И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА V

ДИМ

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

I. S. TURGENjEV
SABRANA DELA U 20 KNjIGA

UREDNIK
MILAN KAŠANIN

IZDANjE, ŠTAMPA I POVEZ
IZDAVAČKOG PREDUZEĆA
NARODNA PROSVETA

BEOGRAD
1935

IVAN S. TURGENjEV
IZABRANA DELA

KNJIGA V

S RUSKOG PREVEO
D-R MILOŠ S. MOSKOVLjEVIĆ

I. S. TURGENjEV
DIM
— Roman —

I

10-ga avgusta 1862 godine, u četiri sata popodne, u Baden-Badenu, ispred poznate „Conversation” guralo se mnoštvo naroda. Vreme je bilo divno; sve unaokolo, — zeleno drveće, vesele kuće prijatne varoši, talasasta brda, — sve se svečano, raskošno širilo pod zracima ljupkoga sunca, sve se smešilo nekako lepo, poverljivo i milo, i taj se isti neodređeni, ali lepi osmeh video na ljudskim licima, starim i mladim, ružnim i lepim. Čak i same nabeljene i nacrnjene figure pariskih loreta[1] nisu kvarile opšti utisak jasnog zadovoljstva i likovanja, a šarene trake, perje, zlatne i srebrne šljokice na šeširima i velovima i nehotice, su potsećali na živahan blesak i laku igru prolećnih cvetova i krila duginih boja: jedino suva grlena praska francuskog žargona nije mogla zameniti ptičije cvrkutanje niti se sravniti s njim.

A inače je sve išlo svojim redom. Orkestar u paviljonu svirao je čas potpuri iz „Travijate”, čas Štrausov vals, čas „Kažite joj”, rusku romansu, koju je izvodio uslužni kapelmajster; u salama za kockanje, oko zelenih stolova gurale su se iste, svima poznate figure, s uvek istim tupim, požudnim, ne znam da li zaprepašćenim ili ogorčenim, ustvari grabljivim izrazom, koji kockarska groznica daje svima, čak i najaristokratskijim crtama; isti onaj podebeli i neobično kicoški obučeni spahija iz Tambova, s onom istom nepojamnom, grozničavom žurbom, buljeći oči, ležući grudima na sto i ne obraćajući pažnju na hladno smeškanje samih „krupije”, baš u trenutku kad uzvikuju: „rien ne va plus!”[2], rasipao je znojavom rukom po svima četvorougaonicima ruleta zlatne krugove lujdora, i tim samim se lišavao svake mogućnosti da što bilo dobije, čak i u sretnom slučaju; što mu nimalo nije smetalo da još istog večera sa iskrenom ljutnjom povlađuje knezu Koko, jednome od poznatih vođa plemićske opozicije, onome knezu Koko što je u Parizu, u salonu princeze Matilde, pred imperatorom, onako lepo kazao: „Madame, le principe de la propriété est profondément ébranlé en Russie.”[3] Kod ruskog drveta — à l’ Arbre russe — obično su se skupljali naši ljubazni sunarodnici i sunarodnice; prilazili su ponosito, nemarno, po

modi, pozdravljali su se među sobom veličanstveno, elegantno neusiljeno, kao što i dolikuje bićima koja su na najvišem vrhu savremene obrazovanosti, ali, sastavši se i posedavši, nikako nisu znali šta jedni drugim da kažu, pa im je vreme prolazilo ili u bednom presipanju iz šupljeg u prazno, ili u otrcanim, do krajnosti bezobraznim i prostačkim peckanjima već odavno izvetrelog francuskog eks-knjnževnika, budaline i brbljivca u jevrejskim cipelicama na mizernim nožicama i prezrenom bradicom na gadnoj njuškici. On im je brbljao, à ces princes russes[4], svakojake presne budalaštine iz starih almanaha Šarivari i Pontamara, a oni, ces princes russes, da puknu od plemenitog smeha, kao da i nehotice priznaju i preveliku nadmoćnost tuđinskog mudrice, i svoju krajnju nesposobnost da smisle štogod zanimljivo A međutim tu je bila skoro sva „fine fleur” našega duštva, „sav otmeni svet i obrasci mode”. Bio je tu graf X., naš neuporedljivi diletant, duboka muzikalna priroda, koji tako božanski „kazuje” romanse, a ustvari dve note ne može da otsvira, a da ne lupa natraške kažiprstom po klavijaturi, a peva ne znaš da li kao rđav Ciganin, ili kao pariski berberin; bio je tu i naš dražesni baron Z., taj majstor od svake ruke: i literator, i administrator, i orator, i varalica u kartama; tu je bio i knez Y., prijatelj vere i naroda, koji je vo vremja ono, u srećnu epohu otkupa seljaka, stekao ogromno bogatstvo, prodajući rakiju u koju je mešao buniku; i sjajni đeneral O. O., koji je nešto pokorio, nekoga umirio, pa eto, ipak ne zna kud da se dene i čim da se preporuči; i P. R., zanimljiv debeljko, koji smatra sebe za vrlo bolesna i vrlo pametna čoveka, a zdrav je kao bik i glup kao noć... Taj isti P. R. skoro je jedini u naše vreme još sačuvao tradiciju lavova četrdesetih godina, epohe „Junaka našega vremena” i grafice Vorotinske. On je sačuvao čak i način hoda: da se klati idući na potpeticama, i „le culte de la pose” (to se naški ne može čak ni reći), i neprirodnu sporost pokreta, i sanjivu veličanstvenost izraza na nepokretnom, kao uvređenom licu, i naviku da zevajući prekida drugom govor, da pažljivo razgleda svoje prste i nokte, da se smeje kroz nos, da iznenada namiče šešir s potiljka na obrve itd., itd. Bilo je tu čak i državnika, diplomata, bogataša s evropskim imenima, ljudi od saveta i razuma, koji zamišljaju da je zlatnu bulu izdao papa, i da je engleski „poor-tax”

namet na siromašne; bili su tu, najzad, i vatreni, ali stidljivi poklonici kamelija, svetski mladi lavovi s najbesprekornijim razdeljcima na potiljcima, s divnim obešenim bakenbardima, obučeni u pravo londonsko odelo, mladi lavovi, kojima, izgleda, ništa nije smetalo da budu onaki isti prostaci kao i čuveni francuski brbljivac; ali ne! nije na ceni, znate, kod nas svoje, — grafica Š., poznata kao zakonodavac mode i „granžanra”, koju su pakosni jezici nazvali „Caricom osa” i „Meduzom u čepcu”, više je volela, kad nema brbljivca, da se obraća Talijanima, Moldavcima, američkim „spiritima”, vižljastim sekretarima stranih poslanstava, švapčićima sa ženskom, ali već opreznom fizionomijom, i drugim što su se tuda vrteli. Ugledajući se na grafičin primer, i kneginja Babette, ona ista na čijim je rukama umro Šopen (u Evropi se računa oko hiljadu dama na čijim je rukama on ispustio dušu), i kneginja Annette, koja bi sve pretekla, da nije s vremena na vreme, iznenadno, kao zadah kupusa usred najfinije ambre, izbijala iz nje prosta seoska pralja; i kneginja Pachette, kojoj se desila ovaka nesreća: njen muž dobio ugledno mesto i najedared, Dieu sait pourquoi[5], istukao gradonačelnika i ukrao 20.000 rubalja državnih novaca; i smešljiva kneginjica Zozo; sve su one zanemarivale svoje zemljake, nemilosrdno se ponašale prema njima… Zanemarimo i mi njih, te divne dame, i udaljimo se od čuvenoga drveta, oko koga one sede u tako skupim, ali nešto neukusnim toaletama, i neka im Bog pošlje olakšanje u dosadi koja ih jede!

II

Nekoliko koraka od „ruskog” drvega, za malenim stolom pred Veberovom kafanom, sedeo je lep muškarac ispod trideset godina, srednjeg rasta, suvonjav i crnpurast, odlučnog i prijatnog lica. Nagnuvši se napred i opirući se obema rukama na štap, sedeo je mirno i prosto, kao čovek kome nije ni na kraj pameti da ga neko može spaziti i interesovati se njim. Njegove smeđe, sa žutim, krupne izrazite oči lagano su pogledale unaokolo, čas malo žmireći od sunca, čas odjedanput netremice prateći kakvu ekscentričnu priliku što tuda prolazi, i pritom se brz, skoro detinji osmeh jedva doticao njegovih tankih brkova, usana i isturene jake donje vilice. Bio je odeven u širok kaput nemačkog kroja, a siv, mek šešir pokrivao mu je do polovine visoko čelo. Na prvi pogled činio je utisak poštenog i razboritog, nešto ponositog čoveka, kakvih ima vrlo mnogo na belom svetu. Izgledalo je da se odmara od dužeg rada, pa se utoliko prostodušnije zabavljao slikom koja se širila pred njim što su mu misli bile daleko, pa su se one, te misli, vrtele u svetu koji nimalo nije ličio na ono što je u tom trenutku bilo oko njega. On je bio Rus; zvao; se Grigorije Mihailović Litvinov.

Treba nam da se upoznamo s njim, pa stoga treba da se ukratko ispriča njegova prošlost, nimalo, fantastična i sasvim nekomplikovana.

Kao sin starog činovnika iz trgovačkog roda, vaspitavao se ne u varoši, kao što bi trebalo očekivati, već u selu. Mati mu je bilo plemićka, svršena institutka, vrlo dobro i vrlo egzaltirano stvorenje, ali ipak ne bez tvrdoglavosti. Budući dvadeset godina mlađa od svoga muža, ona ga je prevaspitala, ukoliko je mogla, izvukla ga iz činovničkog koloseka u spahiski, ukrotila je i ublažila njegovu krutu, oporu narav. Po njenoj milosti on se počne i odevati čisto, i ponašati se kao što priliči, i prestane grditi; počne ceniti učene ljude to učenost, mada, naravno, nijednu knjigu nije uzimao u ruke, — i svojski se trudio da se ne osramoti: čak je počeo i ići lakše i govorio je iznemoglim glasom, većinom sve o stvarima uzvišenim, što ga je stalo nemalo truda.

„Ih! Da mi je da ga išibam!” mislio je on ponekad u sebi, a glasno je izgovarao: „da, da, to je... naravno; to je pitanje”. Svoju kuću

Litvinovljeva mati je takođe uredila po evropski; slugama je govorila „vi”, i nikom za ručkom nije dopuštala da se najede toliko da brekće. Što se tiče imanja koje je bilo njeno, nisu ni ona ni njen muž znali šta da rade s njim: ono je bilo odavno zapušteno, ali sa mnogo zemlje, zgodne za svakojake kulture, sa šumama, jezerom, na kom je nekad bila velika fabrika, koju je podigao revnostan, ali tupav spahija, pa je napredovala u rukama lupeža trgovca i konačno propala pod upravom poštenog zakupca Nemca. Gospođa Litvinova bila je zadovoljna već time što se nije upropastila imovno i što se nije zadužila. Po nesreći, ona se nije mogla pohvaliti zdravljem, pa je umrla od sušice baš one godine kad je njen sin stupio na moskovski univerzitet. On univerzitet nije završio, zbog prilika (čitalac će o njima doznati docnije), pa je dospeo u unutrašnjost, gde se potucao neko vreme bez posla, bez veza, skoro bez poznanika. Po milosti plemića njegovog sreza, prema njemu neraspoloženih, prožetih ne toliko zapadnom teorijom o šteti „apsentizma”, koliko ruskim ubeđenjem da je „svoja košulja bliža telu”, on je 1855 godine dospeo u poslednju odbranu i umalo nije umro od tifusa na Krimu, gde je, ne videvši nijednog „saveznika”, izdržao šest meseci u zemunici na obali Truloga mora; zatim je bio u službi za vreme izbora, naravno, ne bez neprijatnosti, pa je, proživevši neko vreme u selu, zavoleo ekonomiju. Uviđao je da imanje njegove matere, kojim je rđavo i mlitavo upravljao njegov prestareli otac, ne daje ni desetinu onog prihoda koliko je moglo davati, i da bi se u iskusnim i znalačkim rukama pretvorilo u zlatan rudnik; ali je isto tako uviđao da mu baš iskustva i znanja nedostaje — i on se uputi u inostranstvo da uči agronomiju i tehnologiju, da počne učiti ispočetka. Više od četiri godine proveo je u Meklenburgu, u Šleskoj, u Karlsrue, putovao je u Belgiju, u Englesku, trudio se savesno, stekao je znanja; nije lako do njega dolazio, ali je izdržao probu do kraja, i sad, uzdajući se u samog sebe, u svoju budućnost, u korist koju će učiniti svojim zemljacnma, pa čak možda i celom kraju, evo se sprema da se vrati u otadžbinu, kuda ga je s očajnim preklinjanjem i molbama u svakom pismu zvao njegov otac, sasvim zbunjen emancipacijom, razvrstavanjem zemljišnih kultura, otkupnim sporazumima, novim uređenjem, jednom rečju... Ali šta će on u Badenu?

Pa on je u Badenu zato što iz dana u dan očekuje da tamo dođe njegova dalja sestra od tetke i verenica — Tatjana Petrovna Šestova. Znao ju je skoro od samog detinjstva i proveo je s njom proleće i leto u Drezdi, gde se ona nastanila sa svojom tetkom. On je iskreno voleo, duboko poštovao svoju mladu rođaku, pa je, završivši svoj prosti, pripremni rad, spremajući se da stupi na novo polje, da počne stvarnu, ne državnu službu, predložio joj, kao voljenoj ženi, kao drugu i prijatelju, da spoji svoj živog s njegovim životom — u radosti i u žalosti, u radu i odmoru, „for better for wors,"[6] kao što vele Englezi. Ona je prisgala, u on je otputovao u Karlsrue, gde su mu bile ostale knjige, stvari, hartije... Ali zašto je on u Badenu, upitaćete vi opet?

Pa zato je u Badenu što se Tatjanina tetka, koja ju je odgajila, Kapitolina Markovna Šestova, stara devojka od 55 godina, vrlo dobroćudna i vrlo poštena ženska-osobenjak, slobodan duh, koja je sva gorela vatrom samopožrtvovanja i samoodricanja, esprit fort[7] (ona je Štrausa čitala, — istina, krišom od nećake) i demokrata, zakleti protivnik otmenog sveta i aristokratije, — nije mogla odupreti sablazni da bar jedared pogleda taj isti otmeni svet u takvom modnom mestu kao što je Baden... Kapitolina Markovna je išla bez krinolina i potšišavala je svoju belu kosu, ali su je raskoš i sjaj tajno uzbuđivali, i bilo joj je milo i slatko kad ih grdi i prezire... Kako čovek da ne učini zadovoljstvo dobroj starici?

Ali zato je Litvinov tako miran i slobodan, zato on tako pouzdano gleda oko sebe što mu život tako razgovetno jasno leži pred njim, što mu je sudbina određena, i što se ponosi tom sudbinom i raduje joj se kao delu svojih ruku.

III

— Ba! ba! ba! gle ga! — začu se najedared nad samim njegovim uhom piskav glas, i naduvena ruka potapša ga po ramenu.

On podiže glavu — i spazi jednog od ono malo svojih moskovskih poznanika, nekog Bambajeva, čoveka dobrog, iz reda onih najpraznoglavijih, ne više mladi, mekih obraza i nosa, kao da su raskuvani, nakostrešene masne kose i mlitavog gojaznog tela. Večito bez para i večito nečim ushićen, Rostislav Bambajev skitao se s vikom, ali bez cilja, po licu naše mnogotrpljive majke zemlje.

— Ovo se zove susret! — ponovi on, šireći očice koje su plivale u salu i pućeći punačke usne, nad kojim su čudno i nepristojno štrčali farbani brkovi. — E što ti je Baden! Svi ovamo navalili kao muve na med. Otkud ti ovde?

Bambajev je govorio „ti” apsolutno svima na svetu.

— Došao sam ovamo pre tri dana.

— Otkuda?

— A što će ti to da znaš?

— Kako što će mi! Nego čekaj, čekaj, tebi, možda, nije poznato ko je još ovamo došao! Gubarev! On sam glavom! Eto ko je ovde! Juče je prispeo iz Hajdelberga. Ti se, naravno, poznaješ s njim?

— Čuo sam za njega.

— Zar samo to? Zaboga! Odmah, ovog minuta ćemo te k njemu odvući. Takvog čoveka da ne znaš! Nego, evo kao poručenog i Vorošilova... Čekaj, ti se, valjda, i s njim ne poznaješ? Čast mi je upoznati vas. Obadvojica naučnici! Ovo je čak feniks! Poljubite se!

I rekavši te reči, Bambajev se okrete lepom mladom čovsku koji je stajao pored njega, svežeg i ružičastog, ali već ozbiljnog lica. Litvinov ustade i, razume se, ne poljubi se, nego odgovori lakim poklonom na poklon „feniksa”, kome se, sudeći po strogom držanju, nije osobito svidelo ovo iznenadno pretstavljanje.

— Rekao sam: feniks, i ne otstupam od svoje reči, — nastavljaše Bambajev: — idi u Petrograd, u — ski korpus, pa pogledaj na zlatnu tablu: čije je na njoj prvo ime? Vorošilova, Semjona Jakovljevića! Ali Gubarev, Gubarev, braćo moja!! Eto kome treba trčati! Ja prosto osećam strahopoštovanje pred tim čovekom! Pa ne samo ja, svi

odreda osećaju strahopoštovanje. Kakvo on sad delo piše, o... o... o!...

— O čemu je to delo? — upita Litvinov.

— O svemu, bratac moj, nešto, znaš, kao Bekl... samo još dublje, dublje... Sve će tamo biti rešeno i objašnjeno.

— A jesi li ti čitao to delo?

— Ne, nisam čitao, i to je čak tajna, koju ne treba razglašavati; ali od Gubareva se sve može očekivati, sve! Da! — Bambajev uzdahnu pa skrsti ruke. — Šta bi bilo kad bi se još takve dve tri glave našle kod nas u Rusiji, a šta bi to bilo, Gospode Bože moj! Reći ću ti jednu stvar, Grigorije Mihailoviću: ma čim da si se bavio u ovo poslednje vreme, — a ja i ne znam čim se ti uopšte baviš, — ma kakva da su tvoja uverenja, — ja i njih ne znam, — ali od nega, od Gubareva, naći ćeš šta da naučiš. Po nesreći, on ovde neće dugo ostati. Treba se koristiti prilikom, treba ići. K njemu, k njemu!

Nekakav kicoš s riđom kovrdžavom kosom i plavom pantljikom na plitkom šeširu, prolazeći mimo njih osvrte se i sa zajedljivim osmehom pogleda kroz staklo u Bambajeva. Litvinovu bi neprijatno.

— Šta vičeš? — reče on: — kao da lovačkog psa tutkaš na trag! Ja još nisam ručao.

— Pa šta je s tim! Možemo odmah kod Vebera utroje... Odlično! Imaš li novaca da platiš za mene? — dodade on poluglasno.

— Pa imam; samo ja, pravo da kažem, ne znam..

— Prestani, molim te; ti ćeš mi biti zahvalan zato, a i njemu će biti milo. Ah, Bože moj! — prekide samog sebe Bambajev. — To oni sviraju finale iz „Ernanija”. Što je divno!... A som... mo Carlo... E što sam ja neki! Odmah u suze. Dakle, Semjone Jakovljeviću! Vorošilov! Idemo li, a?

Vorošilov, koji je još neprestano stajao nepomično i graciozno, zadržavajući raniji, unekoliko ponosit i dostojanstven stav, značajno obori oči, namršti se i nešto promrmlja kroz zube... ali ne odbi; a Litvinov pomisli: „Pa šta! Da učinimo i to, srećom imam vremena”. Bambajev ga uze pod ruku. ali pre nego što se uputi u kafanu, dozva prstom Izabelu, poznatu cvećarku Džokej-kluoa: pade mu na pamet da uzme kod nje buket. Ali aristokratska cvećarka se i ne mače; a i kud bi ona prilazila gospodinu bez rukavica, u umašćenoj plišanoj bluzi, šarenoj kravati i iznošenim čizmama, kakvoga ona ni u Parizu

nije viđala? Tada je Vorošilov i sam pozva prstom. K njemu ona priđe, i on izabra u njenoj kotarici sićušan buket ljubičica, pa joj baci forintu. On je mislio da će je zadiviti svojom izdašnošću, ali ona čak ni obrvama ne mače, i kad se on okrete od nje, prezrivo iskrivi svoje stisnute usne. Vorošilov je bio odeven kicoški, čak prefinjeno, ali je iskusno Parižankino oko odmah primetilo po njegovoj toaleti, po njegovom stavu, po samom njegovom hodu, koji je pokazivao tragove istovremenog vojničkog držanja, otsustvo pravoga, čistokrvnog „šika”.

Posedavši kod Vebera u glavnoj sali i naručivši ručak, naši poznanici se upustiše u razgovor. Bambajev je glasno i vatreno govorio prvo o visokom značaju Gubareva, ali je skoro ućutao i iskapljivao čašu za čašom, glasno uzdišući i žvaćući. Vorošilov je pio i jeo malo, kao preko volje, i pošto upita Litvinova čim se zanima, poče kazivati svoje mišljsnje... ne toliko o tom zanimanju, koliko o različnim "pitanjima”... On odjednom živahnu, pa se vinu, kao dobar konj, vešto i otsečno izgovarajući svaki slog, svako slovo, kao valjan kadet na poslednjsm ispitu, i razmahujući jako rukama, ali ne u skladu s onim što je govorio. Sa svakim trenutkom postajao sve govorljiviji, sve žustriji, tim pre što ga niko nije prekidao: on kao da je čitao disertaciju ili predavanje. Imena najnovijih naučnika s dodavanjem godine rođenja ili smrti svakoga od njih, naslova tek izašlih brošura, uopšte imena, imena, imena, — sloški su sipala s njegovog jezika, pričinjavajući njemu samom visoko uživanje, koje se ogledalo u njegovim zažarenim očima. Vorošilov je očevidno prezirao svaku starež, cenio je samo krem obrazovanosti, poslednju, istaknutu tačku nauke; pomenuti, makar i gde ne treba, knjigu kakvoga doktora Zauerbengela o pensilvanskim tamnicama, ili jučerašnji članak u „Azijatik Džornalu”, o Vedama i Purnama (on je baš tako rekao: „Džornal”, ma da, naravno, nije znao engleski) — bilo je za ljega istinsko zadovoljstvo, sreća.

Litvinov ga je slušao, slušao, i nikako nije mogao uvideti šta je upravo njegova struka. Čas je govorio o ulozi keltskoga plemsna u istoriji; čas se bacao u stari svet, pa je kazivao svoje mišljenje o eginskim mramorima, nategnuto je govorio o vajaru Onatasu, koji je živeo pre Fidije i koga je on prekrstio u Jonatana, i time je začas celom svome pričanju davao me znaš da li bibliski ili amerikanski

kolorit; čas je odjednom preskakao u političku ekonomiju i nazivao Bastija budalom i drvendakom, „kao što su i Adam Smit i svi fiziokrati”... „Fiziokrati!” prošapta za njim Bambajez... „Aristokrati”?... Pored ostalog Vorošilov izazva izraz zabezeknutosti na licu tog istog Bambajeva izbacivši nemarno i onako uzgred primedbu o Makoleju, kao o zastarelom piscu, koga je nauka već pretekla; što se tiče Gnajsta i Rila, on izjavi da oni zaslužuju tek samo da se pomenu, pa sleže ramenima. Bambajev tako isto sleže ramenima. „I sve to odjednom bez svakog povoda, pred tuđim ljudima u kafani”, razmišljaše Litvinov, gledajući u otvorenu plavu kosu, sjajne oči, bele zube svoga novog poznanika (naročito su ga zbunjivali ti krupni šećerni zubi, pa još te ruke s tim neharmoničnim mahanjem); „i ni jedared da se osmehne; a ipak mora da je dobar mladić i do krajnosti neiskusan”... Vorošilov se najzad utiša; njegov glas, mladićski zvučan i promukao kao u mladog petla, malo se prekide... u to Bambajev poče deklamovati stihove i opet se umalo ne rasplaka, što je izazvalo utisak skandala za jednim obližnjim stolom, za kojim je sedela jedna engleska porodica, i kikotanje za drugim: dve lorete su ručale za tim drugim stolom s nekakvim prestarelim momkom u ljubičastoj periki. Kelner donese račun; prijatelji ga platiše.

— No, — uzviknu Bambajev, tromo ustajući iza stola: — sad još šolju kafe pa hajdemo! To je naša Rusija, — dodade on, zaustavivši se na vratima i skoro s ushićenjem pokazujući svojom mekom, crvenom rukom na Vorošilova i Litvinova... — Šta kažete, a?

„Da, Rusija”, pomisli Litvinov; a Vorošilov, koju je već opet uspeo da da svome licu izraz pribranosti, snishodljivo se osmehnu i lako lupi potpeticom.

Posle pet minuta oni su se sva trojica peli uz stepenice gostionice u kojoj je otseo Stepan Nikolajević Gubarev... Neka visoka, stasita dama u šeširu s kratkim crnim velom hitro je silazila niz te iste stepenice, pa spazivši Litvinova, iznenada se okrete njemu i zaustavi, kao da se prenerazila. Lice joj u tren oka planu, a posle opet brzo poblede pod gustom mrežom čipke; ali je Litvinov ne opazi, i dama još brže nego malopre potrča po širokim stepenicama.

IV

— Grigorije Litvinov, ruska duša, preporučujem ga, uzviknu Bambajev, privodeći Litvinova k čoveku omanjeg rasta i spahiske strukture s otkopčanim okovratnikom u kratkoj bluzi, sivim jutarnjim pantalonama i papučama, koji je stajao na sred svetle, odlično nameštene sobe; — a ovo je, — dodade on, obraćajući se Litvinovu: — ovo je on, sam glavom, razumeš li? No, jednom rečju, Gubarev.

Litvinov radoznalo zaustavi pogled na „tom samom”. Na prvi pogled ne nađe na njemu ništa neobično. Video je pred sobom gospodina ugledne spoljašnosti i nešto malo tupoga, velikog čela, krupnih očiju, debelih usana, bradatog, široka vrata, s kosim, dole oborenim pogledom. Taj gospodin razvuče usne, pa reče: „mmm... to je lepo... milo mi je”… prinese ruku svome licu, pa odmah, okrenuvši se Litvinovu leđima, pođe nekoliko koraka po ćilimu, gegajući se lagano i čudnovato, kao da se prikrada. Gubarev je imao naviku da stalno hoda gore dole, svaki čas čupajući i češući bradu krajevima dugih i tvrdih noktiju. Sem Gubareva u sobi je bila još jedna dama, od svojih pedeset godina, u svilenoj iznošenoj haljini, neobično pokretnog, kao limun žutog lica, s crnim brčićima na gornjoj usni i brzim očicama koje kao da su htele da iskoče; i još je sedeo nekakav temeljan čovek pogurivši se u uglu.

— No, poštovana Matrjona Semjonovna, — poče Gubarev, obraćajući se dami i očevidno ne smatrajući za potrebno da je upoznaje s Litvinovom: — šta ste nam ono bili počeli pričati?

Dama (zvala se Matrjona Semjonovna Suhančikova; bila je udovica, bez dece, ne bogata, koja već drugu godinu putuje iz jednog kraja u drugi) odmah poče govoriti s osobitim, vatrenim zanosom:

— Elem, javlja se on kod kneza i veli mu: vaša svetlosti, veli, — vi ste takog čina i u takom zvanju, veli, šta vas staje da olakšate moju sudbinu? Vi, veli, morate poštovati čistotu mojih uverenja! I zar se mogu, veli, u naše vreme, ljudi goniti zbog uverenja? I šta mislite da je učinio knez, taj obrazovani velikodostojnik?

— Pa šta je učinio? — reče Gubarev, paleći zamišljeno cigaretu.

Dama se ispravi i pruži ispred sebe svoju koščatu desnu ruku s izdvojenim kažiprstom.

— On zovne svoga lakeja i kaže mu: „skini odmah s toga čoveka redengot i uzmi sebi. Poklanjam ti taj kaput!”

— I lakej skinuo? — upita Bambajev, pljesnuvši rukama.

— Skinuo i uzeo. I to je učinio knez Barnaulov, poznati bogataš, velikaš, vladin pretstavnik, kome je poverena naročita vlast! Šta se posle toga još može očekivati!

Sve slabačko telo g-đe Suhančikove treslo se od ljutnje, lice joj se trzalo, uvele grudi isprekidano se nadimale ispod midera; o očima i da ne govorim; one su prosto skakale. Uostalom, one su uvek skakale, pa ma o čemu ona govorila.

— Užasan, užasan postupak! — uzviknu Bambajev. — Nema kazne koju on ne zaslužuje!

— Mmm... mmm... od vrha do dna je sve trulo, — primeti Gubarev, ali ne povišavajući glasa. — Tu nije kazna... Tu je potrebna... druga mera.

— Ali, molim vas, je li to istina? — reći će Litvinov.

— Je li istina? — prihvati Suhančikova. — Ta ne može se ni pomisliti da neko sumnja u to, ni po-o-o-o-omisliti se ne može... — Ona je s takom jačinom izgovorila tu reč da se čak zgrčila. — Meni je to pričao jedan vrlo pouzdan čovek. Ta vi njega poznajete, Stepane Nikolajeviću — Elistratov Kapiton. On sam je to čuo od očevidaca, od svedoka tog ružnog prizora.

— Kakav Elistratov? — upita će Gubarev. — Je li onaj što je bio u Kazanu?

— Taj isti. Ja znam, Stepane Nikolajeviću, o njemu su se pronosili glasovi kao da je uzimao novac od nekakih preduzimača ili rakidžija. Ali ko to govori? Pelikanov! A može li se Pelikanovu verovati, kad je svima poznato da je on prosto — špijun!

— Ne, dopustite, Matrjona Semjonovna, — zauze se Bambajev: — ja i Pelikanov smo prijatelji; kakav je on to špijun?

— Da, da, upravo špijun.

— Ta čekajte, zaboga...

— Špijun, špijun! — vikala je Suhančikova.

— Ama nije, nije, čekajte; da vam ja kažem, — vikao je sa svoje strane Bambajev.

— Špijun, špijun, — ponavljala je Suhančikova.

— Nije, nije! A Tentelejev, to je druga stvar! — zarika Bambajev već na sav glas.

Suhančikova za tren oka ućuta.

— Za toga gospodina ja pouzdano znam, — nastavi on, običnim svojim glasom, — kad ga je Treće odeljenje pozivalo, on je puzio pred nogama grafice Blazenkrampf i sve piskao: — „spasite, zauzmite se!" A Pelikanov se nikad nije unižavao do take podlosti.

— Mm... Tentelejev... — progunđa Gubarev: — to... to treba zapamtiti.

Suhančikova prezrivo sleže ramenom.

— Obadva su dobri, — poče ona: — ali samo ja znam još lepšu anegdotu o Tentelejevu. On je, kao što je svima poznato, bio najužasniji tiranin prema svojim ljudima, iako se on izdavao za emancipatora. Sedi, dakle, on kod svojih poznanika u Parizu, kad najedared ulazi madam Bičer-Stou, — no, vi znate, čiča Tomina koliba. Tentelejev je čovek užasno uobražen, stade moliti domaćina da ga upozna; ali ona, čim ču njegovo prezime, reče: „Kako? Zar ga smete upoznavati s piscem čiča Tome?" pa pljus po njegovom obrazu. — „Napolje! — veli, — smesta!" — i šta mislite? Tentelejev uzme šešir pa podavivši rep štukne.

— No, to mi se čini preuveličano, — primeti Bambajev. — „Napolje!" mu je ona zaista kazala, to je fakt; ali mu nije opalila šamar. —

— Opalila mu je šamar, opalila je šamar! — ponovi Suhančikova s grčevitim naporom: — ja ne govorim gluposti. I s takim ste čovekom vi prijatelj!

— Dopustite, dopustite, Matrjona Semjonovna, ja nikad nisam govorio za Tentelejeva da mi je blizak čovek; ja sam govorio o Pelikanovu.

— Pa dobro, ako nije Tentelejev, onda je drugi. Mihnev, naprimer.

— A šta je taj učinio? — upita Bambajev, uplašivši se još za ranije.

— Šta? Vi kao da ne znate? Na Voznesenskom prospektu javno je vikao kako sve liberale treba u tamnicu; a sem toga došao mu stari drug iz pansiona, siromašan, razume se, pa veli: „mogu li kod tebe ručati?" A ovaj mu odgovara:,,ne, ne možeš; kod mene danas dva grafa ručaju! čisti se!"

— Ta to]e kleveta, zaboga! — zakuka Bambajev,

— Kleveta?... Kleveta? Na prvom mestu, knez Vahruškin, koji je takođe ručao kod vašega Mihneva...

— Knez Vahruškin, — umeša se strogo Gubarev: — meni je brat od tetke; ali ja ga ne primam... Dakle, ne treba ga ništa ni pominjati.

— Drugo, — nastavi Suhančikova, nagnuvši pokorno glavu prema Gubarevu: — meni je to rekla sama Praskovja Jakovljevna.

— Našli ste na koga da se pozovete! Ona i još na primer Sarkizov, to su prvi lažljivci.

— E, izvinite; Sarkizov je zaista lažljivac, on je s mrtvoga oca skinuo brokatni pokrov; to ja nikad neću poricati; ali Praskovja Jakovljevna, kako poređenje! Setite se kako se otmeno s mužem rastala! Ali vi ste, ja to znam, vi ste uvek gotovi...

— Ta ostavite, ostavite, Matrjona Semjonovna, prekide je Bambajev, — ostavimo se tih začkoljica, pa se vinimo u više regione. Ja sam starog kova čovek, jeste li čitali M-lle de la Quintime? To je nešto divno. I baš se slaže s vašim principima!

— Ja više ne čitam romane, — odgovori Suhančikova suvo i oštro.

— Zašto?

— Zato, što sad tome nije vreme; sad mi je samo jedno u glavi: šivaće mašine.

— Kakve mašine? — upita Litvinov.

— Šivaće, šivaće; treba sve ženske da se snabdeju šivaćim mašinama i stvaraju društva; tako će one sve zarađivati hleb, i najedared će postati nezavisne. Inače se one ne mogu nikako osloboditi. To je važno, važno socijalno pitanje. O tome sam se prepirala s Boleslavom Stadnickim. Boleslav Stadnicki je divna priroda, ali gleda na te stvari strašno lakomisleno. Sve se smeje... Budala!

— Od svih će se u svoje vreme potražiti račun, svi će imati da ispaštaju, — izgovori lagano Gubarev, pola nastavničkim pola proročkim tonom.

— Da, da, — ponovi Bambajev: — ispaštaće, upravo ispaštaće. Šta je, Stepane Nikolajeviću, — dodade on spustivši glas: — spis napreduje?

— Skupljam građu, — odgovori Gubarev natmurivši se, pa obrativši se k Litvinovu, kome se glava bila počela vrteti od te zbrke nepoznatih mu imena, od tolikih spletaka, upita ga: čime se bavi?

Lptvinov zadovolji njegovu radoznalost.

— A! Znači prirodnim naukama. To je korisno kao škola; ne kao cilj. Cilj sad mora biti... mm... mora biti drugi. Kakvog se vi, dopustite da vas upitam, držite mišljenja?

— Kakvog mišljenja?

— Da, to jest, drugim rečima, kakva su vaša politička uverenja?

Litvinov se osmehnu.

— Ja upravo nemam nikakvih političkih uverenja.

Temeljni čovek što je sedeo u uglu, na te reči iznenada podiže glavu i pažljivo pogleda u Litvinova.

— Šta je to? — progovori s čudnom blagošću Gubarev. — Još se niste zadubnli u misli, ili ste već sustali?

— Kako da vam kažem? Čini mi se da je za nas Ruse još rano da imamo politička uverenja ili da uobražavamo da ih imamo. Imajte na umu da ja reči „politički” dajem ono značenje što joj pripada po pravu, i da...

— Aha! Iz nedozrelih, — prekide ga Gubarev s istom blagošću, pa priđe Vorošilovu i upita ga da li je pročitao brošuru koju mu je dao. Vorošilov, koji, za čudo Litvinovu, otkako je došao nije ni rečice progovorio, već se samo mrštio i značajno šarao očima (on je uopšte ili držao besede ili ćutao), Vorošilov se isprsi po vojnički, pa lupnu potpeticama i klimnu potvrdno glavom.

— No, pa kako? je ste li zadovoljni?

— Što se tiče glavnih teza, zadovoljan sam, ali se sa zaključcima ne slažem.

— Mmm... Andreja Ivanić mi je hvalio tu brošuru. Vi ćete mi posle izložiti te sumnje.

— Želite li napismeno?

Gubarev se očevidno začudi: on to nije očekivao; ipak, razmislivši malo, reče:

— Da, napismeno. Uzgred da vas zamolim da mi izložite isto tako svoje mišljenje... o... o asosijacijama.

— Želite li po metodi Lasala ili Šulce-Deliča?

— Mmm... i po jednom i po drugom. Tu je, znate, za nas Ruse naročito važna finansiska strana. Pa i artelj[8]… A kao jezgro... sve to treba uzeti u obzir. Treba se udubiti. Eto, i pitanje podele zemlje seljacima...

— A kakvog ste vi mišljenja, Stepane Nikoliću, o broju desetina, koliko svaki treba da dobije? — upita Vorošilov s delikatnošću u glasu koji je pokazivala poštovanje.

— Mmm... a opština? — dubokomisleno izgovori Gubarev, pa se zagleda u nogu od stola, zagrizavši pramen brade. — Opština... Razumete li vi to? To je krupna reč! Zatim, šta znače ti požari... te... te vladine mere protiv nedeljnih škola, čitaonica, časopisa? A nepristajanje seljaka da se pokore zakonu o oslobođenju seljaka? I najzad to što se dešava u Poljskoj? Zar vi ne vidite k čemu sve to vodi? Zar vi ne vidite da... mm... da treba sad da se slijemo s narodom, da saznamo... saznamo njegovo mišljenje? — Gubareva odjednom obuze nekako teško, skoro pakosno uzbuđenje; on čak potamne u licu, pa je napregnuto disao, ali još nikako nije dizao očiju i dalje je žvatao bradu. — Zar vi ne vidite...

— Jevsejev je nitkov! — izbaci odjednom Suhančikova, kojoj je Bambajev iz poštovanja prema domaćinu nešto poluglasno pričao. Gubarev se naglo okrete na petama, pa opet poče gegati po sobi.

Počeše se javljati novi posetioci. Pred kraj večera nakupi se prilično mnogo sveta. Između drugih došao je i gospodin Jevsejev, o kome se, onako oštro izrazila Suhančikova: ona se vrlo prijateljski s njim razgovarala i zamolila ga da je otprati do kuće; došao je neki Piščalkin, idealan sudija, čovek od onih ljudi koji su možda potrebni Rusiji, to jest — ograničen, s malo znanja i bez dara, ali savestan, strpljiv i pošten. Seljaci iz oblasti njegovog suda samo što se nisu kleli njim, pa se i on sam s velikim respektom ponašao prema samom sebi, kao prema biću koje je u istini vredno poštovanja. Došlo je i nekoliko oficirčića, koji su skoknuli na kratko otsustvo u Evropu i obradovali se prilici da mogu malo proludovati s pametnim i malo čak i opasnim ljudima, razume se oprezno i ne ispuštajući iz glave zadnju misao o komandantu puka; dotrčali su i dva slabunjava studentića iz Hajdelberga: jedan se neprestano prezrivo obzirao, drugi se kikotao grčevito... obojici je bilo nelagodno; odmah za njima

upao je jedan Francuščić, tako zvani p'ti ženom: prilično prljav, jadan, glupav... on je bio na glasu među svojim drugovima, trgovačknm putnicima, time što su se u njega zaljubljivale ruske grafice; javi se najzad Tit Bindasov, po izgledu hučni burš, a ustvari tvrdica i lupež, na rečima terorist, po zanimanju kvartaljnik, prijatelj ruskih piljarica i pariskih loreta, ćelav, bezub, pijan; pojavi se sasvim crven i bedan, uveravajući da je dao poslednju kopjejku onome „lupežu Benazetu”, a ustvari je dobio na kartama šesnaest forinti... Jednom rečju, skupilo se mnogo sveta. Upadljivo, doista upadljivo je bilo ono poštovanje s kojim su se svi posetioci obraćali Gubarevu kao nastavniku ili starešini; oni su mu izlagali svoje sumnje, podvrgavali su ih njegovom sudu; a on je odgovarao... mrmljanjem, čupkanjem brade, prevrtanjem očiju ili isprekidanim, beznačajnim rečima, koje su odmah hvatane u letu kao izrazi najviše mudrosti. Sam Gubarev retko se mešao u prepirke; ali su se zato drugima od suvišne revnosti cepale grudi. Češće se dešavalo da troje, četvoro viču zajedno u toku deset minuta i svi su bili zadovoljni i razumevali se. Razgovor je trajao do posle pola noći i odlikovao se, kao što je već red, izobiljem i raznovrsnošću predmeta. Suhančikova je govorila o Garibaldiju, o nekakvom Karlu Ivanoviću, koga su išibali njegove vlastite sluge, o Napoleonu III, o ženskom radu, o trgovcu Pleskačevu, koji je zaizvesno umorio dvanaest radnica i zato dobio medalju s natpisom: „za zasluge”, o proletarijatu, o đurđijanskom knezu Čukčeulidzevu, koji je ubio svoju ženu iz topa, i o budućnosti Rusije; Piščalkin je govorio takođe o budućnosti Rusije, o otkupu seljaka, o značaju narodnosti i o tome kako on najviše mrzi ono što je prostačko; Vorošilov je najedared prsnuo: jednim dahom, zamalo pa da se zaguši, on pomenu Drepera, Firhova, g-na Šelgunova, Biša, Helmholca, Stara, Stura, Rajmonta, Johana Milera fiziologa, Johana Milera istorika, očevidno brkajući ih, Tena, Renana, g-na Ščapova, a zatim Tomasa Hama, Pila, Grina... „Kakve su to ptice?” — zapanjeno promrmlja Bambajev. „Prethodnici Šekspira, koji prema njemu stoje kao ogranci Alpa prema Monblanu!” — hitro odgovori Vorošilov, pa i on dodirnu budućnost Rusije. Bambajev je takođe govorio o budućnosti Rusije, pa ju je čak i nacrtao u duginim bojama, ali ga je u naročito oduševljenje dovela misao o ruskoj muzici, u kojoj je on video nešto „uh! veliko”, pa za dokaz zapeva romansu

Varlamova, ali ga brzo prekide opšta vika da on peva Miserere iz „Trubadura” i da peva vrlo rđavo. Jedan oficirčić krišom malo izgrdi rusku književnost, drugi citira stihove iz Iskre, a Tit Bindasov uradi još prostije: izjavi da bi svima tim lopovima trebalo zube razbiti — pa kraj! ne određujući, uostalom, ko su upravo ti lopovi. Dim od cigara bio je zagušljiv, svima je bilo vrućina i svi su se osećali umorni, svi su bili promukli, svima su oči bile posuknule, znoj se lio mlazevima sa svakoga lica. Flaše hladnoga piva pojavljnvale su se i za tren oka ispražnjavale. „Ama šta sam ja ono govorio”, ponavljao je jedan; „ta s kim sam se ja malo čas prepirao i o čemu?” pitao je drugi, i, usred te galame i isparenja, neumorno je hodao Gubarev, gegajući se i dalje i šašoljeći bradu, pa je čas slušao s nagnutim uvom nečije mišljenje, čas je umetao svoju reč, te je svaki i nehotice osećao da je on, Gubarev, svemu matica, da je on ovde i domaćin i glavna ličnost...

Oko deset sati, Litvinova jako zabole glava i on polako i neprimetno izađe, koristivši se jednim trenutkom pojačane opšte vike: Suhančikova se setila nove nepravde kneza Barnaulova: mal’te nije naredio da se nekome odgrize uvo. Svež noćni vazduh prijatno pomilova zažareno Litvinovljevo lice, upi se mirišljavom strujom u njegove osušene usne. „Šta je to?”, mislio je on, idući po mračnoj aleji: „čemu sam ja to prisustvovao? Zašto su se oii skupili? Zašto su vikali, grdili se, žestili se? Na što sve to?” Litvinov sleže ramenima, pa se uputi k Veberu, uze novine i zatraži sladoled. U novinama je pisalo o rimskom pitanju a sladoled je bio rđav. On se već spremao da ide kući, kad mu odjednom priđe nepoznat čovek u šeširu sa širokim obodom, pa rekavši ruski: „ja vam ne smetam?”, sede za njegov stočić. Tek tada Litvinov, zagledavši se pažljivije u nepoznatog, poznade u njemu onog temeljnog gospodina što se bio zabio u ugao kod Gubareva i s onakom pažnjom ga obuhvatio pogledom kad se poveo govor o političkim uverenjima. Celo to veče taj gospodin nije otvorio usta, a sad sevši kod Litvinova i skinuvši šešir, gledao ga je prijateljskim i unekoliko zbunjenim pogledom.

V

— Gospodin Gubarev, kod koga sam imao zadovoljstvo da vas danas vidim, — otpoče on, — nije me vama pretstavio; tako ću, ako dopustite, sam sebe pretstaviti: Potugin, dvorski savetnik u ostavci; služio sam u ministarstvu finansija, u Petrogradu. Nadam se da vam neće biti čudnovato... ja uopšte nemam naviku da se tako iznenada upoznajem... ali s vama...

Tu Potugin zastade i zamoli kelnera da mu donese čašicu trešnjevače. „Da se ohrabrim”, — dodade on smešeći se.

Litvinov s udvostručenom pažnjom pogleda u ovu poslednju od svih tih novih ličnosti, s kojima se toga dana našao, pa odmah pomisli: „Ovaj nije kao oni”.

Doista on nije bio ono. Pred njim je ssdeo, dobujući finim ručicama po ivici stola, čovek širokih ramena, širokog trupa na kratkim nogama, oborene grgurave glave, vrlo pametnih i vrlo setnih očica pod gustim obrvama, krupnih pravilnih usta, ružnih zuba i s onim čisto ruskim nosom, koji je dobio naziv krompira; čovek po izgledu nevešt i čak malo plašljiv, ali zacelo ne od sasvim običnih ljudi. Odeven je bio nemarno: staromodni redengot stajao je na njemu kao džak, a kravata mu je bila otišla nastranu. Njegova iznenadna poverljivost ne samo što Litvinovu nije izgledala kao nametljivost, već mu je naprotiv u tajnosti polaskala: nije se moglo sakriti da taj čovek nije imao naviku da se nameće nepoznatim. On je napravio neobičan utisak na Litvinova: izazivao je kod njega i poštovanje, i naklonost, i nekakvo nehotično sažaljenje.

— Dakle, ne smetam vam? — ponovi on mekim, malko promuklim i slabim glasom, koji je ne može bolje biti pristajao uz svu njegovu priliku.

— Kako, molim vas, — odgovori Litvinov, — meni je, naprotiv, vrlo milo.

— Zbilja? E, onda je i meni milo. Slušao sam o vama mnogo; znam čim se bavite i kakve su vam namere. To je dobra stvar. Zato ste vi ono i ćutali večeras.

— Pa i vi ste, čini mi se, malo govorili, — napomenuće Litvinov.

Potugin uzdahnu.

— Ali su drugi i previše raspravljali. Ja sam slušao. Pa dakle, — dodade on, poćutivši malo i nekako smešno izdigavši obrve: — je li vam se dopalo naše zidanje Vavilonske kule?

— Upravo zidanje Vavilonske kule. Divno ste rekli. Sve sam želeo da upitam tu gospodu, zašto oni tako lupaju glavu?

Potugin opet uzdahnu.

— U tome i jest stvar što oni i sami to ne znaju. U ranije vreme bi se za njih ovako reklo: „oni su slepa oruđa viših ciljeva”; a sad upotrebljavamo jače epitete. I znajte dobro da ja nemam ni najmanju nameru da ih optužujem; reći ću još više, oni su svi... to jest skoro svi, divni ljudi. Za g-đu Suhančikovu, naprimer, znam vrlo mnogo lepih stvari: ona je svoje poslednje novce dala dvema siromašnim nećakama. Recimo da je tu delovala želja da se malo razmsće, paradira, ali morate priznati da je to neobično požrtvovanje kod žene koja sama nije bogata! O g-nu Piščalkinu da i ne govorim: njemu će zaizvesno, u svoje vreme, seljaci njegovog sreza pokloniti srebrni pehar u obliku lubenice, a možda i ikonu sa slikom anđela, i ma da će im on u svom govoru kad im bude zahvaljivao reći da ne zaslužuje takvu čast, reći će neistinu: on je zaslužuje. G-n Bambajev, vaš prijatelj, ima divno srce; istina, kao pesnik Jazikov, za koga kažu da je opevao pijančenje, sedeći za knjigom i pijući vodu, njegovo ushićenje je besciljno, ali je ipak ushićenje; i g-n Vorošilov je takođe vrlo dobar čovek; on, kao svi ljudi njegove škole, ljudi zlatne table, kao da je kao ordonans poslat na nauke, u civilizaciju, pa čak i ćuti frazerski; ali on je još tako mlad!

Da, da, sve su to ljudi odlični, a u rezultatu ništa ne izlazi; namirnice prve vrste, a jelo u usta da ne uzmeš...

Litvinov je sve s većim i većim čuđenjem slušao Potugina: svi maniri, svi obrti njegovog laganog, ali pouzdanog govora pokazivali su da ume, i da voli da govori.

Doista, Potugin je i voleo, i umeo govoriti; ali kao čovek iz koga je život već uspeo iskoreniti samoljublje, on je s filosofskim spokojstvom čekao slučaj, susret koji mu je po srcu.

— Da, da, — poče on ponovo, s naročitim, njemu svojstvenim, ne bolesnim, već tužnim humorom: — sve je to vrlo čudno. I evo na što još molim da obratite pažnju. Sastane li se, naprimer, deset Engleza, oni odmah počnu govoriti o podvodnom telegrafu, o porezu na

hartiju, o načinu prerade pacovske kože, tojest, o nečemu pozitivnom, određenom; sastane li se deset Nemaca, — e, tu se odmah, razume se, iznosi na tapet Šlezvig-Holštajn i jedinstvo Nemačke; sastane li se deset Francuza, — razgovor će se neizbežno dotaći suknje, ma kako oni izvijali; a sastane li se deset Rusa, smesta se pojavljuje litanje, — imali ste priliku danas da se o tome uverite, — pitanje o značaju, o budućnosti Rusije, ali u tako opštim crtama, od Ledinih jaja,, bez dokaza, besciljno. Prežvatavaju, prežvatavaju to nesrećno pitanje, kao deca parče gumilastike: ni soka ni smoka. Pa, naravno, tom prilikom izvuče svoje i truli Zapad. Šta velite na to, a? Taj nas Zapad bije na svima tačkama — pa opet truo! I kad bismo ga bar stvarno prezirali, — nastavljaše Potugin, — nego je to sve fraza i laž. Grdimo li ga, grdimo, a ovamo samo njegovo mišljenje cenimo, to jest, u stvari, mišljenje pariskih budala. Imam jednog poznanika, koji je, izgleda, dobar čovek, otac porodice, nije više mlad; elem, nekoliko dana je bio tužan zbog toga što je u jednom pariskom restoranu naručio une portion de biftek aux pomnes de terre[9], dok je pravi Francuz u isti mah viknuo: Garçon! biftek pommes! Moj prijatelj u zemlju da propadne od stida! I posle je svuda vikao: Biftek pommes! i druge učio da tako naručuju. Same lorete se čude pobožnom trepetu s kojim naši stepski ljudi ulaze u njihov sramni salon... Bože moj! misle oni, pa gde sam ovo ja? Kod same Annah Deslions!!

— Recite, molim vas, — upitaće Litvinov, — čemu pripisujete nesumnjiv uticaj Gubareva na sve one koji su oko njega? Valjda ne njegovoj darovitosti, njegovim sposobnostima?

— Ne, ne; on toga nijednog nema...

— Onda valjda karakteru?

— I toga on nema, ali ima mnogo volje. Mi, Sloveni uopšte, kao što je poznato, tim dobrom nismo bogati i pred njim „pasujemo”. G-n Gubarev je zaželeo da bude starešina, i svi su ga priznali za starešinu. Šta da radite?! Vlada nas oslobodila od robovanja spahijama, hvala joj; ali se navika na robovanje tako duboko zalegla u nama; od nje se nećemo skoro osloboditi. Nama je u svemu i svuda potreban gospodar; taj gospodar je, većinom, živ subjekt, ponekad neki takozvani pravac dobije vlast nad nama... sad smo se,

na primer, svi obavezali prirodnim naukama... Zašto, silom kakvih razloga se obvezujemo, — to je mračna stvar; takva nam je, očevidno, naša priroda. Ali glavno je da imamo gospodara. E pa, mi ga eto imamo; to je, dakle, naš, a na sve ostalo mi glave ne obrćemo! Pravi robovi! I ponos ropski, i ropska poniznost. Rodio se novi gospodar — dole stari! Ono. je bio Jakov, a sad je Sidor; šamar Jakovu, puzi pred Sidorom! Setite se kakve se sve smicalice nisu pravile u tom smislu! Mi pričamo o odricanju kao o izrazitoj našoj osobini; ali se i ne odričemo kao slobodan čovek, koji ubija mačem, već kao lakej, koji lupa pesnicom, a lupa po gospodarevoj naredbi. A mi smo i mek narod; nije nikakva veština potčiniti nas svome uticaju. Eto tim putem je i g-n Gubarev dospeo među gospodare; bušio, bušio na jednoj tački pa probušio. Vide ljudi: ima visoko mišljenje o sebi, naređuje — glavno je da naređuje; znači da je u pravu, pa ga treba slušati. Svi naši raskoli, naše onufrijevštine i akulinovštine upravo su tako i ponikle. U koga batina, u toga i vlast.

Potuginu se zarumeneše obrazi, a oči posuknuše; ali začudo, u njegovu govoru, gorkom, čak i pakosnom, nije se osećala žučnost, već pre tuga, i to istinska, iskrena tuga.

— Kako ste se upoznali s Gubarevom? — upitaće Litvinov.

— Ja ga odavno poznajem. I zamislite, kako smo mi opet čudni: neki je, naprimer, pisac ili tako nešto, celog svog veka i u stihovima i u prozi napadao pijanstvo, otkup, koreo... pa najedared dve fabrike rakije kupi i uzme pod najam stotinu krčmi — i ništa! Drugoga bi satrli u prah i pepeo, a njemu čak i ne prebacuju. Tako i g-n Gubarev: on je i slovenofil, i demokrat, i socijalist, i što god hoćete, a njegovim imanjem je upravljao i još upravlja njegov brat, ekonom starih pogleda, od onih što su zvati dantisti.. I ona ista g-đa Suhančikova, koja nagoni Bičer-Stou da ošamari Tentelejeva, pred Gubarevim samo što ne puzi. A ovamo jedino se tim ističe što čita pametne knjige i što sve teži u dubinu. Kakav mu je govornički dar, mogli ste i sami danas suditi; pa još je sreća što malo govori, samo se neprestano ježi. Jer kad je dobre volje, pa još otvoren, onda čak i ja, čovek trpeljiv, ne mogu da podnesem. Počne peckati i masne priče pričati, — da, da, naš vellki g-n Gubarev priča masne priče i pri tom se tako odvratno smeje...

— Zar ste vi tako trpeljivi? — reći će Litvinov. — Ja sam naprotiv računao... Ali dopustite da vas upitam za ime i prezime po ocu?

Potugin srknu malko trešnjevače.

— Zovem se Sozont... Sozont Ivanić. Dali su mi to divno ime u čast rođaka, arhimandrita, kome sam jedino za to obavezan. Ja sam, ako smem tako reći, sveštеničkog roda. A što vi sumnjate u moju trpeljivost, nemate pravo: ja sam trpeljiv. Ja sam dvadeset dve godine služio pod starešinstvom rođenog strica, dejstvitelnog statskog savetnika Irinarha Potugina. Vi ga niste poznavali?

— Nisam.

— To vam čestitam. Ne, ja sam trpeljiv. Ali „vratimo se na prvašnje”, kako veli moj cenjeni sabrat, spaljeni protopop Avakum. Ja se čudim, dragi gospodine, svojim zemljacima. Svi su snuždeni, svi idu oborena nosa, a u isto vreme svi su puni nade, i malo malo pa pobesne. Eto, recimo, slovenofili, u koje sebe ubraja i g-n Gubarev: divni ljudi, a i kod njih ista mešavina očajanja i prkosa, i oni žive od slova „buki” sve će, kaže, biti, sve će biti. U stvari nema ničega, i Rusija za čitavih deset vekova nije ničega svoga stvorila, ni u upravi, ni u sudu, ni u nauci, ni u umetnosti, pa čak ni u zanatu... Ali pričekajte, pretrpite se: sve će biti. A otkud će biti, dopustite da budem radoznao? Pa otuda što smo mi obrazovani ljudi — ništarija; ali narod... o, to je veliki narod! Vidite li taj seljački gunj? Eto otkuda će sve poći. Svi su drugi idoli razrušeni; zato verujmo u gunj. E, ali ako gunj obmane? Ne, on neće obmanuti; pročitajte Kohanovsku, pa oči u vis. Bogami, da sam slikar, evo kakvu bih sliku naslikao: obrazovan čovek stoji pred seljakom i duboko mu se klanja: izleči me, kao veli, baćuška seljo, propadoh od bolesti; a i seljak se klanja duboko obrazovanom čoveku: nauči me, kao veli, baćuška-gospodine, propadoh od neznanja. I, razume se, oba ni maći. A trebalo bi se doista pomiriti — ne samo na rečima, — pa priznati kod starije braće ono što su oni izmislili — bolje nego mi i pre nas! Kelner, noh ajn gleshen kirš![10] Nemojte misliti da sam ja pijanica, ali mi alkohol dreši jezik.

— Posle ovoga što ste sad rekli, — reče Litvinov smešeći se, — nemam šta ni da pitam kojoj partiji pripadate i kako mislite o Evropi. Ali dopustite mi da vam učinim jednu primedbu. Eto vi kažete kako

treba da uzajimamo, primamo od naše starije braće; ali kako se može primati, ne vodeći računa o različnim uslovima, kao: klimi, zemljištu, o lokalnim, narodnim osobinama. Sećam se kako je moj otac. naručio od Butenopa naročito preporučenu vejalicu od livenog gvožđa; ta vejalica je zaista bila vrlo dobra — i šta je bilo? čitavih pet godina je stajala u šupi bez ikakve koristi, dok je nije zamenila drvena amerikanska, koja je daleko pogodnija za naše prilike i naše navike, kao uopšte sve američke mašine. Ne sme se, Sozonte Ivanoviću, primati makar šta i kako.

Potugin izdiže malo glavu.

— Nisam očekivao od vas da ćete mi tako odgovoriti, vrlo poštovani Grigorije Mihailoviću, — poče on, pošto malo pričeka. — A ko vas tera da primate makar šta i makar kako? Ta vi tuđe uzimate ne zato što je tuđe, već zato što vam treba: znači, vi razmišljate, vi birate. A što se tiče rezultata, nemojte se, molim vas, brinuti: njihova osobenost će doći silom samih tih mesnih, klimatskih i drugih prilika koje ste pomenuli. Vi samo dajte dobru hranu, a narodni želudac će je na svoj način prevariti; i vremenom, kad organizam očvrsne, On će dati svoj sok. Uzmite, recimo, za primer naš jezik. Petar Veliki ga je preplavio hiljadama tuđih reči, holandskih, francuskih, nemačkih: te reči su označavale pojmove s kojima je trebalo upoznati ruski narod; ne mudrujući i ne cifrajući se, Petar je sipao te reči đuture, čabrovima, buradima u našu utrobu. Spočetka je, zaista, ispalo nešto strašno, a posle — počelo je baš ono prevarivanje o kome sam vam maločas govorio. Pojmovi su se odomaćili i usvojili; tuđi oblici su se malo po malo izgubili, jezik je u svojim nedrima našao čim da ih zameni — i sad, sluga sam pokoran, sasvim osrednji stilist prihvata se da prevede ma koju stranicu iz Hegela, — da, gospodine, da, iz Hegela, — ne upotrebivši nijedne neslovenske reči. Što se desilo s jezikom, možemo se nadati da će se dogoditi i u drugim oblastima. Samo je pitanje u tome — je li priroda snažna, a naša je priroda prilično jaka, izdržaće: nije bila u takvim neprilikama. Bojati se za svoje zdravlje, za svoju samostalnost, mogu samo nervno bolesni i slabi narodi, isto onako kao što se samo besposleni ljudi mogu zapenušeno ushićavati time kako smo mi Rusi sposobni. Ja se jako brinem o svom zdravlju, ali zbog njega ne padam u ushićenje: sramota me je.

— Sve je tako, Sozonte Ivaniću, — reći će sad Litvinov, — ali zašto da se moramo podvrgavati sličnim iskušenjima? Pa vi sami velite da je spočetka ispalo nešto strašno! — a ako je to bilo strašno, da li bi tako i ostalo? Pa i ostalo je, vi sami znate.

— Samo ne u jeziku — a to već mnogo znači! A naš narod nisam ja stvarao; nisam ja kriv što mu je suđeno da prolazi kroz takvu školu. „Nemci su se pravilno razvijali”, viču slovenofili: „pružite i nama pravilan razvitak”. Ali gde da ga nađemo, kad je prvi istoriski postupak našega plemena — poziv da mu dođu knezovi ispreko mora — već nepravilnost, nenormalnost koja se ponavlja na svakom od nas sve do danas; svaki je od nas, bar jedared u životu, morao reći nečemu tuđem, neruskom: „dođi da vladaš i knezuješ nada mnom!” Ja sam, ako hoćete, gotov priznati da ako umećemo tuđu suštinu u naše telo, mi nikako ne možemo unapred pouzdano znati šta umećemo: komad hleba ili komad otrova, — a već je poznato da se od rđavog ka dobrom nikad ne ide kroz bolje, već uvek kroz gore — i otrov je u medicini ponekad koristan. Samo tupavim ljudima i propalicama dolikuje da svečano ukazuju na siromaštvo seljaka posle oslobođenja, na njihovo pojačano pijanstvo posle uništenja otkupa... Kroz gore ka boljem!

Potugin pređe rukom po licu.

— Vi me pitate kakvog sam mišljenja o Evropi, — poče on opet; — ja joj se divim i odan sam njenim načelima prekomerno i niukoliko ne smatram za potrebno to da krijem. Ja sam se odavno... ne, nedavno... od nekog vremena prestao bojati da kazujem svoja uverenja... pa eto i vi se niste ustezali da kažete g-nu Gabarevu svoj način misli. Ja sam, hvala Bogu, prestao računati sa pojmovima, pogledima, navikama čoveka s kojim govorim. U stvari ja ne znam ništa gore nego što je ona nepotrebna plašljivost, ono nisko gađanje zbog kojega, tek vidiš, kakav važan velikaš kod nas ulaguje se nekom studentu koji je u njegovim očima ništavan, samo što se ne šali s njim, samo što mu se ne ulaguje. Pa recimo, velikaš tako postupa zato što želi da bude popularan, a šta mi, ljudi van staleža, imamo da uvijamo repom? Da, gospodine, ja sam zapadnjak, ja sam odan Evropi; to jest, tačnije da kažem, ja sam odan obrazovanosti, onoj istoj obrazovanosti na čiji se račun sad kod nas tako prijatno i simpatično vesele — civilizaciji, da, da, ta je reč još bolja — i volim je

svim srcem, i verujem u nju, i druge vere neću imati. Ta je reč: ci...vi...li...zacija (Potugin je razgovetno, s naglašavanjem izgovarao svaki slog), i razumljiva i čista, i svetla, a sve druge, tamo neka narodnost, šta li, slava, mirišu na krv... Nek idu s milim Bogom!

— Dobro, a Rusiju, Sozonte Ivaniću, svoju otadžbinu, vi volite?

Potugin pređe rukom preko lica.

— Ja je strasno volim i strasno mrzim.

Litvinov sleže ramenima.

— To je staro, Sozonte Ivaniću, to je opšte mesto.

— Pa šta je s tim? Čudna mi čuda! Gle, čega ste se vi uplašili! Opšte mesto! Ja znam mnogo lepih opštih mesta. Eto na primer: sloboda i red — poznato je opšte mesto. Da li je po vašem mišljenju bolje kao što je kod nas: birokratija i nered? A sem toga, zar sve te fraze od kojih se opija tako mnogo mladih glava — prezrena buržoazija, souveraineté du peuple[11], pravo na rad, zar nisu i one opšta mesta? A što se tiče ljubavi nerazlučno vezane s mržnjom...

— Bajronovština, — prekide ga Litvinov, — romantizam tridesetih godina.

— Vi se varate, izvinite, molim vas; prvi je ukazao na slično mešanje osećanja Katul, rimski pesnik Katul[12], pre dve hiljade godina. Ja sam to kod njega pročitao, jer znam nešto latinski, zbog moga, ako smem reći, svešteničkog porekla. Da, gospodine; ja i volim i mrzim svoju Rusiju, svoju čudnu, malu, nevaljalu, dragu otadžbinu. Ja sam je eto sad ostavio: trebalo mi je da se malo provetrim, posle dvadeset godina sedenja za kancelariskim stolom, u državnom zdanju; ostavio sam Rusiju, i ovde mi je vrlo prijatno i veselo; ali ću se uskoro krenuti nazad, ja to osećam. Lepa je baštenska zemlja.. ali na njoj ne može da raste moroška[13].

— Vama je prijatno, — reče Litvinov, — i meni je ovde dobro, i ja sam došao ovamo da učim: ali to mi ne smeta da vidim npr. ovake stvarčice... — On pokaza na dve lorete u prolazu, oko kojih se krivilo i po francuski izgovaralo nekoliko članova džokej kluba, i na salu za kartanje, dupke punu, iako je dan bio poodmakao.

— A ko vam je kazao da sam i ja slep za to? — dodade Potugin. — Samo, izvinite me, vaša primedba me potseća na svečana

ukazivanja naših nesrećnih novinara, za vreme krimskog rata, na nedostatke engleske vojne uprave što ih je izneo „Tajms”. Ja nisam optimist, i sve čovečansko, sav naš život, sva ta komedija s tragičnim završetkom ne izgledaju mi ružičasti; ali zašto pripisivati baš Zapadu ono što je, možda, ukorenjeno u samoj našoj ljudskoj prirodi? Ova kockarnica je zaista nešto ružno, ali zar je naše domaće, valjda, nešto lepše? Ne, dragi Grigorije Mihailoviću, govorimo malo staloženije i tiše: dobar učenik vidi pogreške svoga učitelja, ali ih prećutkuje iz poštovanja; jer mu same te pogreške korisno služe i izvode ga na pravi put. A ako pošto poto hoćete da tupite zube trulim Zapadom, onda eno vam kneza Koko kako trči u kasu, on je verovatno proćerdao za četvrt sata za zelenim stolom radni, s mukom plaćeni obrok sto pedeset porodica, živci su mu rastrojeni, pritom sam video kako je danas kod Marksa prelistavao brošuru Veljoa... s njim možete odlično razgovarati!

— Ali dopustite, dopustite, — brzo reče Litvinov, videći da se Potugin podiže s mesta. — Ja kneza Koko znam vrlo malo, pa više volim, dabome, s vama razgovarati...

— Hvala vam mnogo, — prekide ga Potugin, ustajući i klanjajući se, — ali ja sam već prilično dugo razgovarao s vama, to jest govorio sam upravo samo ja, a vi ste verovatno i sami primetili da čoveka bude nekako stid i da mu je nezgodno kad on sam mnogo priča, naročito ovako, od prvog poznanstva, kao da kaže: evo kakav sam ja, pogledajte! Biće mi prijatno da se opet vidimo. A meni je, ponavljam, vrlo milo što sam se upoznao s vama.

— Ta pričekajte, Sozonte Ivaniću, recite bar gde stanujete i mislite li ovde dugo ostati.

Potuginu kao da bi malo neprijatno.

— Otprilike još jednu nedelju daka ostaću u Badenu, uostalom možemo se sastajati evo ovde, kod Vebera i kod Marksa. A mogu i kod vas svratiti.

— Ipak treba da znam vašu adresu.

— Da. Ali evo šta: ja nisam sam.

— Vi ste ženjeni? — iznenada upita Litvinov.

— Ne, kako ženjen... zašto takve besmislice govorite?... Ali imam devojku.

— A! — reče Litvinov sa usrdnom grimasom, kao da se pravda, pa obori oči.

— Svega joj je šest godina, — nastavi Potugpn, — ona je siroče... Kći jedne dame... jedne moje dobre poznanice. Bolje da se ovde sastajemo. Zbogom!

On natuče šešir na svoju grguravu glavu, pa se brzo udalji, pojavivši se dva tri put ispod gasnih svetiljki, koje su dosta oskudno osvetljavale put što je vodio u lihtentalsku aleju.

VI

„Čudan čovek!” mišljaše Litvinov idući ka gostionici u kojoj je bio otseo: „čudan čovek! Moram ga potražiti”. On uđe u svoju sobu: pade mu u oči pismo. „A! Od Tanje!” unapred se obradova; ali je pismo bilo iz sela od oca. Litvinov slomi veliki pečat s grbom i uze čitati... Jak, vrlo prijatan i poznat miris iznenadi ga. On se obazre i spazi na prozoru u čaši vode veliki buket svežeg šeboja. Litvinov se naže k njemu ne bez čuđenja, dodirnu ga, pomirisa... Nečega se spomenu, nečega vrlo dalekog,... ali čega upravo, nije se mogao setiti. On zazvoni po slugu i upita ga otkud to cveće. Sluga odgovori da ga je donela neka dama koja nije htela da kaže svoje ime; ali je rekla da će on, „her Zluitenhof”, po samom tom cveću odmah morati pogoditi ko je ona. Lptvinov se opet kao seti nečega... Upita slugu kako izgleda ta gospođa. Sluga mu objasni da je visoka i divno obučena, a na licu je imala veo.

— Verovatno ruska grafica, — dodade on.

— Po čemu vi tako mislite? — upita Litvinov.

— Dala mi je dve forinte, — odgovori sluga i razvuče usne.

Litvinov mu reče da ide i dugo je posle toga zamišljeno stajao kod prozora; ali najzad odmahnu rukom i opet poče čitati pismo iz sela. Otac je u njemu izlivao svoje obične žalbe, uveravao da hranu niko čak ni besplatno ne uzima, da su ljudi postali sasvim neposlušni i da će, verovatno, skoro nastati kraj sveta. „Zamisli samo”, pisao je među ostalim, „na poslednjeg mog kočijaša, znaš, onoga Kalmika, bacili čini, i svakojako bi propao čovek, i ne bi imao ko da me vozi, ali hvala Bogu, dobri ljudi me posavetovali i navratili da pošljem bolesnika u Rjazan svešteniku, poznatom veštaku protiv čini; i lečenje je doista ispalo da ne može bolje biti, što potvrđuje i pismo samoga baćuške, koje kao dokumenat ovde prilažem,,. Litvinov radoznalo pročita letimično taj „dokument”. U njemu je stajalo: „da je spahiskog slugu Nikanora Dimitrijeva držala bolest koju medicina nije mogla izlečiti; i ta bolest zavisila je od rđavih ljudi; a uzrok je on sam, Nikanor, jer svoje obećanje nekoj devojci nije ispunio, a zbog toga ga je ona preko ljudi učinila sasvim nesposobnim, i da mu ja nisam u toj nezgodi pritekao u pomoć, on bi morao sasvim propasti kao niko njegov; ali ja, uzdajući se u Svevideće Oko, postao sam mu

potpora u njegovom životu; a kako sam ja to postitao, to je tajna; a vaše blagorodstvo molim da se ta devojka ubuduće ne bavi tako rđavim poslovima, i čak ne bi smetalo da joj se popreti, inače ona mu može opet zlo učiniti”. Litvinov se zamisli nad tim dokumentom; oseti kao dah stepske pustoši, slepoga mraka plesniva života, i čudno mu se učini što je pročitao to pismo baš u Badenu. Međutim je ponoć već odavno bila prošla; Litvinov leže u postelju i dunu u sveću. Ali nije mogao zaspati; ličnosti koje je video, reči što ih je čuo neprestano su se vrtele i kružile, uplićući se i brkajući se čudno u njegovoj vreloj glavi, koja ga je bolela od duvanskog dima. Čas mu se prikazivalo mrmljanje Gubareva i pričinjavale njegove oborene oči sa svojim tupim i ukočenim pogledom; čas su se te iste oči zažarivale i skakale, i on je raspoznavao Suhančikovu, čuo je njen praskavi glas, pa je i nehotice, šapatom, ponavljao za njom: „opalila, opalila šamar”; čas se izdizala pred njim nezgrapna Potuginova prilika, i on se po deseti, po dvadeseti put sećao svake njegove reči: čas je kao, čupavac iz kutije iskakao Vorošilov u svom tesno zakopčanom kaputu, koji je stajao na njemu kao nov mundir, a Piščalkin je mudro i važno klimao divno ošišanom i istinski dobronamernom glavom; a onamo je Bindasov kreštao i psovao, a Bambajev se plačljivo ushićavao... A glavno je da mu onaj miris, stalni, nametljivi, slatki, teški miris nije davao mira, i sve se jače i jače razlivao u mraku, i sve ga postojanije potsećao na nešto što on nikako nije umeo uhvatiti... Litvinovu pade na pamet da je miris cveća škodljiv za zdravlje noću u spavaćoj sobi, i on ustade, pipajući napipa buket i iznese ga u susednu sobu; ali je i otuda prodirao k njemu na jastuk, pod jorgan, težak miris, i on se nemirno prevrtao u krevetu. Već mu se groznica bila počela prikradati; već mu je sveštenik, „veštak protiv čini”, dvaput, u obliku vrlo brzog zeca s brdom i perčinom, pretrčao preko puta, a sedeći u ogromnoj đeneralskoj perjanici, kao u žbunu, Vorošilov je zapevao kao slavuj... kad najedared ustade s postelje, pa pljesnuvši rukama viknu: „Ama zar ona, ne može biti!”

Ali da bismo mogli objasniti taj Litvinovljev uzvik, moramo zamoliti pažljivog čitaoca da se vrati s nama za nekoliko godina unazad...

VII

Početkom pedesetih godina živela je u Moskvi, u vrlo skučenim prilikama, skoro u sirotinji, mnogobrojna porodica knezova Osinina. To su bili pravi, ne tatarsko-đurđijanski, već čistokrvni Rurikovići; njihovo ime se često sreta u našim letopisima uz prve moskovske velike knezove, ujedinioce ruskih zemalja; oni su vladali prostranim baštinama i mnogim imanjima, mnogo puta su bili obdarivani za „rabote i krv i bogaljenje”, zasedavali su u bojarskoj skupštini, jedan se čak pisao sa „vićem”; ali su pali u nemilost zbog đavolske klevete o „čarobništvu i korenju”; njih su upropastili „strašno i konačno”, lišili su ih časti, proterali ih u zabačena mesta; Osinini su pali i više se nisu digli, nisu ponovo došli do snage; nemilost im je vremenom skinuta i čak im je povraćen moskovski „dvor” i „pokretnost”, ali ništa nije pomoglo. Osiromašio je njihov rod — nije se oporavio ni pod Petrom, ni pod Katarinom, i sve više osiromašavajući i unižavajući se, ubrajao je već u svoje članove i privatne upravnike, starešine vinskih nadleštava i kvartovske nadzornike. Porodica Osinina koju smo pomenuli sastojala se iz muža, žene i petoro dece. Živela je blizu Pseće poljanice, u jednospratnoj drvenoj kućici, prugastim paradnim stepenicama sa ulice, zelennm lavovima na kapiji i drugim plemićkim izmišljotinama, i s teškom mukom je sastavljala kraj s krajem, dugujući piljaru i vrlo često sedeći zimi bez drva i bez sveća. Sam knez bio je mlitav i priglup, nekada lep čo'vek i kicoš, ali se bio sasvim zapustio; ne toliko iz poštovanja prema njegovom imenu koliko iz pažnje prema njegovoj ženi, bivšoj dvorskoj dami, dali su mu jedno od moskovskih starozavetnih mesta, s malom platom, s nekim čudnim činom bez ikakog posla; on se ni u šta nije mešao i samo je pušio od jutra do mraka, ne skidajući šlafroka i teško uzdišući. Njegova supruga bila je bolesna i ogorčena žena, stalno zabavljena domaćim brigama, smeštanjem dece u državne zavode i održavanjem petrogradskih veza; ona se nikako nije mogla pomiriti sa svojim položajem i udaljenjem sa dvora.

Litvinovljev otac, dok je bio u Moskvi, upoznao se sa Osininim, imao je priliku da im učini neke usluge, dao im je jedared jedno trista rubalja na zajam; i njegov sin, dok je bio student, često je svraćao do njih. Slučajno njegov stan nije bio daleko od njihove kuće. Ali njega

nije privlačilo blisko susedstvo, niti ga je privlačila neudobnost njihova načina života: on je stao češće posećivati Osinine otkako se zaljubio u njihovu stariju kćer, Irinu.

Ona je tada bila napunila sedamnaest godina; tek što je bila ostavila institut, odakle ju je mati izvadila, zato što je imala neprijatnosti s upraviteljkom. Neprijatnost se desila otuda što je trebalo da Irina izgovori na javnom času pozdravne stihove inspektoru na francuskom jeziku, a pred samim časom ju je zamenila druga devojka, kći jednog vrlo bogatog zakupca. Kneginja nikako nije mogla podneti tu javnu sramotu; pa i sama Irina nije mogla oprostiti upraviteljki njenu nepravičnost. Ona je već iz ranije maštala o tome kako će pred ovima, privlačeći opštu pažnju, ustati, izreći svoj govor, i kako će posle Moskva govoriti o njoj... I doista, Moskva bi verovatno govorila o Irini. To je bila devojka visoka, stasita, s malko upalim grudima i mladalačkim uzanim ramenima, s retkom u njenim godinama mat kožom, čistom i glatkom kao porcelan, s gustom svetloplavom kosom; njeni tamni pramenovi originalno su se mešali s drugim, otvorenim. Crte njenoga lica, divno, skoro prefinjeno pravilne, još nisu bile izgubile onaj prostodušni izraz kojim se razlikuje prva mladost; ali lagani nagibi njenog lepog vrata, njen osmeh, ne znaš da li rasejan, da li umoran, pokazivali su nervoznu gospođicu, a u samom obrisu onih tek malo nasmešenih tankih usana, onog omanjeg, orlovskog, malko pripljeskanog nosa bilo je nešto samovoljno i strasno, nešto opasno i za nju i za drugog. Čudne, istinski čudne su bile njene oči, tamnosive sa zelenkastim prelivima, zamagljene, duge kao u egipatskih božanstava, sa zrakastim trepavicama i smelo uzdignutim obrvama. Čudan su izraz imale te oči: one kao da su gledale, pažljivo i zamišljeno gledale iz nekakve dubine i daljine. U institutu Irina je bila poznata kao jedna od najboljih učenica po umu i sposobnostima, ali nestalnog, vlastoljubivog karaktera i nestalne glave. Jedna klasna nastavnica joj je prorekla da će je njene strasti upropastiti — vos passions vous perdront[14]; a druga klasna nastavnica joj je prebacivala zbog hladnoće i bezosećajnosti, i zvala je „une jeune fille sans coeur”[15]. Irinine drugarice nalazile su da je ohola i potuljena, braća i sestre su je se pribojavale, mati nije imala poverenja u nju, a ocu je bilo

nelagodno kad bi ona uprla u njega svoje tajanstvene oči; ali i ocu i materi ona je ulivala nehotično poštovanje ne jačinom svojih osobina, već zbog naročitih, nejasnih očekivanja koje je ona kod njih izazivala, Bog zna zašto.

— Eto videćeš, Praskovja Danilovna, — reći će jedared stari knez vadeći čibuk iz usta: — još će nas Arinka izvući iz nevolje.

Kneginja se razljuti i reče mužu da on ima „des expressions insupportables”[16], ali se potom zamisli i ponovi kroz zube.

— Da... i dobro bi bilo da nas izvuče iz nevolje.

Irina je uživala skoro neograničenu slobodu u roditeljskoj kući; nju nisu mazili, čak su je se malo i tuđili, ali joj nisu ni protivurečili: ona je samo to i htela... Dešavalo se, pri nekom već isuviše unižavajućem prizoru: bilo da dođe dućanđija i stane vikati da se ori celo dvorište kako mu je već dosadilo dolazili po svoje rođene novce, ili da njihova sopstvena posluga počne u oči grditi svoje gospodare, govoreći: kakvi ste vi knezovi kad sami duvate u pesnice, — Irina čak ni obrvom ne mrdne i sedi nepomično, s pakosnim osmehom na turobnom licu; a njenim roditeljima je jedan osmeh gorči od svih prekora i osećajući se krivi, bez krivice krivi, pred tim stvorenjem kojem kao da je od samog rođenja bilo dato pravo na bogatstvo, na raskoš, na obožavanje.

Litvinov se zaljubio u Irinu čim ju je video (on je bio svega tri godine stariji od nje), ali dugo vremena nije mogao postići ne samo ljubav s njene strane već ni pažnju. U njenom ponašanju s njim bio je čak žig nekakvog neprijateljstva, kao da ju je uvredio, i ona je duboko krila uvredu u sebi, a oprostiti mu nije mogla On je u to vreme bio odveć mlad i skroman da bi mogao razumeti šta li se to krije pod tom neprijateljskom, skoro prezrivom surovošću. Ponekad, zaboravivši zadatke i sveske, sedi on u neveselom salonu u kući Osininih, sedi i kradom gleda u Irinu: srce se u njemu lagano i tužno topi i pritiskuje mu grudi; a ona kao da, se ljuti, kao da joj je dosadno, ustane, prođe se po sobi, hladno pogleda u njega, kao na sto ili na stolicu, slegne ramenom i skrsti ruke; ili u toku celog večera, čak i razgovarajući s Litvinovom, naročito ni jedared ne pogleda u njega, kao da hoće da mu otkaže i tu milost; ili najzad uzme knjigu i zadubi se u nju ne čitajući, mršti se i grize usne, ili najedared glasno upita

oca ili brata: kako se kaže nemački strpljenje? On je pokušao da se iščupa iz začaranog kruga u kom se mučio i otimao neprestano, kao ptica kad padne u zamku. Udaljio se na jednu nedelju iz Moskve. Umalo nije poludeo od tuge i dosade, sav izmršao, bolestan, vratio se ka Osininim... Čudna stvar! I Irina je za tih nekoliko dana osetno smršala, lice joj je užutelo, obrazi upali... Ali ga je dočekala s još većom hladnoćom, skoro sa zluradom nepažnjom, kao da je on još više pojačao onu tajnu uvredu koju joj je naneo... Tako ga je mučila dva meseca. Zatim se jednog dana sve promenilo. Kao da je u njoj buknula ljubav, kao da je naletela u obliku bure. Jedared — on se dugo sećao toga dana, — opet je sedeo u salonu Osininih i gledao besmisleno na ulicu, pa mu je bilo teško, i dosadno, i prezirao je samoga sebe, a nije se mogao s mesta pomaći... Činilo mu se kad bi reka tekla tu ispod prozora, skočio bi u nju sa strahom, ali bez sažaljenja. Irina je sela nedaleko od njega i nekako čudno ćutala ne mičući se. Ona već nekoliko dana nikako nije govorila s njim, a nije ni s kim ni govorila; sve je sedela podnimivši se, kao da se na nešto rešavala, i samo bi pokašto lagano gledala oko sebe. To hladno kinjenje najzad Litvinov nije mogao više izdržati; on ustane i, ne pozdravivši se, poče tražiti svoju kapu. „Ostanite”, ču se najedanput tih šapat. Srce u Litvinova zadrhta. On odmah ne poznade Irinin glas: nešto nečuveno odjeknu u toj jednoj reči. On podiže glavu i zapanji se: Irina je ljubazno, jest, ljubazno gledala u njega. „Ostanite”, ponovi ona: „ne odlazite. Hoću da budem s vama”. Ona još spusti glas. „Ne odlazite... ja hoću”. Ništa ne razumevajući, ne budući sasvim svestan onoga što radi, on joj se približi, pruži ruke... Ona mu odmah dade obe svoje, zatim se osmehnu, sva planu u licu, okrete se i izađe iz sobe, neprestano se smešeći... Posle nekoliko minuta ona se vrati zajedno s mlađom sestrom, opet pogleda u njega onim istim dugim i blagim pogledom, pa ga namesti pored sebe... Ispočetka ona ništa nije mogla reći: samo je uzdisala i crvenela; zatim poče, kao malo plašljivo, raspitivati ga o njegovim poslovima, što ranije nije nikad radila. Uveče toga istog dana ona se nekoliko puta izvinjavala zato što ga nije umela dosad oceniti, uveravala ga je da je sad postala sasvim druga, začudila ga je iznenadnim republikanskim peckanjem — (on je u to vreme obožavao Robespijera i nije se usuđivao glasno osuđivati Marata), a

posle nedelju dana on je već znao da ga je zavolela. Da, on se dugo sećao toga prvog dana, ali nije zaboravio ni docnije, — onih dana kada je, još se upinjući da sumnja i bojeći se da poveruje, sa obamiranjem od ushićenja, skoro od straha, jasno video kako se rađa, raste i, najzad, kao bujica nadolazi neočekivana sreća, zahvatajući neodoljivo sve pred sobom. Nastupili su svetli trenuci prve ljubavi, trenuci kojima nije suđeno, a i ne treba, da se ponavljaju u jednom istom životu. Irina je postala pitoma kao ovčica, meka kao pamuk i beskrajno dobra; počela je da daje časove svojim mlađim sestrama, ne na fortepijanu, — ona nije bila muzikalna, — već iz francuskog i engleskog jezika; čitala je s njima njihove udžbenike, upuštala se u domaćnnstvo, sve ju je zabavljalo, sve zanimalo, čas je brbljala bez prestanka, čas bi ćuteći potonula u razdraganost, pravila je različne planove, upuštala se u beskrajne pretpostavke o tome šta će raditi kad se uda za Litvinova (oni ni najmanje nisu sumnjali u to da će se uzeti), kako će živeti udvoje... „Raditi?” rekao bi Litvinov... „Da, raditi”, ponavljala je Irina: „čitati... a najviše putovati”. Ona je naročito želela da ostavi što pre Moskvu, i kad joj je Litvinov napominjao da još nije završio univerzitet, ona je svaki put, razmislivši malo, odgovarala da može završiti studije u Berlinu... ili tamo negde. Irina se malo ustezala u iskazivanju svojih osećanja, pa zato za kneza i kneginju njeno raspoloženje prema Litvinovu nije dugo ostala tajna. Da su se obradovali, nisu, ali uzevši u obzir sve prilike, nisu našli da treba odmah da ulože svoje „veto”. Litvinovljevo imovno stanje bilo je prilično... „Ali familija, familija!...“ primećpvala je kneginja „Pa, naravno, familija”, odgovorio bi knez; „pa ipak on nije makar ko, a što je glavno, Irina nas neće poslušati. Zar je bilo kadgod da ona ne učini ono što zaželi? Vous connaissez sa violence[17]. A sem toga, nema još ničeg određenog”. Tako je razmišljao knez, ali je ipak odmah u sebi dodao: „Madam Litvinova — i ništa više? Ja sam očekivao nešto drugo”. Irina je sasvim ovladala svojim budućim mužem, a i on joj se sam rado predao u ruke. Kao da je zapao u vrtlog, kao da se izgubio... i strah ga je bilo, i ništa nije žalio, i ničega se nije čuvao. Da razmišlja o značaju, o obavezama supružanskim, o tome da li može on, tako bespovratno potčinjen, biti dobar muž, kakva će Irina biti žena, i da li su pravilni

odnosi među njima — on se nije mogao odlučiti; krv mu se zapalila, i on je znao samo jedno: da ide za njom, s njom, napred i bez kraja, a tamo nek bude što bude! Ali i pored toga što nije bilo ni najmanje protivljenja od strane Litvinova, bez obzira na suviše impulzivnu nežnost Irininu, stvar ipak nije prošla bez nekog nesporazuma i sudara. Jedared on dotrča k njoj s univerziteta u starom redengotu s rukama umrljanim mastilom. Ona mu polete u susret s običnim ljubaznim pozdravom, pa najedared stade.

— Vi nemate rukavica, — reče ona otežući, pa odmah dodade: — pi! kakav ste... student!

— Vi ste odveć osetljivi, Irina, — reći će Litvinov.

— Vi ste... pravi student, — ponovi ona, — vous n’êtes pas distingué[18].

I okrenuvši mu leđa, izađe iz sobe. Istina, jedan sat docnije, ona ga je preklinjala da joj oprosti... Uopšte, ona se dragovoljno kajala i osuđivala samu sebe pred njim; samo — čudna stvar! ona je često, samo što ne zaplače, okrivljavala samu sebe za rđave pobude kojih nije imala, a uporno je odricala svoje stvarne mane. Drugi put on je zastao uplakanu, s glavom naslonjenom na ruke, s raspuštenim viticama; i kada je, sav uznemiren, upitao za uzrok njene tuge, ona je ćuteći pokazala prstom sebi na grudi. Litvinov je i nehotice zadrhtao. „Sušica!” sinu mu u glavi i on je uhvati za ruku.

— Ti si bolesna? — reče on drhtavim glasom (oni su već bili počeli u važnijim slučajevima govoriti jedno drugom „ti”). — Onda idem odmah po doktora...

Ali mu Irina ne dade da dovrši i ljutito lupnu nožicom.

— Ja sam potpuno zdrava... ali ova haljina... zar vi ne razumete?

— Šta to?... ta haljina... — reče on u nedoumici.

— Šta to? Pa to da druge nemam, i da je stara, gadna, ja sam prinuđena da oblačim tu haljinu svaki dan... Čak i kada ti... kada vi dolazite... ti ćeš me najzad prestati voleti, videći da sam takva murdara!

— Zaboga, Irina, šta to govoriš! Pa ta je haljina vrlo slatka... Ona mi je još i zato draga što sam te prvi put u njoj video.

Irina pocrvene.

— Ne potsećajte me, molim vas, Grigorije Mihajloviću, da još tada nisam imala druge haljine.

— Ta uveravam vas, Irina Pavlovna, ona vam divno stoji.

— Ne, ona je gadna, gadna, — ponavljala je ona trzajući nervozno svoje duge meke vitice. — Oh, ta sirotinja, sirotinja, tama! Kako da se izbavim od ove sirotinje! Kako da izađem iz tame!

Litvinov nije znao šta da joj kaže, pa se malko okrete od nje.

Odjedanput Irina skoči sa stolice pa mu metu obe ruke na ramena.

— Ali ti me voliš? Ti me voliš? — progovori ona, približivši mu svoje lice, i njene oči, još pune suza, zasijaše od sreće i radosti. — Ti me voliš i u ovoj gadnoj haljini?

Litvinov pade pred nju na kolena.

— Ah, voli me, voli me, moj mili, spasitelju moj, — prošaputa ona naginjući se k njemu.

Tako su tekli dani, prolazile su nedelje, i ma da nije bilo još nikakvih formalnih objašnjenja, ma da je Litvinov još jednako oklevao s prosidbom, naravno ne po svojoj želji, već zato što je očekivao naredbu od Irine (ona je jedared primetila: pa mi smo obadvoje smešno mladi, treba bar još nekoliko nedelja dodati našim godinama); ali se već sve primicalo raspletu, i najbliža budućnost sve se jasnije i jasnije ocrtavala, kad se najedared desi događaj koji razveja kao laku drumsku prašinu sva ta nagađanja i planove.

VIII

Te zime dvor je posetio Moskvu. Svetkovine za svetkovinama su se ređale; došao je red i na uobičajeni veliki bal, u Plemićskom domu. Glas o tome balu, istina u obliku objave u Policiskom glasniku, dopro je i do kućice na Psećoj poljanici. Knez se prvi usplahirio; on je odmah odlučio da treba da ide na bal i povede Irinu, da bi neoprostivo bilo da propuste priliku da vide svoje gospodare, da je za kolenoviće plemiće u tome čak svoje vrste obaveza. On je branio svoje mišljenje sa osobitim žarom, koji mu nije bio ni malo svojstven; kneginja se donekle slagala s njim i samo je uzdisala zbog troškova; ali se Irina odlučno usprotivila. „Ne treba, neću ići”, odgovarala je ona na sve roditeljske razloge. Njena upornost bila je tolika da se stari knez najzad odlučio i zamolio Litvinova da gleda da je nagovori, iznevši joj među drugim „rezonima” da mladoj devojci ne dolikuje da se tuđi od sveta, da treba „i to okušati”, da je i tako niko ne vidi. Litvinov se primi da joj predoči te „rezone”. Irina ga tako netremice i pažljivo pogleda da se on zbuni, pa poigravši se krajevima svoga pojasa mirno reče:

— Vi to želite? Vi?

— Da... ja smatram, — odgovori Litvinov zapinjući. — Slažem se s vašim tatom... A zašto i da ne idete... da vidite ljude i da se pokažete, — dodade on s kratkim smehom.

— Da se pokažem, — ponovi ona lagano. — Pa dobro, ići ću... Samo pamtite, vi ste sami to želeli.

— To jest, ja... — započe Litvinov.

— Vi ste sami to želeli, — prekide ga ona. — I još jedan uslov: morate mi obećati da nećete biti na tom balu.

— Ali zašto?

— Tako mi se hoće.

Litvinov odmahnu rukama.

— Pokoravam se... ali, priznajem, bilo bi mi tako prijatno da vas vidim u svoj krasoti, da budem svedok onog utiska koji ćete vi neizostavno učiniti... Kako bih bio ponosan s vama, — dodade on uzdahnuvši.

Irina se osmehnu.

— Sva ta krasota sastojaće se iz bele haljine, a što se tiče utiska... Dakle, jednom rečju, ja tako hoću.

— Irina, ti kao da se ljutiš?

Irina se opet osmehnu.

— O. ne! Ja se ne ljutim. Samo ti... (ona uperi u njega svoje oči, i učini mu se da još nikad nije video u njima takav izraz). Možda je to potrebno, — dodade ona poluglasno.

— No, Irina, ti me voliš?

— Ja te volim, — odgovori ona skoro sa svečanom ozbiljnošću i snažno, muški mu steže ruku.

Svih idućih dana Irina se brižljivo bavila svojom toaletom, svojom frizurom; uoči bala nije se osećala zdrava, nije je držalo mesto, malo je otplakala dva tri puta u samoći: pred Litvinovom ona se nekako jednoliko smešila... uostalom, ponašala se prema njemu kao i pre nežno, ali rasejano, i svaki čas se posmatrala u ogledalu. Na sam dan bala bila je vrlo ćutljiva i bleda, ali mirna. Između osam i devet sati uveče Litvinov je došao da je vidi. Kad je izašla pred njega u beloj haljini od tarlatana, s grančicom malih plavih cvetova u malo začešljanoj kosi, on je prosto zinuo od čuda, — toliko mu se učinila divna i veličanstvena, što se nije moglo očekivati prema njenim godinama. „Da, ona je izrasla od jutros”, — pomisli on: „i kakvo držanje! Šta ipak znači rasa?” Irina je stajala pred njim otpuštenih ruku, ne smešeći se i ne afektirajući, i gledala je odlučno, gotovo smelo, ne u njega već nekuda daleko, pravo ispred sebe.

— Vi ste prava careva ćerka iz bajke, — prozbori najzad Litvinov, ili ne, vi ste kao vojskovođa pred bitku, pred pobedu... Vi mi niste dopustili da idem na taj bal, — nastavi on, ona se, kao i dotle, nije micala, i ne da ga nije slušala, već je išla za drugom unutrašnjom misli, — ali nećete mi odbiti da uzmete od mene i ponesete sa sobom ove cvetove.

On joj pruži buket šeboja.

Ona brzo pogleda u Litvinova, pruži ruku, pa iznenada dohvati kraj grančice koja joj je ukrašavala glavu i reče:

— Hoćeš li? Kaži samo jednu reč i ja ću skinuti sve to i ostati kod kuće.

Litvinovu srce htede da iskoči. Irinina ruka je već skidala grančicu...

— Ne, ne, zašto, — dočeka on užurbano, ponet plemenitim i velikodušnim osećanjima, — ja nisam sebičan, zašto da skučavam slobodu... kad znam da tvoje srce...

— E, pa onda nemojte se približivati, izgužvaćete mi haljinu, — reče ona brzo.

Litvinov se zbuni.

— A buket ćete uzeti? — upita on.

— Dabome: on je vrlo sladak, i ja jako volim taj miris. Merci... Sačuvaću ga za uspomenu...

— Na prvi vaš izlazak, — napomenu Litvinov, — prvi vaš trijumf.

Irina se pogleda u ogledalu preko ramena, jedva primetno savivši stas.

— A zar sam ja doista tako lepa? Vi niste pristrasni?

Litvinov prosu čitavu bujicu oduševljenih pohvala. Ali ga Irina već nije slušala, nego je, prinevši buket licu, opet gledala nekud u daljinu, svojim čudnim, kao potavnelim i raširenim očima, a krajevi tankih traka, uskolebani lakim pokretom vazduha, malko su joj se bili izdigli iza ramena, kao krila.

Pojavi se knez, nakolmovan, s belom kravatom, u crnom izveštalom fraku i s lentom plemićke medalje svetoga Vladimira u rupici; za njim je ušla kneginja u svilenoj mimé haljini, staromodnoj, i, s onom surovom brižljivošću, pod kojom se matere staraju da skriju svoje uzbuđenje, namesti pozadi haljinu kćeri, to jest bez ikake potrebe protrese nabore njene haljine. Najmljeni fijaker sa četiri mesta, zapregnut sa dva čupava kljuseta, priđe stepenicama, škripeći točkovima po smetovima nepočišćenog snega, i bolešljiv lakej u neverovatnoj livreji ispade iz pretsoblja i malo kao očajno javi da su kola gotova... Blagoslovivši decu koja su ostajala i obukavši krznene kapute, knez i kneginja pođoše ka izlasku. Irina, u tankom, pokratkom zimskom kaputiću — kako li je ona mrzela taj kaputić! — ćuteći je išla za njima. Litvinov ih je ispraćao, nadajući se dobiti od Irine bar jedan pogled na rastanku, ali ona sede u kola ne okrećući glave.

Oko ponoći on prođe ispod prozora Plemićkog doma. Bezbrojni plamenovi ogromnih lustera prozirali su se kao svetle tačke kroz crvene zavese i, po celoj pijaci, prekrivenoj ekipažima, drsko, praznički izazivajući, razlegali su se zvuci Štrausovog valcera.

Sutradan, posle dvanaest sati, Litvinov ode k Osininim. On zastade kod kuće samo kneza, koji mu odmah reče da Irinu boli glava, da leži u postelji i neće ustati do večera, da uostalom tako rastrojstvo nije ni malo čudno posle prvog bala.

— C'est très naturel, vous savez, dans les jeunes filles[19], — reče on francuski, što unekoliko iznenadi Litvinova, koji u istom trenutku primeti da na knezu nije šlafrok kao obično, već redengot. — A sem toga, — nastavi Osinin, — kako da ne zanemogne posle sinoćnih događaja!

— Događaja? — promrmlja Litvinov.

— Da, da, — događaja, des vrais événements. Vi ne možete zamisliti, Grigorije Mihailoviću, quel succès elle a eu![20] Ceo dvor ju je zapazio! Knez Aleksandar Fjodorović je rekao da njoj nije ovde mesto i da ga ona potseća na graficu Devonširsku... no, vi znate, onu... poznatu... a starac Blazenkramf je izjavio da ga svi čuju da je Irina la reine du bal[21] i zaželeo je da joj bude pretstavljen; on se i meni pretstavio, to jest rekao mi je da me se seća kao husara i pitao me gde sad služim. Vrlo je zanimljiv taj graf i takav je adorateur du beau sexe![22] Ama šta ja! Moja kneginja... i njoj nisu davali mira: Nagalija Nikitišna sama je s njom otpočinjala razgovor... šta ćete više? Irina je igrala avec tous les meilleurs cavaliers[23], ta dovodili su mi ih, dovodili... ni broja im ne znam, Hoćete li verovati: svi samo idu u gomili oko nas; u mazurki su samo nju i birali. Jedan strani diplomata, doznavši da je ona Moskovljanka, rekao je Gospodaru: „Sire", veli, — „décidément c'est Moscou qui est le centre de votre empire!"[24] a drugi diplomata je dodao: „C'est une vraie révolution, Sire"; révélation ili révolution[25].., nešto tako. Da... da... To... to... kažem vam; to je bilo nešto neobično.

— Dobro, a sama Irina Pavlovna? — upita Litvinov, kome su za vreme kneževog govora ohladile noge i ruke, — je li se veselila, je li izgledala zadovoljna?

— Naravno da se veselila; kako i da ne bude zadovoljna! A uostalom, vi znate, nju odmah čovek ne može ni razumeti. Svi mi

sinoć govore: kako je to čudno, jamais on ne dirait que mademoiselle votre fille est à son premier bal[26]. Grof Rajzsibah pored drugih... pa vi njega zacelo poznajete...

— Ne, ja ga uopšte ne poznajem, i nikad ga nisam poznavao.

— Brat od strica moje žene...

— Ne poznajem ga.

— Bogataš, kamerher, u Petrogradu živi, čovek od uticaja, u Liflandiji je sve i sva. Dosada nije vodio računa o nama... ali ja se za tim ne otimam. J'ai l'humeur facile, comme vous savez[27]. Dakle, tako ti on. Sede kod Irine, porazgovara s njom četvrt sata, ne više, i posle veli mojoj kneginji: „Ma cousine", veli: „votre fille est une perle, c'est une perfection[28]"; svi mi čestitaju takvu sestričinu... A posle, pogledam: on prišao ka... uglednoj ličnosti i govori, a neprestano pogleda u Irinu... No, a i ličnost pogleda...

— I tako se Irina Pavlovna ceo dan neće pojaviti? — opet će upitati Litvinov.

— Da; jako je boli glava. Ona je rekla da vas pozdravim i zahvalim na vašem buketu qu'on a trouvé charmant[29]. Treba da se odmori... Moja kneginja je otišla u posete... pa i ja, eto...

Knez se zakašlja i usitni nogama, kao da nije znao šta još da doda. Litvinov uze šešir, reče da neće da mu smeta i da će svratiti docnije da se raspita o Irininom zdravlju, pa se udalji.

Na nekoliko koraka od Osininove kuće spazi kicoška kola sa dva mesta kako se zaustaviše pred policiskom stražarom. Livrejisani, kicoški lakej, nagnuvši se nemarno s prednjeg sedišta, raspitivao je stražara Čuhonca gde ovde stanuje knez Pavle Vasiljević Osinin. Litvinov zagleda u kola: u njima je sedeo čovek srednjih godina, hemoroidalnog izgleda, nabranog i naduvenog lica, grčkog nosa i pakosnih usana, umotan u bundu od samurovine, po svima znacima važan velikaš.

IX

Litvinov nije održao svoje obećanje da će svratiti docnije; našao je da je bolje ako odloži svoju posetu do idućeg dana. Ušavši oko dvanaest sati u dobro poznati salon, nađe tamo dve mlađe kneginjice, Viktorinku i Kleopatrinku. On se pozdravi s njima, zatim ih upita je li bolje Irini Pavlovnoj i može li je videti.

— Irinočka je otisla s mamicom, — odgovori Viktorinka.

Iako još mije mogla da izgovori š, ipak je bila slobodnija od svoje sestre.

— Kako... otišla? — ponovi Litvinov, i nešto ga tiho štrecnu duboko u grudima. — Zar... zar... zar se ona u ovo vreme ne zanima s vama, ne poučava vas?

— Irinočka nas vise neće poučavati, — odgovori Viktorinka.

— Sad više neće, — ponovi za njom Kleopatrinka.

— Pa je li vaš tata kod kuće? — upita Litvinov.

— I tatica nije kod kuće, — nastavi Viktorinka, — a Irinočki nije dobro: svu noć je plakala, plakala...

— Plakala?

— Da, plakala... meni je Jegorovna rekla, i oči su joj tako crvene, tako su joj podbule...

Litvinov prođe dva tri put po sobi, jedva primetno podrhtavajući, kao da mu je zima, pa se vrati u svoj stan. Osećao se kao čovek koji gleda s visoke kule na dole: celo njegovo unutarnje biće je obamiralo, a cela glava mu se vrtela tpho i neprijatno. Tupa nedoumica i isprepletane misli, nejasan strah i nemo očekivanje, i radoznalost čudna, skoro zlurada, u stegnutom grlu gorčina od neprolivenih suza, na usnama napor praznog osmeha, i besmisleno preklinjanje, nikome ne upravljeno... o, kako je to sve bilo surovo i unižavajući ružno! „Irina neće da me vidi”, neprestano mu se vrtelo u glavi; to je jasno; ali zašto? Šta se to moglo desiti na tom prokletom balu? I kako je moguća odjedared takva promena? Tako nenadno... (ljudi neprestano vide da smrt dolazi iznenadno, ali se nikako ne mogu navići na njenu neočekivanost, i nalaze da je ona besmislena). I da ništa ne naredi da mi se kaže, da ne zaželi da se objasni sa mnom..

— Grigorije Mihailoviću, — ču se nečiji napregnuti glas nad samim njegovim uhom.

Litvinov se prenu i smotri pred sobom svoga služitelja s pismom u ruci. On poznade Irinin rukopis... I ne raspečativši pismo, već je predosećao nesreću, pa obori glavu na grudi i izdiže ramena, kao da hoće da se sačuva od udarca.

Najzad se pribra i jednim mahom pocepa kuverat. Na omanjem listiću poštanske hartije bile su ispisane ove reči:

„Oprostite mi, Grigorije Mihailiću, sve je svršeno među nama: ja se preseljavam u Petrograd. Meni je strašno teško, ali je stvar svršena. Vidi se, taka mi sudba... ali ne, neću da se pravdam. Moja su se predosećanja ispunila. Oprostite mi, zaboravite me: ja vas nisam vredna.

Irina.”

„Budite velikodušni: nemojte da se trudite da se sastanete sa mnom”.

Litvinov pročita tih nekoliko redi i polako se spusti na divan, kao da ga je neko lupio u grudi. Ispusti pismo, podiže ga, ponovo pročita, šapnu: „U Petrograd”, opet ga ispusti, i to je sve. On se čak utiša; čak rukama, nazad zabačenim, namesti jastuk pod glavom. „Ubijeni se ne preturaju”, pomisli on; „kako je došlo, tako će i proći Sve je to prirodno; ja sam sve to očekivao... (on je lagao samoga sebe: nikada tako nešto nije očekivao). Plakala?... Ona plakala?... A zbog čega je plakala? Pa ona me nije volela! Uostalom, sve je to razumljivo i u skladu s njenom naravi. Ona, ona mene nije vredna... Eto tako!” (On se gorko osmehnu.) „Ona ni sama nije znala kakva se u njoj krije snaga, a kad se uverila na balu da ima tu snagu, kako se mogla zaustaviti na ništavnom studentu... sve je to razumljivo.”

Ali tu se on seti njenih nežnih reči, njenoga osmeha i onih očiju, nezaboravnih očiju koje više nikada neće videti, koje su se i svetlele i mrkle kad bi se samo srele s njegovim očima; seti se samo još jednoga: brzih, plašljivih, vatrenih poljubaca — i on najedared zajeca, zajeca grčevito, besno, otrovano, prevrte se na trbuh, pa grcajući i gušeći se, s besnim uživanjem, kao da želi da rastrgne i

sebe samoga i sve oko sebe, zabi svoje užareno lice u jastuk od divana, zagrize ga...

Avaj! onaj gospodin što ga je Litvinov uoči toga dana video u kolima bio je baš brat od tetke kneginje Osinine, bogataš i kamerher, graf Rajzenbah. Videvši kakav je utisak učinila Irina na ličnosti od visokog položaja i izračunavši očas kakve bi se, „mit etwas Akkuratesse”, iz toga fakta izvukle koristi, graf, kao čovek energičan i koji ume da se udvori, odmah skroji svoj plan. On odluči da radi brzo, napoleonovski. „Uzeću tu originalnu devojku u svoju kuću”, tako je razmišljao, „u Petrograd; uzeću je, do đavola, za svoju naslednicu, no, makar i ne celog imanja; dobro je što nemam dece, a ona mi je sestričina i grafici mojoj je dosadno samoj... Ipak je prijatnije kad u salonu ima lepo lice... Da, da, tako je: es ist eine Idee, es ist eine Idee!”[30] Trebalo je zaslepiti, zbuniti, zaprepastiti roditelje. — „Ta oni nemaju šta da jedu”, nastavljaše graf svoja razmišljanja, sedeći već u kolima i idući ka Psećoj poljanici, „pa se, mislim, neće opirati. Nisu oni baš tako osetljivi. Mogu im i neku sumu novaca dati. A ona? I ona će pristati. Med je sladak... ona ga je juče laznula. To je, recimo, moj kapris; pa neka se njim koriste... budale. Reći ću im: tako i tako; odlučite se. A ako nećete, uzeću drugu; siroče — još je zgodnije. Da ili ne, dvadeset četiri sata roka, und damit Punktum.”[31]

S tim rečima na usnama izađe graf pred kneza, kome je još sinoć, na balu, rekao da će ga posetiti. O posledicama te posete, izgleda, ne vredi mnogo pričati. Graf se nije prevario u svome računu: knez i kneginja se doista nisu dugo ustezali i uzeli su novac, a i Irina je doista pristala, ne davši da prođe određeni rok. Nije joj bilo lako prekinuti vezu s Litvinovom; ona ga je volela, i kad mu je poslala pismo, umalo nije pala u postelju, neprestano je plakala, smršala je, užutela...

Ali uza sve to, posle mesec dana, kneginja ju je odvela u Petrograd i smestila kod grafa, preporučivši je brizi grafice, vrlo dobre žene, ali s razumom kao u pileta i spoljašnosti kao u pileta.

A Litvinov tada napusti univerzitet, i otputova u selo ocu. Malo po malo njegova rana zaraste. Spočetka nije imao nikakvih glasova o Irini, a i izbegavao je razgovore o Petrogradu i petrogradskom društvu. Posle su se o njoj počeli pronositi glasovi, ne ružni, već

čudni; počelo se pričati o njoj. Ime kneginjice Osinine, okruženo bleskom, koje je štampa naročito beležila, počelo se sve češće i češće pominjati čak i u guberniskim krugovima. Izgovarano je radoznalo, s poštovanjem, sa zavišću, kao što se nekad izgovaralo ime grafice Vorotinske. Najzad se proneo glas da se udala. Ali Litvinov jedva ako je obratio pažnju na tu poslednju novost: on se već bio verio s Tatjanom.

Sad je čitaocu, verovatno, razumljivo čega se Litvinov upravo setio kad je uzviknuo: „je li mogućno!” pa ćemo se zato opet vratiti u Baden i opet ćemo prihvatiti konce prekinute pripovetke.

X

Litvinov je zaspao vrlo kasno i nije dugo spavao: sunce tek što se bilo rodilo kad on ustade iz kreveta. Kroz njegove prozore videlo se kako vlažni vrhovi tamnih brda rude na vedrom nebu. „Kako onamo pod drvećem mora biti sveže“ pomisli on i brzo se obuče, rasejano pogleda u buket koji se preko noći još lepše rascvetao, uze štap i uputi se iza „Staroga Zamka”, na poznate „Stene”. Jutro ga zapahnu svojom snažnom i tihom ljupkošću. Živo je disao, živo se kretao; mladićsko zdravlje igralo je u svakoj njegovoj žilici; sama zemlja prosto kao da je odbacivala njegove lake noge. Sa svakim korakom bilo mu je sve milije, sve veselije: išao je u rosnoj senci, po krupnom pesku staza, duž jela, koje su svuda bile oivičene jasnozelenim i proletnjim lastarima. „Ah što je divno!” malo-malo ponavljao je sam za se. Odjednom začu poznate glasove: pogleda napred i spazi Vorošilova i Bambajeva, koji su mu išli u susret. Bi mu vrlo neprijatno: kao đak od učitelja, vrdnu on u stranu i sakri se za džbun... „Tvorče!” pomoli se on Bogu, „odvedi dalje zemljake!” Činilo mu se da ne bi u tom trenutku požalio nikakvih novaca samo da ga ne vide. Tvorac odvede zemljake mimo njega. Vorošilov je svojim kadetski zadovoljnim glasom objašnjavao Bambajevu različne „fazise” gotske arhitekture, a Bambajev je samo mrmljao odobravajući; videlo se da ga Vorošilov već odavno rešeta svojim fazama, i dobroćudnom entuziastu počelo je bivati dosadno. Ugrizavši usnu i ispruživši vrat, Litvinov je dugo osluškivao korake kako se udaljuju; dugo su odjekivali čas grleni čas nosni prelivi poučnog govora; najzad se sve utiša. Litvinov uzdahnu, izađe iz svoje zasede i pođe dalje.

Oko tri sata lutao je po brdima. Čas je napuštao stazu i preskakao s kamena na kamen, klizeći kašto po glatkoj mahovini; čas je sedao na odlomak stene pod hrastom ili bukvom i premišljao prijatne misli uz besprekidno žuborenje potočića, zaraslih u paprat, uz umirljivo šuštanje lišća, uz zvučnu pesmu usamljenoga crnog drozda; lak i prijatan dremež prikradao mu se, kao da ga obuhvata od pozadi, i san ga je hvatao... Ali se odjedanput osmehnu i obazre: zlatna i zelena boja šume, šumskog vazduha nežno su mu milovale oči, — i on se opet smešio i opet ih zatvarao. Zažele da doručkuje,

pa se uputi starom zamku, gde se za nekoliko krajcara može dobiti čaša dobrog mleka s kafom. Ali tek što je ceo za jedan od belo ofarbanih stočića, što su stajali na zaravni pred zamkom, kad se začu teško frkanje konjsko, i pojaviše se troja kola, iz kojih ispade dosta veliko društvo dama i kavaljera. Litvinov odmah poznade da su Rusi, mada su svi govorili francuski. Toalete u dama odlikovale su se prefinjenim kicošlukom; na kavaljerima su bili redengoti potpuno novi, ali pripijeni i na struk, što nije sasvim obično u naše vreme, sive poprskane pantalone i varoški, vrlo uglačani šeširi. Niska, crna kravata jako je stezala vrat svakoga kavaljera, i iz celog njihovog držanja izbijalo nešto vojničko. I doista, oni su bili vojna lica; Litvinov je naišao na piknik mladih đenerala, ličnosti iz najvišeg društva i sa znatnim uticajem. Njihova važnost se pokazivala u svemu: u njihovoj uzdržljivoj neusiljenosti, u ljupko ponositim osmesima, u usiljenoj rasejanosti pogleda, u maznom trzanju ramenima, ljuljanju stasa i savijanju kolena; ona se pokazivala u samom zvuku glasa, kao da ljubazno i gadljivo zahvaljuje potčinjenoj gomili. Sve te vojne ličnosti bile su fino umivene, izbrijane, skroz namirisane nekakvim pravim plemićkim i gardiskim mirisom, mešavinom najfinijeg dima od cigare i izvanrednog pačuli. I ruke su u svih bile plemićke, bele, krupne, sa noktima jakim kao od slonove kosti; u svih su se brkovi prosto sjaktali, zubi bleštali, a tanana koža se prelivala rumenilom na obrazima, azurnim plavetnilom na bradi. Jedni od svih mladih đenerala bili su nestašni, drugi zamišljeni; ali je žig otmene pristojnosti bio na svima. Izgledalo je da je svaki bio duboko svestan svoje vrednosti, važnosti svoje buduće uloge u državi, pa se držao i strogo i slobodno, s lakom nijansom one raskalašnosti, onoga „neka me đavo nosi”, što se tako prirodno pokazuje za vreme putovanja u inostranstvo. Posedavši u žagoru i otmeno, društvo pozva kelnere koji se užurbaše. Litvinov se požuri da ispije čašu mleka, plati, pa nabivši šešir, već htede da prođe pored đeneralskog piknika...

— Grigorije Mihailnću, — začu se ženski glas. — Vi me ne poznajete?

On se nehotice zaustavi. Taj glas... Taj glas je i suviše često u ranije vreme činio da mu zalupa srce... On se okrete i spazi Irinu.

Ona je sedela za stolom i, skrstivši ruke iza leđa odmaknute stolnce, nagnuvši glavu na stranu i smešeći se, prijateljski je, skoro

radosno, gledala u njega.

Litvinov je odmah poznade, iako se ona izmenila od onda kad ju je video poslednji put, pre deset godina, iako je od devojke postala žena. Njen tanki, stas se razvio i rascvetao, konture nekada uzanih ramena potsećale su sad na boginje koje se ističu na krovovima italijanskih dvorova. Ali su oči ostale one iste, i Litvinovu se učinilo da gledaju u njega onako isto kao što su gledale onda u onoj maloj kućici u Moskvi.

— Irina Pavlovna... — progovori on neodlučno.

— Vi ste me poznali? Kako mi je milo! Kako sam... (Ona zastade, malo porumene i ispravi se). Ovo je vrlo prijatan susret, — nastavi ona sad već na francuskom. — Dopustite da vas upoznam s mojim mužem. Valérien, msje Litvinov, un ami d’ enfance[32]; Valerijan Vladimirović Ratmirov, moj muž.

Jedan od mladih đenerala, skoro najelegantniji od svih, ustade sa stolice i neobično uljudno se pokloni Litvinovu, dok su se ostali drugovi jedva primetno namrštili ili ne toliko namrštili koliko za trenutak udubili svaki u samoga sebe, kao da unapred protestuju protiv ma kakvog zbližavanja s nepoznatim civilom, a druge dame što su sudelovale u pikniku našle su za potrebno da malo i zažmire i da se osmehnu, pa čak da pokažu i nedoumicu na licima.

— Vi... vi ste odavno u Badenu? — upita đeneral Ratmirov, cifrajući se nekako ne po ruski i očevidno ne znajući o čemu da razgovara sa ženinim prijateljem iz detinjstva.

— Nisam odavna, — odgovorp Litvinov.

— I dugo mislite ostati? — nastavi učtivi đeneral.

— Još se nisam odlučio.

Đeneral ućuta. Litvinov je takođe ćutao. Obadvojica su držali šešire u rukama, pa su, nagnuvši napred telo i smešeći se, gledali jedan drugom u obrve.

— „Deux gendarmes un beau dimanche”[33], — zapeva, razume se pogrešno, — do sada nismo naišli na ruskog plemića koji nije pevao pogrešno, — jedan kratkovid i žutinjav đeneral, koji je imao na licu izraz stalne ljutnje, kao da sam sebi ne može da oprosti što ima taku spoljašnost. Među svima svojim drugovima samo on nije ličio na ružu.

— A zašto ne sednete, Grigorije Mihailoviću? — progovori najzad Irina.

Litvinov posluša i sede.

— I say, Valérien, give me some fire[34], — reče drugi đeneral, i on mlad, ali već gojazan, s nepomičnim očima, koje kao da su se zaustavile u vazduhu, i gustim svilastim bakenbardima, kroz koje je on lagano provlačio svoje kao sneg bele prste. Ratmirov mu pruži srebrnu kutijicu s žižicama.

— Avez-vous des papiros?[35] — upita jedna od dama, izgovarajući r po francuski.

— Des vrais papelitos, comtesse.[36]

— „Deux gendarmes un beau dimanche”, — zapeva opet kratkovidi đeneral, skoro škripeći zubima.

— Vi svakako treba da nas posetite, — govorila je međutim Litvinovu Irina. — Mi stanujemo u Hôtel de l’Europe. Od četiri do šest uvek sam kod kuće. Ja i vi se nismo odavno videli.

Litvinov pogleda u Irinu, ona ne obori oči.

— Da, Irina Pavlovna, odavno. Još iz Moskve.

— Iz Moskve, iz Moskve, — ponovi ona s predahom. — Dođite, pa ćemo razgovarati, setićemo se starih dana. A znate li, Grigorije Mihailiću, vi se niste mnogo promenili.

— Zbilja? A vi ste se promenili, Irina Pavlovna.

— Ostarela sam.

— Ne. Nisam to hteo reći...

— Irene? — upitno progovori jedna od dama sa žutim šeširom na žutoj kosi, koja se pre toga sašaptavala i smeškala s kavaljerom što je sedeo pored nje. — Irene?

— Ja sam ostarela, — nastavi Irina, ne odgovarajućn dami, — ali se nisam promenila. Ne, ne, ja se ni u čemu nisam promenila.

„Deux gendarmes un beau dimanche!” — začu se opet. Razdražljivi đeneral se sećao samo prvog stiha poznate pesmice.

— Još uvek me probada u krstima, vaša svetlosti, — gromko reče ugojeni đeneral s bakenbardima, verovatno ciljajući na neku zabavnu, celom „bomondu” poznatu priču, pa nasmejavši se kratko,

kruto, opet zaustavi oči u vazduhu. Celo ostalo društvo se takođe nasmeja.

— What a sad dog you are, Boris?[37] — primeti poluglasno Ratmirov. On je i samo ime „Boris” izgovorio na engleski način.

— Irène? — po treći put upita dama u žutom šeširu.

— Eh bien, quoi? que me voulez-vous?[38]

— Je vous le dirai plus tard[39], — odgovori dama afektirajući. Pored sve svoje neprivlačne spoljašnosti, ona je stalno afektirala i prenemagala se; nekakav šaljivčina rekao je za nju da ona „minaudait dans le vide”, „prenemaže se u praznom prostoru“.

Irina se namršti i ljutito sleže ramenom.

— Mais que fait donc monsieur Verdier? Pourquoi ne vient-il pas[40] — uzviknu jedna dama s onim otegnutim naglaskom, kojim se odlikuje velikoruski izgovor, a što je francuskom sluhu nepodnošljivo.

— Ah, vuj, ah, vuj, msje Verdie, msje Verdie, — prostenja druga, rodom upravo iz Arzamasa.

— Tranquillisez-vous, mesdames, — umeša se Ratmirov, — monsieur Verdier m’a promis de venir se mettre à vos pieds.[41]

— Hi, hi, hi! — Dame se počeše igrati lepezama.

Kelner donese nekoliko čaša piva.

— Bajriš bir? — upita đeneral s bakenbardima, navlaš govoreći iz basa i praveći se da je začuđen. — Guten morgen.

— Šta je? Je li graf Pavle još tamo? — upita hladno i mlitavo jedan mlad đeneral drugoga.

— Tamo je, — tako isto hladio odgovori onaj

— Mais c’est provisoire[42]. Serge je, kažu, na njegovom mestu.

— Ehs! — procedi prvi kroz zube.

— N-da, — procedi i drugi.

— Ne mogu da razumem, — poče đeneral što je otpočinjao pevati pesmicu, — ne mogu da razumem šta je naspelo Polu da se pravda, da navodi neke razloge... No, on je popritegao trgovca, il lui

a fait rendre gorge...[43] no, pa šta je s tim? On je mogao imati svoje razloge.

— On se bojao... da ne izađe u listovima, — promrmlja neko.

Razdražljivi đeneral planu.

— No, to na poslednjem mestu! Listovi! Pisanje! Kad bi to od mene zavisilo, ja bih u tim vašim listovima dopustio da se štampaju samo takse na meso ili na hleb, i oglasi o prodaji bundi i čizama.

— I plemićka imanja na licitaciji, — izvrte Ratmirov.

— Pa, bogami, i to, pri sadašnjim prilikama... Nego kakav je to razgovor u Badenu, au Vieux Château[44].

— Mais pas du tout! pas du tout! — protepa dama u žutom šeširiću. — J’adore les questions politiques[45].

— Madame a raison[46], — umeša se drugi đeneral s neobično prijatnim i nekako devojačkim licem. — Zašto da izbegavamo ta pitanja... pa baš i u Badenu? — On pri tim rečima pogleda u Litvinova i snishodljivo se osmehnu. — Čovek na svom mestu nigde i ni u kom slučaju ne sme otstupati od svojih uverenja. Zar nije tako?

— Naravno, — odgovori razdražljivi đeneral, tako isto zabacujući očima na Litvinova i kao da hoće posredno njega da pecne: — ali ja ne vidim potrebu...

— Ne, ne, — isto onako meko preseče snishodljivi đeneral. — Eto, naš prijatelj, Valerijan Vladimirović, pomenuo je prodaju plemićkih imanja. Pa šta? Zar to nije fakt?

— Ta sad se ne mogu ni prodati; nikome nisu potrebna! — uzviknu razdražljivi đeneral.

— Može biti... može biti. Zbog toga i treba isticati taj fakt... taj žalosni fakt na svakom koraku. Mi smo upropašćenn — pa dobro; mi smo uniženi — o tome nema sumnje; ali mi, velikoposednici, mi ipak pretstavljamo načelo... un principe. Naša je dužnost da održavamo taj princip. Pardon, madame, vi ste, čini mi se, ispustili maramicu. Kada neko, tako reći, pomračenje obuzima čak i najviše umove, mi treba da ukazujemo — s respektom ukazujemo (đeneral ispruži prst) — ukazujemo prstom građanina na provaliju kuda sve srlja. Mi treba da opominjemo, treba da govorimo s respektom ali odlučno: „vratite se, vratite se nazad”... Eto šta treba da govorimo.

— Nemogućno je, ipak, saevim se vratiti, — primeti Ratmirov zamišljeno.

Snishodljivi đeneral se samo iskezi.

— Potpuno; potpuno nazad, mon très-cher. Što dalje nazad, tim bolje.

Đeneral opet uljudno pogleda u Litvinova. Ovaj ne otrpe.

— Nećemo se valjda vratiti do vremena vlade sedam bojara, vaša preuzvišenosti?

— Pa baš i dotle! Ja iznosim svoje mišljenje bez ustezanja; treba prepraviti... da... prepraviti sve što je učinjeno.

— I devetnaesti februar?

— I devetnaesti februar — ukoliko se to Monte. On est patriote ou on ne l’est pas[47]. A sloboda? reći će mi. Vi mislite da je narodu slatka ta sloboda? Upitajte ga.

— Pokušajte, — dobaci Litvinov, — pokušajte da mu oduzmete tu slobodu...

— Comment nommez-vous se monsieur?[48] — šapnu đeneral Ratmirovu.

— A o čemu to raspravljate? — poče najedared gojazni đeneral, koji je očevidno u tom društvu igrao ulogu razmaženog deteta. — Još jednako o listovima? O škrabalima? Dopustite da vam ja ispričam šta se meni desilo s jednim škrabalom — čudesa! Kažu mi ljudi: napisao o vama un folliculaire[49] paškvilu. I ja ti njega, razume se, odmah uzmem na mindros. Dovedu prijaška... kako ti to tako, velim, prijatelju, folliculaire, pišeš paškvile? Valjda te patriotizam spopao? „Spopao”, veli: No. a novac, velim ja, folliculaire, voliš? „Volim”, veli. Tada mu ja, draga moja gospodo, dam da pomiriše dršku moga štapa. — A voliš li ovo, rode moj? „Ne, veli on, to ne volim”. Ama, velim mu ja, pomiriši ti to dobro, moje su ruke čiste, „Ne volim”, veli on, pa kraj. — A ja, dušo moja, velim mu ja, to mnogo volim, samo ne za sebe. Razumeš li ti ovu alegoriju, srce moje? „Razumem”, veli on. — E, pa onda pazi, ubuduće budi dobro dete, a sad evo ti srebrna rublja, odlazi i blagosiljaj me i danju i noću. I folliculaire ode.

Đeneral se nasmeja, i svi se opet za njim počeše smejati — svi izuzev Irinu, koja se čak nije ni osmehnula, već je nekako sumorno pogledala u pripovedača.

Snishodljivi đeneral potapša Borisa po ramenu,

— Sve si ti to izmislio, dragi moj prijatelju... Ti da nekom pretiš štapom... Ti i nemaš štapa. C'est pour faire rire ces dames[50]. Tek da nešto kažeš. Ali nije stvar u tome. Ja sam maločas rekao da se treba vratiti nazad. Razumejte me. Ja nisam neprijatelj takozvanog progresa, ali svi ti univerziteti i kojekakve seminarije, pa narodne škole, ti studenti, popovski sinovi, ljudi van staleža, sva ta sitna boranija, tout ce fond du sac, la petite propriété, pire que le prolétariat (đeneral je govorio razneženim, skoro iznemoglim glasom), voilà ce qui m'effraie[51]… (On opet ljubazno pogleda u Litvinova). Da-a, treba se zaustaviti. Ne zaboravite da kod nas niko ne traži, ne moli. Uzmimo, naprimer, samoupravu; zar je neko traži? Zar je vi tražite? Ili ti? ili ti? ili vi, mesdames? Vi i ovako ne samo sobom, već svima nama upravljate. (Lepo đeneralovo lice ožive veseo osmeh). — Ljubazni moji prijatelji, zašto istrčavati kao ždrebe pred rudu? Demokratija vam se raduje, ona vam kadi, ona je gotova služiti vašim ciljevima... ali to je mač sa dve oštrice. Nego, bolje je po starinski, kao pre... daleko je sigurnije. Ne dopuštajte svetini da mudruje, već se oslonite na aristokratiju, koja jedino i ima snagu... Bogami, bolje će biti. A progres... ja stvarno nemam ništa protiv progresa. Ne dajite nam samo advokate, i porotnike, i nekakve zemske činovnike, — samo disciplinu, disciplinu pre svega ne dirajte, a mostove, i kejove, i bolnice možete zidati, i ulice gasom zašto da ne osvetljavate?

— Petrograd su zapalili sa sve četiri strane, to vam je progres! — zašišta razdražljivi đeneral.

— Ama ti si, vidim, zloban, — progovori gojazni đeneral, njihajući se lenjo: — tebe bi valjalo proizvesti za ober-prokurora; a po mome mišljenju avec Orphé aux enfers le progrès a dit son dernier mot[52].

— Vos dites toujours des bêtises[53], — zasmeja se prigušeno dama iz Arzamasa.

Đeneral uze dostojanstven stav.

— Je ne suis jamais plus sérieux, madame, que quand je dis des bêtises[54].

— Msje Verdije je tu istu frazu već nekoliko puta rekao, — primeti Irina poluglasno.

— De la poigne et des formes! — uzviknu gojazni đeneral; — de la poigne surtout. A ovo se ruski može reći: uljudno, ali po njušci!

— Ah ti, obešenjače, nepopravljivi obešenjače! — prihvati snishodljivi đeneral. — Mesdames, ne slušajte ga, molim vas. Ni komarca ne bi ubio. On se zadovoljava time što srca proždire.

— Pa ipak nije tako, Borise, — poče Ratmirov, pogledavši se sa ženom; — šalu na stranu, a to je preterano. Progres je manifestacija društvenog života, eto to ne treba zaboravljati; to je simptom. To treba ispitivati.

— Pa da, — reći će na to gojazni đeneral, pa nabra nos. — Jasna stvar, ti nišaniš u državnike!

— Baš ni najmanje ne mislim na državnike... Kakvi; sad državnici! A istina se ne može sakriti.

„Boris” opet turi prste u bakenbarde i upre oči u vazduh.

— Društveni život, to je vrlo važno, jer u narodnom razvitku, u sudbini, takoreći, otadžbine...

— Valerien, — preseče „Boris” oštro; — il y a des dames ici[55]. Ja se tome nisam nadao od tebe. Ili želiš da uđeš u komitet?

—Ta oni su svi sad, hvala Bogu, već zatvoreni, — prihvati razdražljivi đeneral, pa ponovo zapeva: „Deux gendarmes, un beau dimanche...”

Ratmirov prinese batistanu maramicu k nosu i graciozno ućuta; siishodljivi đeneral ponovi: „obešenjak! obešenjak!” A „Boris” se okrete dami što se prenemaže u praznom prostoru, pa ne spuštajući glasa, ne menjajući čak ni izraza lica, poče raspitivati kad će već jednom „krunisati njegov žar”, jer je bezumno zaljubljen u nju i pati se neobično.

Sa svakim trenutkom, u toku toga razgovora, Litvinovu je bilo sve nezgodnije i nezgodnije. Njegov ponos, njegov pošteni, plebejski ponos prosto se bunio. Šta je bilo zajedničkog između njega, sina malog činovnika, i tih vojničkih petrogradskih aristokrata? On je voleo sve što su oni mrzeli, on je mrzeo sve što su oni voleli; on je i

suviše jasno bio toga svestan, on je to osećao svim svojim bićem. Njihove šale su mu bile plitke, ton nepodnošljiv... svaki pokret lažan; u samoj blagosti njihovih reči čuo je gadno preziranje — pa ipak kao da je bio plašljiv pred tim ljudima, pred tim neprijateljima... „Fu, kakva gadost! Ja im smetam, ja im izgledam smešan”, vrtelo mu se u glavi: — „pa zašto ostajem? Hajdemo, hajdemo odmah!” Irinino prisustvo nije ga moglo zadržati: i ona nije izazivala kod njega veselost. On ustade sa stolice i poče se pozdravljati.

— Već odlazite? — reče Irina, ali pošto malo promisli, ne htede navaljivati i samo uze od njega reč da će je svakako posetiti. Đeneral Ratmirov s ranijom prefinjenom uljudnošću pokloni mu se, steže mu ruku, dovede ga do kraja zaravnja... Ali tek što je Litvinov zašao za prvi ugao puta, odjeknu za njim složan kikot. Taj kikot se nije odnosio lično na njega, već na davno očekivanog msje Verdije, koji se iznenada pojavi na platformi, u tirolskom šeširu, u sivoj bluzi, jašući na magarcu; ali Litvinovu jurnu krv u lice, i bi mu gorko, kao da mu je pelen zalepio stisnute usne. „Prezreni, ništavni ljudi!” progunđa on, i ne pomišljajući da nekoliko trenutaka što ih je proveo u društvu tih ljudi još mu nisu davali povod da tako oštro govori o njemu. I u taj svet je upala Irina, njegova bivša Irina! U njemu se ona kreće, živi, caruje, zbog njega je žrtvovala svoje lično dostojanstvo, najbolja osećanja svoga srca... Očevidno je tako trebalo; jasno je da nije zaslužila bolju sudbinu! Kako se radovao što joj nije palo na pamet da ga pita o njegovim namerama! Morao bi govoriti o tome pred „njima”, u „njihovu” prisustvu... „Ni za što! nikada!” šaptao je Litvinov udišući duboko svež vazduh i silazeći skoro u trku putem u Baden. Mislio je o svojoj verenici, o svojoj miloj, dobroj, svetoj Tatjani, i kako mu je izgledala čista, plemenita, kako valjana! S kakvom se neizveštačenom razdraganošću sećao njenih crta, njenih reči. čak i njenih navika... Kako je nestrpljivo očekivao da se ona vrati!

Brz hod umiri njegove živce. Vrativši se kući. sede za sto, uze knjigu, pa je iznenada ispusti, čak zadrhta... Šta mu se desilo? Nije mu se ništa desilo, već Irina... Irina... njegov sastanak s njom učinio mu se neobičan, čudan. Je li mogućno? On se sastao, govorio s onom istom Irinom... I zašto na njoj nema onog neprijatnog, velikosvetskog žiga kojim su tako oštro obeleženi svi ostali? Zašto se njemu čini kao da joj je dosadno, ili da je tužna, ili da joj teško

pada njen položaj? Ona je u njihovu logoru, ali ona nije neprijatelj. I šta ju je moglo naterati da mu se onako dobrodušno obrati, da ga zove k sebi?

Litvinov se prenu. — O Tanja, Tanja! — uzviknu u zanosu: — ti si jedina moj anđeo, moj dobri genije, tebe samo volim i uvek ću te voleti. A onoj neću ići. Neka ide s milim Bogom! Neka se zabavlja sa svojim đeneralima!

Litvinov opet uze knjigu.

XI

Litvinov uze knjigu, ali mu se nije čitalo. Izađe iz kuće, malo se prošeta, posluša muziku, pogleda malo kako igraju karata, pa se opet vrati u sobu, opet pokuša da čita — ne ide. Nekako se neobično mlitavo vuklo vreme. Dođe Piščalkin, dobronamerni sudija, i posede neka tri sata. Porazgovara, popriča, zadade neka pitanja, iznese s brda s dola svoje mišljenje čas o uzvišenim predmetima, čas o korisnim, i naposletku postade toliko dosadan da jadni Litvinov samo što nije zajaukao. U veštini da bude dosadan, tužno, hladno, beskrajno i očajno dosadan, Piščalkin nije imao sebi ravnog čak ni među ljudima s najvišim moralom, poznatim majstorima u toj, veštini. Sam izgled njegove ošišane i glatke glave, njegovih svetlih i mrtvih očiju, njegovog temeljnog nosa, izazivao je i nehotice snuždenost, a njegov otegnuti, kao uspavani glas iz baritona izgledao je kao stvoren da ubedljivo i razumljivo izgovara izreke da su dva puta dva četiri, a ne pet, niti tri, da je voda mokra, a vrlina pohvalna; da je privatnom licu, isto kao i državi, a državi isto kao i privatnom licu preko potreban kredit za novčane operacije. Pa i pored svega toga on je bio izvrstan čovek! Ali tako vam je u Rusiji: kod nas su izvrsni ljudi dosadni. Piščalkin ode; njega zameni Bindasov i odmah, s velikom drskošću, zatraži od Litvinova na zajam sto forinti, koje mu ovaj i dade, iako ga ne samo nije interesovao Bindasov, već ga se čak gadio i pouzdano je znao da svoj novac neće nikad dobiti; pritom je i njemu samom bio potreban. Pa zašto mu ga je dao? upitaće čitalac. A vrag bi ga znao zašto! I u tome su Rusi na svoju ruku. Neka čitalac metne ruku na srce i spomene se koliko mnogo postupaka u njegovom vlastitom životu nije imalo nikakvog drugog uzroka. A Bindasov čak i ne zahvali Litvinovu: naruči čašu afentalera (badensko crno vino) pa ode, ne obrisavši usne i lupajući drsko čizmama. Te još kako se ljutio Litvinov na sebe, gledajući kako se udaljuje crveni potiljak gotovanov! Pred veče dobije pismo od Tatjane, u kom mu javlja da zbog tetkine bolesti pre pet, šest dana ne može doći u Baden. Taj glas je neprijatno pao Litvinovu: on pojača njegovu mrzovolju, te leže da spava rano, rđavo raspoložen. Idući dan nije bio bolji od prethodnog, ako nije bio gori. Od ranog jutra Litvinovljeva soba napuni se zemljacima: Bambajev, Vorošilov,

Piščalkin, dva oficira, dva hajdelberška studenta, svi nagrnuše odjedared i nikako nisu otišli do samog ručka, iako su se brzo izbrbljali i očevidno im bilo dosadno. Oni prosto nisu znali kud da se denu, pa su, došavši u Litvinovljev stan, kao što se kaže, „propali” u njemu. Prvo su govorili o tome kako se Gubarev vratio u Hajdelberg i da treba ići k njemu; zatim su malo filozofirali, dodirnuli su se poljskog pitanja; posle su počeli razgovarati o kocki, o loretama, stali pričati skandalozne anegdotice; najzad se zapodeo razgovor o tome kakvih sve ima atleta, kakvih debelih ljudi i kakvih proždrljivaca. Pojaviše se na svetlosti dana stare anegdote o Lukinu, o đakonu koji je za opkladu pojeo trideset tri haringe, o ulanskom pukovniku Izjedinovu koji je bio čuven sa svoje ugojenosti, o vojniku što je lomio goveđu kost o svoje čelo, a posle je već nastalo pravo laganje. Sam Piščalkin je ispričao, zevajući, da je poznavao u Malorusiji jednu seljanku koja je posle smrti bila teška preko četiri stotine trideset kila, i spahiju koji je za doručak jeo tri guske i jesetru; Bambajev odjednom pade u ekstazu i izjavi da i on može pojesti celoga ovna, „razume se s dodacima”, a Vorošilov izvali tako nešto nemogućno o svome drugu, atleti kadetu, da svi ućutaše, poćutaše, pogledaše jedan u drugog, uzeše šešire pa se raziđoše. Ostavši sam, Litvinov htede da radi, ali kao da mu je bila magla u glavi, nije mogao uraditi ništa pametno, pa mu je i veče uzalud propalo. Sutradan ujutru spremao s da doručkuje, kad mu neko zakuca na vratima, „Gospode”, pomisli Litvinov, — „opet neko od jučerašnjih prijatelja”, pa reče, zadrhtavši malo:

— Herein![56]

Vrata se lagano otvoriše, i u sobu uđe Potugin.

Litvinov mu se neobično obradova.

— E, to je prijatno! reče on, stežući snažno neočekivanom gostu ruku — baš vam hvala! Ja bih vas svakako posetio, ali mi niste hteli reći gde stanujete. Sedite, molim vas, ostavite šešir. Ta sedite!

Potugin ništa ne odgovori na ljubazne Litvinovljeve reči, stajao je, stupajući s noge na nogu, nasred sobe, i samo se smeškao i odmahivao glavom. Srdačan Litvinovljev pozdrav očevidno ga je dirnuo, ali mu je u izrazu lica bilo nešto usiljeno.

— Ovde je... mali nesporazum... — poče on, prilično zapinjući. — Naravno, ja uvek vrlo rado... ali ja sam u stvari... ja sam k vama poslat.

— To jest, hoćete da kažete, — progovori Litvinov tužnim glasom, — da od svoje volje ne biste došli kod mene?

— O, ne, zaboga!... Ali ja... ja se, možda, ne bih odlučio da vas danas uznemirujem, da nisam zamoljen da dođem do vas. Jednom rečju, imam jednu poruku za vas.

— Od koga, ako smem pitati?

— Od jedne poznate vam ličnosti, od Irine Pavlovne Ratmirove. Vi ste prekjuče obećali da je posetite, pa niste došli.

Litvinov zapanjeno upre pogled u Potugina.

— Vi se poznajete s r-đom Ratmirovom?

— Kao što vidite.

— I blisko ste poznati?

— Ja sam donekle njen prijatelj.

Litvinov poćuta malo.

— Dopustite da vas upitam, — poče on najzad: — je li vam poznato zbog čega Irina Pavlovna želi da me vidi?

Potugin priđe k prozoru.

— Donekle mi je poznato. Ona se, koliko mogu suditi, vrlo obradovala što se videla s vama, pa želi da obnovi ranije odnose.

— Da obnovi, — ponovi Litvinov. — Oprostite mi za moju neskromnost, ali dopustite mi da vas još nešto upitam. Je li vam poznato kakve vrste su bili ti odnosi?

— U stvari — nije, nije mi poznato. Ali ja držim, — dodade Potugin, okrenuvši se iznenada Litvinovu, i gledajući prijateljski u njega, — držim da su bili pošteni. Irina Pavlovna vas je mnogo hvalila, i ja sam joj morao dati reč da ću vas dovesti. Hoćete li ići?

— Kada?

— Sad... odmah.

Litvinov samo odmahnu rukama.

— Irina Pavlovna, — nastavi Potugin, — drži da onu... kako da kažem... onu sredinu, šta li, u kojoj ste je zastali prekjuče, ne treba naročito da uzimate k srcu; ali je rekla da vam kažem da đavo nije tako crn kako ga slikaju.

— Hm... Ta izreka se odnosi upravo na onu... sredinu?

— Da... i uopšte.

— Hm... Dobro, a vi, Sozonte Ivaniću, kako vi mislite o đavolu?

— Ja mislim, Grigorije Mihajliću, da on u svakom slučaju nije onakav kako ga slikaju.

— On je bolji?

— Da li je bolji ili gori, to je teško odlučiti, ali nije onakav. Nego šta bi, idemo li?

— Ta prvo posedite malo. Meni se, priznajem, ipak čini malo čudno...

— A šta to, ako smem pitati?

— Kako ste vi, baš vi, mogli postati prijatelj Irine Pavlovne?

Potugin baci pogled na samog sebe.

— S mojom figurom, s mojim položajem u društvu, to je doista neverovatno; ali vi znate, još Šekspir je rekao: „Ima mnogo koječega na svetu, prijatelju Horacije”, i tako dalje. I život ne voli da se šali. Evo vam upoređenja: drvo stoji pred vama i nema vetra; kako list na najnižoj grani može dodirnuti list na najvišoj grani? Nikako. A podigne li se oluja, sve se smeša — i ta dva lista se dodirnu.

— Aha! Znači bilo je oluje?

— Nego šta! Zar se može živeti bez njih? Ali mahnimo se filosofije. Vreme je da idemo.

Litvinov se još jednako kolebao.

— O, Gospode! — uzviknu Potugin s komičnom grimasom: — kakvi su sad postali mladi ljudi! Najdivnija dama ih zove k sebi, šalje po njih poteru, izaslanike, a oni se cifraju! Stidite se, dragi gospodine, stidite se. Evo vašeg šešira. Uzmite ga, pa „forverts!” kako kažu naši prijatelji, žustri Nemci.

Litvinov postoja još malo u nedoumici, ali na kraju ipak uze šešir i izađe iz sobe zajedno s Potuginom.

XII

Oni dođoše u jedan od najboljih badenskih hotela i zapitaše za đeneralicu Ratmirovu. Vratar ih prvo upita za imena, zatpm odmah odgovori da „die Frau Fürstin ist zu Hause ”[57], pa ih sam povede uza stepenice, sam kucnu na vrata njene sobe i prijavi ih. „Die Frau Fürstin” odmah ih primi; bila je sama: muž joj je bio otišao u Karlsrue da se vidi s nekim važnim velikašem od onih „uticajnih”, koji je bio na prolazu.

Irina je sedela za omanjim stočićem i vezla na đerđevu kad Potugin i Litvinov pređoše prag. Ona brzo baci vez u stranu, odgurnu stočić, ustade; izraz neizveštačenog zadovoljstva razli joj se po licu. Imala je na sebi jutarnju, do grla zakopčanu haljinu; divne konture ramena i ruku probijale su kroz laku tkaninu; nemarno prikačena kosa raspuštala se i padala nisko na tanki vrat. Irina baci Potuginu brz pogled, šapnu „merci”, na, pruživši Litvinovu ruku, ljupko ga prekore za zaboravnost: „A još stari prijatelj”, dodade ona.

Litvinov poče da se pravda. „C’est bien, c’est bien”[58], reče ona brzo, pa otevši mu s ljupkim nasiljem šešir, natera ga da sedne. Potugin takođe sede, ali odmah ustade, pa rekavši da ima neodložan posao i da će svratiti posle ručka, stade se praštati. Irina mu opet baci brz pogled, prijateljski mu klimnu glavom, ali ga ne zadržavaše i, čim se izgubi iza zavese na vratima, okrete se nestrpljivo i živo Litvinovu.

— Grigorije Mihajliću, — poče ona ruski svojim mekim i zvučnim glasom; — evo nas najzad nasamo, pa vam mogu reći da se jako radujem našem sastanku, zato što... zato što će mi on omogućiti... (Irina mu pogleda pravo u lice) da vas zamolim da mi oprostite.

Litvinov i nehotice zadrhta. Takoj brzoj navali nije se nadao. Nije se nadao da će ona sama navesti govor na ranija vremena.

— Za što... da oprostim... — promrmlja on.

Irina pocrvene.

— Za što?... vi znate za što, — reče ona i malko se okrete od njega. — Ja sam vam skrivila, Grigorije Mihajliću... ma da mi je, naravno, tako bilo suđeno (Litvinov se seti njenog pisma), i ne kajem se... to bi, svakako, bilo suviše kasno; ali, pošto sam vas tako

neočekivano srela, rekla sam sama sebi da mi pošto poto moramo postati prijatelji, neizostavno... i mene bi jako bolelo ako to ne bi moglo biti... i čini mi se da radi toga treba da se objasnim s vama, bez odlaganja i jednom za svagda, da docnije ne bude nikakvog... gêne, nikakve nelagodnosti, jednom za svagda, Grigorije Mihajliću; i da mi morate reći da mi praštate, inače ću smatrati da je kod vas... de la rancune. Voilà[59]. To je s moje strane, možda, velika pretenzija, jer ste vi, verovatno, davno i davno sve zaboravili, ali svejedno, recite mi da ste mi sve oprostili.

Irina je izrekla sav ovaj govor na dušak, i Litvinov je mogao videti da su joj se u očima zablistale suze... da, stvarne suze.

— Zaboga, Irina Pavlovna, — požuri on, — Kako vas nije stid da se pravdate, molite oproštaj... To je bilo pa prošlo, otišlo u nepovrat, i ja se sad mogu samo čuditi kako ste, u sjaju koji vas okružuje, mogli još sačuvati uspomenu na bednog druga prve vaše mladosti!...

— Vi se tome čudite? — prozbori Irina tiho.

— Mene to dira, — prihvati Litvinov, — jer ja nikako ne mogu zamisliti...

— A vi ste mi ipak rekli da ste mi oprostili, — preseče Irina.

— Ja se iskreno radujem vašoj sreći, Irina Pavlovna, od sveg srca vam želim svaku sreću na zemlji...

— I ne pamtite zla?

— Ja pamtim samo one divne trenutke za koje sam vam nekad bio zahvalan.

Irina mu pruži obe ruke. Litvinov ih snažno stište i ne ispusti ih odmah... Nešto što odavno nije osetio potajno se prenu u njegovom srcu od Tora mekog dodira. Irina mu je opet gledala pravo u lice; ali se sad smešila... I on je prvi put pravo i netremice gledao u nju... Opet je poznao crte, nekad tako drage, i one duboke oči s njihovim neobičnim trepavicama, i mladež na obrazu, i naročit položaj kose nad čelom, i naviku da nekako ljupko i zanimljivo krivi usne i jedva primetno podrhtava obrvama, sve, sve je poznao... Ali kako se prolepšala! Kakva krasota, kakva snaga ženskog mladog tela! I ni rumenila, ni belila, ni crnila, ni pudera, ničega lažnog na svežem, čistom licu... Da, to je bila doista lepotica!

Litvinov dođe u nedoumicu... Neprestano je gledao u nju, ali mu je misao već bila daleko... Irina to opazi.

— E pa divota, — poče ona gromko; — eto tako, sad mi je savest mirna, pa mogu zadovoljiti svoju radoznalost...

— Radoznalost, — ponovi Litvinov, kao u nedoumici.

— Da, da... Ja pošto poto hoću da znam šta ste radili za sve ovo vreme, kakve imate planove; hoću sve da znam, kako, šta, kada... sve, sve. I vi mi morate govoriti istinu, pošto vas, upozoravam vas, nisam gubila iz vida... ukoliko mi je to bilo mogućno...

— Vi mene niste gubili iz vida, vi... tamo, u Petrogradu?

— Usred sjaja koji me je okružavao, kao što ste maločas rekli. Upravo tako, nisam vas gubila iz vida. O tome sjaju još ćemo ja i vi razgovarati; a sad vi treba da pričate, mnogo, dugo da pričate, niko vam neće smetati. Ah, što će to biti divno! — dodade Irina veselo, sedajući i udešavajući se u fotelji. — Dakle, počinjite.

— Pre nego što počnem pričati, treba da vam zahvalim, — poče Litvinov.

— Na čemu?

— Na buketu cveća koji sam našao u svojoj sobi.

— Kakav buket? ja ništa ne znam.

— Kako?

— Kaže vam se da ja ništa ne znam... Ali ja čekam... čekam da pričate... Ah, kako je taj Potugin pametan što vas je doveo!

Litvinov načulji uši.

— Jeste li s tim gospodinom Potuginom odavno poznati? — upita on.

— Odavno... nego pričajte.

— I blisko se poznajete?

— O, da! — Irina uzdahnu. — Tu imaju naročiti uzroci... Vi ste, naravno, slušali o Elizi Beljskoj... O onoj što je umrla pretprošle godine onako strašnom smrću?... Ah, pa ja sam i zaboravila da vi ne znate naše istorije... Srećom, srećom ne znate. Oh, quelle chance! [60] evo najzad, najzad jednog čoveka, živa čoveka koji ne zna ništa od svega našeg! I ruski se s njim može govoriti, makar i rđavo, ali ruski, a ne ovim večitim, otužnim, odvratnim petrogradskim francuskim jezikom!

— I Potugin je, velite vi, imao odnose sa...

— Meni je vrlo teško čak i opominjati se toga, — prekide ga Irina. — Eliza je bila moja najbolja prijateljica u institutu, i posle, u Petrogradu, neprestano smo se viđale. Ona mi je poveravala sve svoje tajne: ona je bila vrlo nesrećna, mnogo se namučila. Potugin se u toj istoriji držao divno, kao pravi vitez! On se žrtvovao. Ja sam ga tek tada ocenila. Ali mi smo opet skrenuli u stranu. Ja čekam da počnete pričati, Grigorije Mihailiću.

— Pa moje vas pričanje ni malo ne može interesovati, Irina Pavlovna.

— To već nije vaša stvar.

— Ne zaboravite, Irina Pavlovna, da se mi nismo deset godina videli, čitavih deset godina. Koliko je vode proteklo od toga doba!

— Ne samo vode! ne samo vode! — ponovi ona s naročitim gorkim izrazom; — zato baš i hoću da vas slušam.

— A sem toga ja, pravo da kažem, ne mogu da smislim odakle da počnem.

— S početka. Od onoga vremena kad ste... kad sam se ja preselila u Petrograd. Vi ste tada otišli iz Moskve... Znate li, ja se otada nikad više nisam vratila u Moskvu!

— Zbilja?

— Ranije nisam mogla; a posle, kad sam se udala...

— A jeste li se odavna udali?

— Četvrta godina.

— Nemate dece?

— Nemam, — odgovori ona hladno.

Litvinov malo poćuta.

— A dok se niste udali, stalno ste živeli kod toga, kako mu bi ime, grafa Rajzenbaha?

Irina pogleda u njega netremice kao da želi znati zašto to on pita.

— Ne... — odgovori ona najzad.

— Znači, vaši! roditelji... nego, nisam vas ni pitao o njima. Kako oni...

— Oboje su zdravi.

— I još uvek žive u Moskvi?

— Još uvek u Moskvi.

— A vaša braća, sestre?

— Njima je dobro; sve sam ih izvela na put.

— A! — Litvinov pogleda ispod oka u Irinu. — Ako hoćemo pravo, Irina Pavlovna, ne bi trebalo ja da pričam, već vi, samo ako...

On se odjednom trže i ućuta.

Irina prinese ruke k licu i poče vrteti venčani prsten na prstu.

— Zašto da ne? Ne odbijam, — progovori ona naposletku. — Kadgod... mogu... ali prvo vi... posle, eto vidite, iako sam raspitivala o vama, skoro ništa ne znam o vama; a o meni... pa o meni ste vi dovoljno čuli, zar nije tako? Ta vi ste čuli, recite!

— Vi ste, Irina Pavlovna, imali odveć istaknuto mesto u svetu a da ne dajete povod glasovima... naročito u unutrašnjosti, gde sam ja bio i gde se u svaki glas veruje.

— A jeste li vi verovali u te glasove? I kakve vrste su oni bili?

— Moram priznati, Irina Pavlovna, da su ti glasovi dopirali vrlo retko. Ja sam živeo vrlo usamljeno.

— Kako to? Pa vi ste bili na Krimu, u narodnoj odbrani!

— Zar i to znate?

— Kao što vidite. Kažem vam da sam uvek raspitivala o vama.

Litvinov se morade opet zapanjiti.

— Zašto da vam pričam što vi i bez mene znate? — reče Litvinov poluglasno.

— Pa zato... zato da ispunite moju molbu. Ta ja vas molim, Grigorije Mihailiću.

Litvinov obori glavu i poče... poče, u nekoliko zbunjeno, u opštim crtama pričati Irini, svoje bezazlene doživljaje. Često se zaustavljao i upitno pogledao u Irinu, kao da pita: da nije dosta? Ali ona je navaljivala da nastavi pričanje, pa zabacivši kosu za uši, nalaktivši se na naslon od fotelje, činilo se da s napregnutom pažnjom hvata svaku reč. Gledajući u nju sa strane, i prateći pokrete njena lica, neko bi možda mogao pomisliti da ona nikako i ne sluša ono što joj Litvinov govori, već da se samo zadubila u unutrašnje posmatranje... ali ona nije posmatrala Litvinova, ma da se on zbunjivao i crveneo pod njenim upornim pogledom. Pred njom se pojavljivao ceo život, drugi, ne njegov, već njen vlastiti život.

Litvinov ne završi, već ućuta pod utiskom neprijatne nelagodnosti koja je neprestano rasla u njemu. Irina mu taj put ništa ne reče, ne zamoli ga da produži, već pritište dlanove na oči, pa kao da je

umorna, polako se nasloni na leđa od fotelje i ostade nepomična. Litvinov pričeka malo, pa pomislivši da njegova poseta traje više od dva sata, pruži ruku za šešir, kad se u susednoj sobi začu brza škripa tankih lakovanih čizama i, iza istog onog otmenog, plemićsko-gardiskog mirisa, uđe Valerijan Vladimirović Ratmirov.

Litvinov ustade sa stolice i odgovori poklonom na poklon lepog đenerala. A Irina, ne žureći, ukloni ruku s lica, pa pogledavši hladno u svoga supruga, reče francuski. — A! gle, vi se već vratili! Pa koliko je sad sati?

— Skoro četiri sata, ma chère amie[61], a ti se još nisi obukla, — čekaće nas kneginja, — odgovori đeneral, pa nagnuviš fino svoj utegnuti stas prema Litvinovu, sa svojom uobičajenom, skoro maznom šaljivošću u glasu dodade: — Vidi se, ljubazni gost je učinio da zaboraviš vreme.

Čitalac će nam dopustiti da mu na ovom mestu damo nekoliko podataka a đeneralu Ratmirovu. Otac njegov bio je prirodni... šta vi mislite? Vi se ne varate — ali mi nismo hteli to da kažemo... prirodni sin važnoga velikaša iz vremena Aleksandra I i jedne lepe francuske glumice. Velikaš je odgajio sina, ali mu nije ostavio imanje, — i taj sin (otac našeg junaka)takođe nije uspeo da se obogati: umro je u činu pukovnika, kao upravnik policije. Godinu dana pred smrt oženio se lepom mladom udovicom, koja je bila prinuđena da potraži njegovu zaštitu. Njegov sin i udovičin, Valerijan Aleksandrović, ušavši protekcijom u paževski korpus, privukao je na sebe pažnju starešina. Ne toliko uspehom u naukama koliko vojničkim držanjem u stroju, lepim manirima i skromnošću (ma da je bio izložen svemu čemu su neizbežno izloženi svi bivši vaspitanici državnih vojničkih zavoda), — i stupio u gardu. Načinio je sjajnu karijeru, zahvaljujući svojoj skromnoj i veseloj naravi, okretnosti u igri, majstorskom jahanju kao ordonans na paradama — većinom na tuđim konjima, — i najzad, nekoj osobitoj veštini da se familijarnouslužno ponaša sa starijim, skoro nekoj poniznosti, ne bez primese opšteg, lakog kao paperje liberalizma... Taj liberalizam ipak mu nije smetao da išiba pedeset seljaka u pobunjenom beloruskom selu, u koje su ga poslali da ga umiri. Imao je privlačnu i neobično mladoliku spoljašnost: uglađen, rumen, gibak i lepljiv, imao je neobičan uspeh kod žena: ugledne

babe su prosto ludovale za njim. Oprezan po navici, ćutljiv iz računa, đeneral Ratmirov se, kao marljiva pčela koja izvlači sok čak i iz najgorih cvetova, stalno kretao u višem svetu, — i, bez morala, bez ikakvih obaveštenja, ali s reputacijom okretna čoveka, imajući nos za ljude i razumevanje prilika, a što je najvažnije, nepokolebljivo čvrsto želeći dobro samom sebi, najzad je video pred sobom sve puteve otvorene...

Litvinov se usiljeno nasmeši, a Irina samo sleže ramenima.

— Šta bi, — progovori ona istim hladnim tonom, — jeste li videli grafa?

— Dabome, video sam ga. Pozdravio te.

— A! Je li još uvek onako glup, taj vaš zaštitnik?

Đeneral Ratmirov ništa ne odgovori, već se samo malo nasmeja kroz nos, kao da joj oprašta brzopletost. Odrasli ljudi takim istim smehom odgovaraju na budalaste ispade dece kojoj su naklonjeni.

— Da, — dodade Irina — glupost vašega grafa je i suviše upadljiva, a već ako je iko, ja sam, čini mi se, imala prilike da je se nagledam.

— Vi ste me sami k njemu poslali, — primeti đeneral, pa obrativši se k Litvinovu upita ga ruski: — Upotrebljavate li1 vi badenske vode?

— Ja sam, hvala Bogu, zdrav — odgovori Litvinov.

— To je najbolje, — nastavi đeneral, ljubazno se smešeći; — pa u Baden se uopšte i ne dolazi da se leči; ali ovdašnje vode su vrlo dobre, je veux dire, efficaces[62]; i ko pati, kao na primer ja, od nervnog kašlja...

Irina brzo ustade. — Mi ćemo se još videti. — Grigorije Mihailoviću, i, nadam se, skoro, — reče ona francuski, prekidajući prezrivo muževljev govor; — a sad moram ići da se oblačim. Ta stara kneginja je nesnosna sa svojim večitim parties de plaisir — gde ničeg drugog nema osim dosade.

— Vi ste danas vrlo strogi prema svima, — promrmlja njen muž, pa se izgubi u drugu sobu.

Litvinov pođe k vratima... Irina ga zaustavi.

— Vi ste mi sve ispričali, — reče ona — a prećutali ste ono što je najglavnije.

— Šta to?

— Kažu da se ženite.

Litvinov pocrvene do ušiju... On doista namerno nije pomenuo Tanju; ali mu bi strašno neprijatno, prvo, što Irina zna za njegovu ženidbu, drugo, što ona kao da ga je uhvatila u želji da sakrije od nje tu ženidbu. On prosto nije znao šta da kaže, a Irina nije spuštala očiju s njega.

— Da, ja se ženim, — reče on najzad i odmah ode.

Ratmirov se vrati u sobu.

— No, zašto se ne oblačiš? — upita on.

— Idite sami; mene boli glava.

— Ali kneginja...

Irina odmeri muža od glave do pete, okrete mu leđa, pa izađe u svoj kabinet.

XIII

Litvinov je bio vrlo nezadovoljan samim sobom, kao da je izgubio na ruletu ili da nije održao obećanje. Unutrašnji glas mu je govorio da kao verenik, kao već ozbiljan čovek, a ne dečko, nije smeo ni da se podaje potstrekavanju radoznalosti, ni da dopusti da ga zavedu uspomene. „Baš je trebalo da idem!” razmišljao je on. „S njene strane samo koketstvo, ćudljivost, kapris... Njoj je dosadno, svega se zasitila, pa se uhvatila za mene... po neki gurman odjednom zaželi crnog hleba... pa divota. Ali zašto sam potrčao? Zar mogu... da je ne prezirem?” Tu poslednju reč izgovorio je ne bez napora, čak i u mislima. — „Naravno, tu nema nikakve opasnosti niti može biti”, nastavi on svoja razmišljanja. „Ta ja znam s kim imam posla. Pa pri svem tom ne treba se igrati s vatrom... Moja noga neće više stupiti kod nje”. Litvinov ni samom sebi nije smeo ili nije još mogao priznati koliko mu se Irina učinila divna i kako je jako uzbuđivala njegova osećanja.

Dan je opet prošao tupo i mrtvo. Za ručkom je Litvinov sedeo pored dostojanstvenog „beloma” nafarbanih brkova, koji je neprestano ćutao i samo brektao i bečio oči... ali, štucnuvši iznenada, pokaza da mu je sunarodnik, jer odmah ljutito progovori ruski: „a, govorio sam ja da nije trebalo jesti dinju!” Uveče tako isto nije se desilo ništa radosno: Bindasov je na oči Litvinovu dobio na kocki četiri puta veću sumu od one koju je uzajmio od njega, pa mu je čak preteći pogledao u lice, kao da se sprema da ga kazni još osetnije, baš zato što je bio svedok njegova dobitka. Sutradan ujutru ponovo navali čopor sunarodnika; Litvinov ih se s teškom mukom oslobodi, pa otišavši u brdo nabasa na Irinu, — on se načini da je nije poznao i brzo prođe pored nje — a zatim na Potugina. S Potuginom poče razgovarati, ali on mu je nerado odgovarao. On je vodio za ruku raskošno obučenu devojčmcu s mekim, skoro belim uvojcima, s velikim tamnim očima na bledom, boléšljivom licu i onim naročitim, zapovedničkim i netrpeljivim izrazom koji imaju razmažena deca. Litvinov provede oko dva sata u brdima, pa se vraćaše kući lihtentalskom alejom... Na klupici je sedela neka dama s plavim velom na licu. Kad on naiđe, ona hitro ustade i priđe mu... On poznade Irinu.

— Zašto me se klonite, Grigorije Mihailiću, — reče ona nesigurnim glasom, kakav obično ima čovek kome je prekipelo.

Litvinov se zbuni. — Ja vas izbegavam, Irina Pavlovna?

— Da, vi... vi...

Irina je izgledala uzbuđena, skoro ljuta.

— Vi se varate, uveravam vas.

— Ne, ne varam se. Zar jutros — onda kad sam se s vama srela, — zar nisam videla da ste me poznali? Recite, zar me vi niste poznali? Recite!

— Ja, boga mi... Irina Pavlovna...

— Grigorije Mihailiću, vi ste čovek otvoren, vi ste uvek govorili istinu, recite, recite da ste me poznali. Vi ste se namerno okrenuli od mene?

Litvinov pogleda u Irinu. Oči su joj sijale čudnim sjajem, a obrazi i usne mrtvački beleli kroz čestu mrežu od vela. U izrazu njena lica, u samom zvuku njenog isprekidanog šapata bilo je nešto neiskazano tužno, molećivo... Litvinov se nije morao dalje pretvarati.

— Da... poznao sam vas, — progovori on ne bez napora.

Irina malko zadrhta i lagano spusti ruke.

— Zašto mi niste prišli? — prošaputa ona.

— Zašto... zašto? — Litvinov skrete u stranu sa staze, Irina je ćutke išla za njim. — Zašto? — ponovi on još jedared, pa iznenada planu u licu, a nešto kao pakost steže mu grudi i grlo. — Vi... vi to pitate, posle svega što se desilo među nama? Ne sad, naravno ne sad, već tamo... tamo... u Moskvi.

— Ali mi smo odlučili, vi ste obećali, — otpoče Irina.

— Ja ništa nisam obećao. Oprostite mi za oštrinu mojih reči, ali vi tražite istinu, — ta rasudite sami: čemu, ako ne koketstvu, — priznajem, za mene nerazumljivom, — čemu, ako ne želji da vidite koliko još imate moći nada mnom, čemu mogu pripisati vašu... ne znam kako da je nazovem... vašu nasrtljivost? Naši su se putevi tako jako razišli. Ja sam sve zaboravio, sve sam to odavna preboleo, ja sam postao sasvim drugi čovek; vi ste udati, srećni, bar po izgledu, imate zavidan položaj u svetu: pa našto, šta će vam ovo zbliženje? Šta sam ja vama, šta ste vi meni? Mi se sad ne možemo ni razumeti uzajamno, među nama sad nema više ničeg zajedničkog ni u prošlosti ni u sadašnjosti! Naročito... naročito u prošlosti!

Litvinov izgovori sve to užurbano, isprekidano, ne okrećući glave. Irina se nije micala, i samo je po katkad kao pružala malo k njemu ruke. Činilo se kao da ga preklinje da se zaustavi i sasluša je, a pri poslednjim njegovim rečima malko ugrize donju usnu, kao da ugušuje oštar, brz bol od njih:

— Grigorije Mihailiću, — poče ona sad već mirnijim glasom, i odmače se još dalje od staze, kojom je prolazio po neki čovek...

I Litvinov pođe za njom.

— Grigorije Mihailiću, verujte mi.: da sam mogla zamisliti da mi je ostalo i za dlaku vlasti nad vama, ja bih se prva klonila od vas. Ako to nisam učinila, ako sam se odlučila, i pored... i pored moje prošle krivice, da obnovim poznanstvo s vama, to je zato... zato...

— Zašto? — upita Litvinov skoro grubo.

— Zato, — prihvati s nenadnom silom Irina, — što mi je postalo već i suviše nepodnošljivo, strašno zagušljivo u tom svetu, u tom zavidnom položaju o kome vi govorite, zato što sam se, sretnuvši vas, živa čoveka, posle svih tih mrtvih lutaka, — vi ste mogli videti njihove obrasce pre tri dana, tamo au Vieu Chateau[63], — obradovala kao izvoru u pustinji, a vi kažete da sam ja koketa i sumnjate u mene, i odgurujete pod izgovorom da sam vam stvarno skrivila, a još više samoj sebi!

— Vi ste sami izabrali svoju sudbinu, Irina Pavlovna, — progovori Litvinov turobno, ne okrećući joj i dalje glave.

— Sama, sama... ja se i ne žalim, nemam prava žaliti se, — reče Irina brzo, kojoj je, izgleda, sama Litvinovljeva surovost pričinjavala tajnu radost; — znam da me morate osuđivati, ja se i ne pravdam, samo hoću da vam objasnim svoje osećanje, hoću da vas uverim da mi sad nije do koketovanja... Zar ja da koketujem s vama! Ta u tome nema smisla... Kad sam vas videla, u meni se probudilo sve što je lepo, mlado... ono vreme kad još nisam bila izabrala svoju sudbinu, sve što leži onamo, u onom svetlom periodu iza ovih deset godina...

— Ali dopustite, naposletku, Irina Pavlovna! Koliko mi je poznato, svetli period u vašem životu otpočeo je baš odonda kad smo se rastali...

Irina prinese maramicu usnama.

— To je vrlo surovo što govorite, Grigorije Mihailiću; ali ja se na vas ne mogu ljutiti. O, ne, nije bilo svetlo ono vreme, nisam na sreću ostavila Moskvu, nijednog trenutka, nijedce minute nisam znala za sreću... verujte mi, pa ma šta vam pričali. Kad bih bila srećna, zar bih mogla govoriti s vama ovako kao što sad govorim... Ponavljam vam, vi ne znate kakvi su to ljudi... Ta oni ništa ne razumeju, nemaju srca ni za što, nemaju čak ni pameti, ni esprit, ni intelligence[64], već jedino lukavstva, i prilagođavanja prilikama; jer, u stvari, njima su i muzika, i poezija, i umetnost podjednako tuđi... Vi kažete kako sam prema svemu tome i ja sama bila prilično ravnodušna, ali ne u tolikoj meri, Grigorije Mihailiću... ne u tolikoj meri! Pred vama sad nije velikosvetska žena, treba samo da me pogledate, nije lavica... tako nas, čini mi se, veličaju... već bedno, bedno stvorenje, koje, u stvari, zaslužuje sažaljenje. Ne čudite se mojim rečima... meni sad nije do oholosti! Ja vam pružam ruku kao prosjakinja, razumejte to najzad, kao prosjakinja... Ja prosim milostinju, — dodade ona odjedared s nehotičnim, neuzdržljivim zanosom: — ja prosim milostinju.,.

Glas je izdade. Litvinov podiže glavu i pogleda u Irinu; ona je disala brzo, usne su joj drhtale. Srce mu odjednom zakuca, a zlobe nestade.

— Vi velite da su se naši putevi razišli, — nastavi Irina: — ja znam, vi se ženite iz ljubavi, već ste sastavili plan za ceo život; da, sve je to tako, ali mi nismo postali jedno drugom tuđi, Grigorije Mihailiću, mi još možemo jedno drugo razumeti. Ili vi smatrate da sam ja sasvim otupela, da sam sasvim ogrezla u toj močvari? Ah ne, ne mislite tako, molim vas! Dajte da mi lakne na srcu, molim vas., makar u ime onih pređašnjih dana, ako nećete da ih zaboravite. Učinite da naš sastanak ne propadne uzalud; to bi bilo vrlo gorko; on i inače neće dugo trajati... Ja ne umem govoriti kao što treba, ali vi ćete me razumeti, zato što ja tražim malo, vrlo malo... Samo malko saučešća, samo koliko da me ne odgurnete, da date da mi lakne duši...

Irina ućuta. Po glasu se videlo da će da zaplače. Ona uzdahnu, pa bojažljivo, nekako iskosa, kao tražeći, pogleda u Litvinova, pruži mu ruku...

Litvinov polako uze tu ruku i lako je stisnu.

— Budimo prijatelji, — šapnu mu Irina.
— Prijatelji, — ponovi Litvinov zamišljeno.
— Da, prijatelji... a ako je to odveć krupan zahtev, onda budimo bar dobri poznanici... budimo prosto kao da se ništa nije desilo...
— Kao da se ništa nije desilo... — ponovi opet Litvinov. — Vi ste mi malo pre rekli, Irina Pavlovna, da ja neću da zaboravim prošle dane... Ali, ako ja ne mogu da ih zaboravim?
Srećan osmeh prelete preko Irininog lica, pa ga odmah nestade, a zameni ga brižan, skoro uplašen izraz.
— Budite kao ja, Grigorije Mihailiću, sećajte se samo dobroga; a glavno je, dajte mi sad reč... poštenu reč...
— Kakvu?
— Da nećete bežati od mene. Da me nećete ljutiti uzalud... Obećavate li? Recite!
— Da.
— I da ćete sve ružne misli izbaciti iz glave?
— Da, — ali ja ipak ne mogu da vas razumem.
— To i nije potrebno... a uostalom, pričekajte, vi ćete me razumeti. Ali vi obećavate?
— Već sam rekao: da.
— E hvala vam. Ali pazite, ja sam naučila da vam verujem. Čekaću vas danas, sutra, neću izlaziti iz kuće. A sad vas moram ostaviti. Hercoginja ide alejom... ona me je videla, pa joj moram prići... Do viđenja! Ta dajte mi vašu ruku. Vite. vite[65]. Do viđenja!
I stisnuvši snažno ruku Litvinovu, Irina se uputi ličnosti srednjih godina i dostojanstvene spoljašnosti, koja je teško koračala po peščanoj stazi, u pratnji druge dve dame i livrejisanog, neobično lepog lakeja.
— Eh, bonjour, chère madame, — reče ta ličnost dok je Irina s respektom pravila reverans. — Comment allez-vous aujourd’hui? Venez un peu avec moi[66].
— Votre Altesse a trop de bonté[67], — ču se laskav Irinin glas.

XIV

Litvinov pričeka da se hercoginja udalji sa svojom svitom, pa i on izađe na aleju. Nije mogao dati sebi jasnog računa o tome šta oseća: bilo ga je stid, pa čak i strah, a i samoljublje mu je bilo polaskano... Neočekivano objašnjenje s Irinom ga je sasvim iznenadilo; njene vatrene, brze reči prohujale su kao strašan pljusak iznad njega. „Te velikosvetske žene su neki osobenjaci, — mišljaše on; kod njih nema nikakve doslednosti... i kako ih kvari sredina u kojoj žive, a i same osećaju kako je ona ružna!... Upravo, on to nije ni mislio, već je samo mahinalno ponavljao te otrcane fraze, kao da je želeo tim da se oslobodi od drugih, strašnijih misli. On je uviđao da sad ne treba ozbiljno da razmišlja, pošto bi, verovatno, morao samoga sebe okriviti, pa je išao usporenim koracima, obraćajući skoro napregnutu pažnju na sve na šta je nailazio... Najedanput se nađe pred jednom klupicom, vide pored nje nečije noge, povede po njima naviše očima... te noge su pripadale čoveku što je sedeo na klupici i čitao novine; taj čovek je bio Potugin. Litvinovu se ote lak uzvik. Potugin metnu novine na kolena i, pažljivo, bez osmeha, pogleda u Litvinova. I Litvinov pogleda takođe pažljivo i takođe bez osmeha.

— Mogu li sesti pored vas? — upita on najzad.

— Sedite, učinite mi zadovoljstvo. Samo vas upozorujem: ako hoćete sa mnom da razgovarate nemojte se razljutiti — ja sam sad u najmizantropskijem raspoloženju, i svi mi se predmeti pokazuju u uveličanom ružnom obliku.

— Ne mari ništa, Sozonte Ivaniću, — reče Litvinov sedajući na klupu. — To je baš kao poručeno... Ali otkud vas je odjednom obuzelo tako neraspoloženje?

— Trebalo bi upravo da se ljutim, — poče Pogugin. — eto sad sam pročitao u novinama projekt sudskih reformi u Rusiji, i sa istinskim zadovoljstvom vidim da su se i kod nas nabrali pameti i da ne nameravaju više, pod izgovorom tamo neke samostalnosti, narodnosti ili originalnosti, zakačivati domaći repić uz čistu i jasnu evropsku logiku; nego, naprotiv, uzimaju u potpunosti tuđe ako je dobro. Dosta je bilo ustupaka samo seljaštvu... Dete, izađite na kraj sa opštom upravom!... Doista, doista, ne bi trebalo da se ljutim, ali

sam na svoju nesreću nabasao na ruskoga genija, pobesedio sam s njim, a ti geniji i samouki i u samom grobu će me uznemiravati!

— Kakav genije? — upitaće Litvinov.

— Ta ima tu neki gospodnn, zamišlja da je genijalan muzičar. „Ja sam, veli, naravno, ništa, ja sam nula, jer nisam učio, ali imam nesravnjeno više melodija i više ideja nego Majerber.” Na prvom mestu, ja velim: a zašto nisi učio? a na drugom, ne Majerber, već poslednji nemački flautista što skromno duva svoju partiju u poslednjem nemačkom orkestru, ima dvadeset puta više ideja nego svi naši geniji; samo flautista čuva za sebe te ideje i ne prti se s njima u otadžbini Mocarta i Hajdna; a naši geniji „drn-drn” valcer ili romansu, i kad pogledaš — već ruke u pantalonama, a usta prezrivo iskrivljena: ja sam, veli, genije. A u slikarstvu to isto, i svuda. Ah, ti geniji! A ko ne zna da se razmeću njima samo tamo gde nema ni prave nauke, koja je prešla u krv u meso, ni prave umetnosti. Zar nije vreme da se da u arhivu to razmetanje, ta prostačka starudija, zajedno s poznatim frazama da kod nas u Rusiji niko ne umire od gladi i da je putovanje najbrže, i da mi možemo sve golim šakama dočekati? Bodu mi oči darovitošću ruske prirode, genijalnim instinktom, Kulibinom... Ama kakva je to darovitost, zaboga, gospodo? To je bunovno tepanje, a ako nije to, onda je poluživotinjsko shvatanje. Instinkt! Našli ste čim da se hvalite! Uzmite mrava u šumi i odnesite ga jedan kilometar od njegovog mravinjaka: on će naći sebi put kući; čovek ništa slično ne može učiniti. Pa šta? Zar je on niži od mrava? Instinkt, bio on i najgenijalniji, nedostojan je čoveka: razum, prost, zdrav, valjan razum — to je naša prava vrednost, naš ponos; razum tako šta nikad ne radi; zato se sve na njemu i drži. A što se tiče Kulibina, koji je, i ne znajući mehaniku, sklepao nekakav ružan sat, ja bih taj sat naredio da se istakne na sramnom stubu; eto, rekao bih, pogledajte, dobri ljudi, kako ne treba raditi. Kulibin tu nije sam ništa kriv, ali njegov posao ne vredi ni lule duvana. Može se hvaliti Teljuškin što se uspuzao na šiljak na zgradi admiralstva zbog smelosti i okretnosti; zašto da se ne hvali? Ne treba vikati kako je on nasamario Nemce arhitekte. I zašto su oni? Samo uzimaju novac... Ništa on njih nije nasamario. Morali su oko šiljka namestiti skele i opraviti ga na uobičajeni način. Ne potstičite, za ime Božije, kod nas u Rusiji,

misao da se nešto može postići bez učenja! Ne; makar imao čelo i od sedam pedi, ipak uči, uči od azbuke! Inače ćuti, savi rep pa sedi! Pih! Nastala je i vrućina!

Potugin skide šešir i poče se hladiti maramicom.

— Ruska umetnost, — poče on opet: — ruska umetnost. Rusko dirindženje ja znam, a poznajem i rusku nemoć, a na rusku umetnost, izvinite, nisam nailazio. Dvadeset godina uzastopce klanjali su se takom naduvenom ništavilu, Brjulovu, pa su uobrazili da je i kod nas, tobož, uvedena škola, i da će ona čak biti bolja od svih drugih... Ruska umetnost, ha-ha-ha! Ho-ho!

— Pa ipak, dopustite, Sozonte Ivaniću, — primeti Litvinov. — Znači, vi i Glinku ne priznajete za umetnika?

Potugin se počeša iza uveta.

— Izuzeci, vi znate, samo potvrđuju pravilo, ali i u ovom slučaju nismo mogli biti bez hvalisanja. Kad bi se, naprimer, reklo da je Glinka doista bio izvanredan muzičar, koga su prilike, spoljašnje i unutrašnje, omele da postane osnivač ruske opere, što niko ne bi osporavao; ali ne, kako bi to moglo biti! Odmah se on mora proizvesti za general-anšefa, za ober-hofmaršala u muzici, a uzgred druge narode izgrditi: ništa tobož, slično kod njih nema, pa vam odmah ukazuju na nekog „moćnog” domaćeg genija, čiji proizvodi nisu ništa drugo do obično bedno podražavanje drugostepenih stranih radnika. Upravo drugostepenih: njima je lakše podražavati. Ništa slično? O, uboge varvarske budale, za koje ne postoji kontinuitet umetnosti. A umetnici su nešto kao Rapo: stranac, vele, sto kila diže jednom rukom, — a naš celih dvesta! Ništa slično! A meni, ako vam smem reći, nikako iz glave ne izlazi ova uspomena. Posetio ja letos Kristalni Dvor kod Londona; u tom dvoru je smešteno, kao što vam je poznato, nešto kao izložba svega što je izmislio ljudski um. Enciklopedija čovečanstva, tako treba reći. Elem, hodam ja, hodam pored svih tih mašina i oruđa i statua velikih ljudi; pa pomislim tada: kad bi bila izdana taka naredba da zajedno s nestankom nekog naroda s lica zemljina odmah mora nestati iz Kristalnog Dvora sve što je taj narod izmislio, — naša matuška, pravoslavna Rusija, mogla bi propasti u tandariju, a ne bi sirota uznemirila ni jedan ekserčić, ni jednu čiodu, sve bi sasvim mirno ostalo na svom mestu, zato što čak ni samovar, ni likove opanke, ni

luk na rukunicama, ni knutu, te naše znamenite proizvode — nismo mi izmislili. Takav opit ne bi se mogao izvršiti čak ni sa Sandvičkim Ostrvima. Tamošnji stanovnici su izumeli nekakve čamce i koplja: posetioci bi primetili da ih nema. To je kleveta! To je odveć oštro — možete vi reći... a ja kažem: prvo, da ne umem kuditi nekoga, govoreći prijatne reči; a drugo, da se niko ne odlučuje da pogleda pravo u oči, ne samo đavolu, već ni samome sebi, i da kod nas ne vole samo deca da ih uljuškivaju. Stare naše izmišljotine su nam došle sa istoka, nove smo nekako dovukli sa Zapada, a mi neprestano pričamo o samostalnoj ruskoj umetnosti! Neki su pametnjakovići čak i rusku nauku pronašli: i kod nas su, vele, dva put dva četiri, ali izlazi nekako žustrije.

— Ali čekajte, Sezonte Ivaniću, — uzviknu Litvimov. — Ta valjda i mi šaljemo štogod na svetske izložbe, i Evropa se nečim snabdeva kod nas.

— Da, sirovinama, sirovim proizvodima. I pazite, dragi gospodine: te naše sirovine većinom su samo zato dobre, što su uslovljene drugim, neobično lošim prilikama: naša je čekinja, na primer, velika i čvrsta zato što su svinje rđave; koža je zbijena i debela zato što su krave mršave; mast je masna zato što se kuva upola s govedinom. Uostalom, šta ja to vama pričam. Pa vi se zanimate tehnologijom, sve to bolje od mene treba da znate. Kažu mi: pronalasci! Ruski pronalasci! Eto naša gospoda spahije gorko žale i trpe gubitke zato što nema valjanih sušionica hrane, koje bi ih izbavile od toga da moraju slagati žitno snoplje u košare, kao za vreme Rurika: te žitne košare su strašno štetne, ne manje od likovih opanaka ili asura, i neprestano se pale. Spahije se žale, a sušionica za hranu još nikako nema. A zašto ih nema? Zato što Švabi nisu potrebne; on hranu vrše u sirovo, pa zato se i ne trudi da ih izmisli, a mi... nismo kadri! Nismo kadri — pa kraj! Ništa se tu pomoći ne može. Od danas obećavam, čim naiđem na genija ili samouka, reći ću mu: stoj, prijatelju! a gde je sušionica za hranu? Daj je ovamo! Ali kud će to oni! Da podignemo iznošenu cipelu koja je odavno spala s nogu Sen-Simona ili Furije-a, metnuvši je sa respektom na glavu, da je nosimo kao svetinju — to smo kadri; ili da naškrabamo člančić o istoriskom i savremenom značaju proletarijata u glavnim varošima Francuske — i to možemo; a ja sam pokušao jednom da predložim

jednom takvom piscu i političkom ekonomistu, kao što je vaš Vorošilov, da mi kaže dvadeset varoši u toj istoj Francuskoj, pa znate li šta je bilo od toga? Bilo je to da je politički ekonomist, u očajanju, među francuskim varošima pomenuo, naposletku, Monfernel, setivši se, verovatno, Poldekokovog romana. I tada mi je pao na pamet ovaj događaj. Provlačeći se ja jedared sa psetom i puškom kroz šumu...

— A vi ste lovac? — upita Litvinov.

— Pucam pomalko. Provlačim se na močar po šljuke; napričali su mi o toj močari drugi lovci. Gledam, sedi na čistini pred kućicom trgovački pomoćnik, svež i jedar kao ljušten orah, sedi, smeška se, čemu — Bog bi ga znao. A ja ću ga upitati: „Gde je, velim, ovde močar, i ima li u njoj šljuka?” „Izvolite, izvolite”, zapeva on smesta, i s takvim izrazom kao da sam mu rublju poklonio, „na naše zadovoljstvo, močar prve vrste; a što se tiče svakojake divlje ptice — Bože moj! — ima je u velikom izobilju”. Ja odem, ali ne samo što ne nađem nikakve divlje ptice, već se i sama močar odavno bila isušila. Pa recite mi, molim vas, zašto Rus laže? Zašto politički ekonomist laže, pa i on o divljoj ptici?

Litvinov ništa ne odgovori, već samo uzdahnu odobravajući.

— A povedite razgovor s tim istim političkim ekonomistom, — nastavi Potugin, — o najtežim zadacima društvene nauke, ali samo uopšte, bez fakata... prrr! tek prne kao ptica, opao. Jedared mi je pošlo za rukom da uhvatim takvu pticu: upotrebio sam, kao što ćete videti, lep, vidan mamac. Razgovarao ja s jednim od naših sadašnjih „junoša” o različnim, kao što oni kažu, pitanjima. Elem, ljutio se on jako, kao što je red; među ostalim, brak je napadao s pravom detinjskom žestinom. Iznosio mu ja ove, one razloge... ni opepeliti! Vidim: ne može mu se podići ni s koje strane. I tada mi sinu u glavi srećna misao! Dopustite da vam kažem, počeh ja — s „junošama” treba uvek govoriti s respektom — ja vam se, dragi gospodine, čudim; vi se bavite prirodnim naukama — a dosad niste obratili pažnju na tu činjenicu da svi mesožderi i grabljive životinje, zveri, ptice, sve one što moraju da idu u plen, trude se da nabave živu hranu i sebi i svojim mladuncima... a vi ubrajate čoveka u red sličnih životinja? — Dabome, ubrajam, jedva dočeka „junoša”; čovek uopšte nije ništa drugo do životinja mesožder. — I grabljiva, dodadoh ja. — I grabljiva, ponovi on. — Divno rečeno, rekoh ja. Dakle, eto, ja se

tome i čudim kako vi niste opazili da sve takve životinje žive u monogamiji.

Junoša se trže. — Kako to? Pa tako. Setite se lava, vuka, lisice, jastreba, kraguja; a kako bi i mogli drukčije raditi, izvolite sami promisliti? I udvoje pa je teško mladunce othraniti. — Zamisli se moj junoša. — No, veli, u ovom slučaju zver ne može služiti čoveku za primer. — Tu ga ja nazovem idealistom, pa se strašno naljutio! Samo što nije zaplakao. Morao sam ga umiriti i obećati mu da ga neću izdati drugovima. A nije ni lako zaslužiti naziv idealiste! U tome i jeste stvar što se današnja mladež prevarila u računu. Ona je uobrazila da je vreme ranijeg, mračnog, podzemnog rada prošlo, da je lako bilo starcima ocevima riti kao krtice, a za nas je ta uloga ponižavajuća, mi ćemo na svetlosti dana raditi... Dragi moji! Ni vaša deca neće još raditi; a vi izvolite u jazbinu, opet u jazbinu tragom staraca.

Nastade kratko ćutanje.

— Ja sam, gospodine moj, takoga mišljenja, — poče opet Potugin — da mi nismo zahvalni civilizaciji samo za znanje, umetnost, pravo, već da se čak i osećanje lepote i poezije razvija i dobija snagu pod uticajem te iste civilizacije, i da je takozvano narodno, naivno, besvesno stvaralaštvo besmislica i glupost. Kod samog Homera već se opažaju tragovi prefinjene i bogate civilizacije. Sama ljubav je oplemenjuje. Slovenofili bi me rado obesili zbog takve jeresi, kad ne bi bili tako osetljiva stvorenja; ali ja ipak ostajem pri svome, — i, ma koliko me častili g-đom Kohanovskom i Rojem na miru, ja taj triple extrait de mougik russe[68] neću mirisati, jer ne pripadam višem društvu, kome je s vremena na vreme potrebno da samo sebe uverava kako se sasvim profrancuzilo i za koje se upravo i stvara ta književnost en cuir de Russie[69]... Pokušajte da pročitate prostom čoveku — onom pravom — najmasnija, „najnarodnija” mesta iz Poja. On će pomisliti da mu saopštavate novi zapis od povratne groznice ili pijanstva. Ponavljam: bez civilizacije nema ni poezije. Hoćete li da shvatite poetički ideal necivilizovanog ruskog čoveka? Otvorite naše junačke narodne pesme, naše legende. Ne velim ništa o tome da se ljubav u njima stalno javlja kao posledica vradžbina, gatanja, da se stvara pijenjem

„trave od zaborava” i čak se zove čini, nazeb; ne kažem ni to da naša takozvana epska književnost, jedina među svima drugim evropskim i aziskim, jedina, znajte, nije dala — ako ne računamo Vanjku-Tanjku, — nijedan tipičan par bića koja se vole; da svetoruski junak svoje poznanstvo sa svojom suđenicom uvek počinje tim što je bije po belom telu „jadikovcem” — otkuda „i ženski pol postaje mek”; — o svemu tome neću govoriti; ali sam slobodan obratiti vam pažnju na divni lik mladića, „žen-premje”, kako ga je u mašti zamišljao primitivni, necivilizovani Slovenin. Eto, izvolite pogledati, ide „žen-premje”; sašio je sebi bundu od kunine, prošivenu po svima šavovima, pojas svileni podvezan ispod same miške, prsti pokriveni rukavićima, okovratnik na bundi poviše glave, spreda se ne vidi lice rumeno, pozadi ne vidiš vrata beloga, kapica stoji na jednom uvu, a na nogama čizme safijanske, nos kao šilo, pete oštre — oko nosića jaje da kotrljaš, ispod pete vrabac da proleti. I ide junak čestim, sitnim korakom, onim čuvenim „kicoškim” hodom kojim je naš Alkibijad, Čurilo Plenković, činio takav izvanredan, skoro medicinski utisak na stare babe i mlade devojke, onim istim hodom kojim i do današnjeg dana tako nesravnjeno umeju da usitne naši kelneri, rašrafljeni u svima zglobovima, taj krem, taj cvet ruskog kicoštva, taj nec plus ultra ruskog ukusa. Ja to ne govorim u šali: nespretna osionost, eto to je naš umetnički ideal. Šta, lepa slika? U njoj ima mnogo materijala za slikarstvo, za vajarstvo? A lepotica koja očarava mladića, i kojoj je „krv u licu kao u zeca?... Ali vi me, čini mi se, ne slušate?

Litvinov se prenu. On doista nije slušao šta mu je govorio Potugin: on je mislio, neprestano mislio o Irini, o poslednjem sastanku s njom....

— Izvinite me, Sozonte Ivaniću, — poče on, — ali ja vam se opet obraćam s ranijim pitanjem o... gospođi Ratmirovoj.

Potugin savi novine i metnu ih u džep.

— Vi opet želite da saznate kako sam se upoznao s njom?

— Ne, ne to; ja bih želeo čuti vaše mišljenje... o onoj ulozi koju je ona igrala u Petrogradu. Kakva je u stvari bila ta uloga?

— A ja, bogami, ne znam šta da vam kažem, Grigorije Mihailiću. Ja sam se s gospođom Ratmirovom bio prilično zbližio... Ali sasvim slučajno i ne na dugo. Ja u njen svet nisam zagledao, i šta se tamo

zbivalo — ostalo mi je nepoznato. Brbljalo se preda mnom koješta, ali vi znate, kod nas spletke vladaju ne samo u demokratskim krugovima. Uostalom, ja nisam bio radoznao. Nego, ja vidim, — dodade on poćutavši malo, — ona vas interesuje.

— Da; mi smo razgovarali dva-triput dosta otvoreno. Ja se ipak pitam: da li je ona iskrena?

Potugin obori pogled.

— Kad se zanese — iskrena je, — kao i sve strasne žene. A i ponos joj ponekad smeta da laže.

— A jeli ponosita? Ja pre mislim da je ćudljiva.

— Ponosita je kao vrag; ali to ne mari ništa.

— Čini mi se da ona ponekad preteruje...

— I to nije ništa; ipak je iskrena. No, uopšte uzevši, od koga biste očekivali istinu? Najbolje od tih gospođa su pokvarene do srži.

— Ali, Sozonte Ivaniću, setite se, niste li sami rekli za sebe da ste joj prijatelj? Niste li me vi sami skoro silom odveli k njoj?

— Pa šta je s tim? Ona me je molila da vas dobavim; i ja sam pomislio: zašto da ne? Ja sam stvarno njen prijatelj. Ona nije bez dobrih osobina: vrlo je dobra, to jest darežljiva, to jest daje drugima ono što njoj nije sasvim potrebno. Uostalom, vi sami treba da je znate bolje nego ja.

— Ja sam poznavao Irinu Pavlovnu pre deset godina; a otada...

— Eh, Grigorije Mihajliću, šta vi govorite! Zar se ljudski karakter menja? Kakav se čovek rodi, takav i umre. Ili, možda... — Tu se Potugin naže još niže: — može biti, vi se bojite da joj padnete u ruke? Ono, doista... Ali nećete izbeći nečije ruke.

Litvinov se silom nasmeja.

— Vi mislite?

— Nećete. Čovek je slab, žena jaka, slučaj svemoćan, pomiriti se s bezbojnim životom teško je, potpuno zaboraviti sebe nemoguće je... A tu su lepota i naklonost, tu su toplota i svetlost, — kako da se čovek protivi? I potrčiš, kao dete dadilji. No, a posle, naravno, hladnoća i mrak, i praznina... kao što je već red. I svrši se time što se od svega odvikneš, sve prestaneš shvatati. Spočetka ne razumeš kako se može voleti; a posle nećeš razumevati kako se može živeti.

Litvinov pogleda u Potugina, pa mu se učini da još nikad nije sreo čoveka usamljenijeg, napuštenijeg... nesrećnijeg. On se ovoga puta

nije bojao, nije se pritvarao; sav sumoran i bled, s glavom na grudima i rukama na kolenima, sedeo je nepomično i samo se tužno smeškao. Litvinovu bi žao toga sirotog, žučnog osobenjaka.

— Meni je Irina Pavlovna pored ostaloga spomenula, — poče on poluglasno, — o jednoj svojoj dobroj poznanici, koja se zvala, ako se dobro sećam, Beljska ili Doljska...

Potugin upravi na Litvinova svoje tužne očice.

— A! — progovori on potmulo... — Ona je spomenula... no, pa šta? Uostalom, — dodade on, zevnuvši nekako neprirodno. — Vreme je da idem kući — na ručak. Oprostite, molim vas.

On skoči sa klupe, pa se brzo udalji, pre nego što je Litvinov stigao da kaže i jednu reč... Ljutnja zameni u njemu sažaljenje, razume se ljutnja na samoga sebe. Od njega je bila daleko svaka neskromnost, hteo je da iskaže svoje simpatije Potuginu, a ispalo je nešto slično neveštoj aluziji. S pritajenim nezadovoljstvom u srcu vrati se u svoj hotel.

„Pokvarena do srži”, — mišljaše on posle nekog vremena... „ali ponosita kao vrag! Ona, ta žena koja samo što nije klekla preda mnom, ponosita? ponosita a ne ćudljiva?”

Litvinov pokuša da istera iz svoje glave Iríninu sliku; ali mu to ne pođe za rukom. On se upravo zbog toga nije ni sećao svoje verenice; osećao je: danas ta slika neće ustupiti svoje mesto. On odluči, ne uznemiravajući se više, da čeka odgonetku cele te „čudne istorije”; odgonetka je morala skoro nastupiti, i Litvinov nimalo nije sumnjao da će biti najpravednija i najprirodnija. Tako je on mislio, a međutim nije to bila samo Irinina slika što ga nije napuštala — i sve njene reči su mu jedna za drugom padale na pamet.

Kelner mu donese pisamce: bilo je od te iste Irine.

„Ako nemate nikakva posla večeras, dođite: neću biti sama; imaću goste — vi ćete još izbliže videti naše, naše društvo. Htela bih da ih vidite: čini mi se da će se oni pokazati u punom sjaju. Treba da vidite kakvim ja vazduhom dišem. Dođite; biće mi milo da vas vidim, a i vama nije dosadno (Irina je htela reći: i vama neće biti dosadno). Dokažite mi da je naše današnje objašnjenje onemogućilo zauvek svaki nesporazum između nas. Odana vam I.”

Litvinov obuče frak sa belom kravatom, pa se uputi Irini. „Sve to nije važno, ponavljao je on u sebi putem, — a da posmatram njih...

zašto da ih ne posmatram? To je zanimljivo”. Pre nekoliko dana ti isti ljudi su izazivali u njemu sasvim drugo osećanjeg oni su izazivali u njemu ljutnju.

Išao je ubrzanim koracima, sa šeširom nabijenim na oči, sa usiljenim osmehom na usnama, te Bambajev, sedeći pred Veberovom kafanom i pokazujući! izdaleka na njega Vorošilovu i Piščalkinu, oduševljeno uzviknu: „Vidite li vi toga čoveka? To je kamen! To je stena!! To je granit!!!”

XV

Litvinov zastade kod Irine dosta gostiju. U uglu, za kartaškim stolom, sedela su trojica od onih đenerala sa piknika: gojazni, razdražljivi i snishodljivi. Oni su igrali vista u dvoje, deleći karte i trećem, i nema reči u ljudskom jeziku kojom bi se moglo iskazati dostojanstvenost s kojom su oni delili karte, kupili štihove, podilazili s trefom, podilazili s karo... kao pravi državnici. Ostavivši ljudima nižeg staleža, aux bourgeois, uobičajene za vreme kartanja pričice i masne šale, gospoda đenerali su izgovarali samo najpotrebnije reči; ipak je gojazni đeneral dopustio sebi, između dva delenja karata, da energično izbaci: „Ce satané a de pique!”[70] Među ženskim posetiocima Litvinov poznade one dame što su bile na pikniku; ali je bilo i drugih koje on još nije bio video. Bila je jedna tako stara da je izgledalo da će se svaki čas srušiti: ona je uvijala razgolićenim, strašnim, tamnosivim ramenima, i, pokrivši usta lepezom, žudno je iskosa buljila u Ratmirova već sasvim mrtvim očima; on joj se udvarao: nju su jako ceniln u višem svetu, kao poslednju dvorsku damu carice Katarine. Kod prozora, obučena kao pastirka, sedela je grafica Š., „carica osa”, okružena mladim ljudima; među njima se isticao svojim naduvenim držanjem, potpuno pljosnatom lobanjom i zverski bezdušnim izrazom lica, dostojnim buharskog hana ili rimskoga Heliogabala, čuveni bogataš i lepotan Finikov; druga dama, tako isto grafica, poznata pod kratkim imenom Lise, razgovarala je s dugokosim, beličarastim i bledim „spiritom”; pored njih je stajao gospodin takođe bled i dugokos, i značajno se smeškao: i taj gospodin je verovao u spiritizam, a povrh toga bavio se proricanjem, pa je, na osnovu Apokalipse i Talmuda, proricao kojekakve čudne događaje; nijedan od tih događaja nije se desio, — i on se nije zbunjivao, već je i dalje proricao. Za klavir je seo onaj isti genije što je onoliko ljutio Potugina; on je tražio akorde rasejanom rukom, d’une main distraite, i nemarno pogledao oko sebe. Irina je sedela na divanu između kneza Koko i g-đom X, nekad poznatom lepoticom i sveruskom mudricom, koja se već odavna pretvorila u bedni sumrak, od koga je zaudaralo posnim maslom i izvetrelim otrovom. Spazivši Litvinova, Irina porumene, ustade i, kad joj on

priđe, snažno mu steže ruku. Na njoj je bila crna haljina od krepa s jedva primetnim zlatnim ukrasima; pleća su joj se belela mat belinom, a lice, takođe. bledo pod rumenim talasom koji se za trenutak razli po njemu, izražavalo je triumf lepote, i ne samo lepote: pritajena, skoro potsmešljiva radost sijala je u poluzatvorenim očima, treperila oko usana i nozdrva...

Ratmirov se približi Litvinovu, pa izmenjavši s njim uobičajene pozdrave, koje ipak nije pratila uobičajena šaljivost, pretstavi ga dvema, trima damama: staroj razvalini, carici osa, grafici Lizi... One ga primiše dosta ljubazno. Litvinov nije pripadao njihovom krugu... ali nije bio ružan, čak je bio lep, i izrazite crte njegovog mladog lica izazvaše ljihovu pažnju. Samo on nije umeo da iskoristi za sebe tu pažnju; bio se odvikao od društva i osećao je neku zabunu, a uz to je još i gojazni đeneral bio ustremio oči u njega. „Aha! ribica! slobodan mislilac”, činilo se da govori taj ukočeni, teški pogled: „ipak se dovukao k nama; dajte, molim, ruku”. Irina priteče u pomoć Litvinovu. Ona tako vešto napravi raspored, da se on nađe u uglu pored vrata, nedaleko iza nje. Razgovarajući s njim, ona se svaki čas morala okretati k njemu, i on je svaki put uži«vao posmatrajući lepi nagib njenog divnog vrata, upijao je fini mirns njene kose. Izraz zahvalnosti, duboke i tihe, nije joj silazio s lica: on je morao priznati samome sebi da su upravo zahvalnost izražavali ti osmesi, ti pogledi, i u njemu samom nabujalo je to isto osećanje i stideo se, i bilo mu je slatko i strašno... a u isto vreme ona kao da je stalno htela reći: „no, šta? kako vam se sviđaju?” Naročito jasno čuo je Litvinov to nemo pitanje čim bi neko od prisutnih rekao ili učinio nešto ružno, a to se desilo više puta za vreme večera. Jedared čak ona nije mogla izdržati, već se glasno nasmejala.

Grafica Liza, vrlo sujeverna dama i naklonjena svemu izvanrednom, narazgovaravši se sita s beličarastim spiritom o Jumu, o stolovima što se vrte, o harmonikama koje same sviraju, itd., završila je tim što ga je upitala ima li kakvih životinja na koje deluje magnetizam.

— Jedna taka životinja u svakom slučaju postoji, — začu se iz daleka knez Koko. — Vi valjda poznajete Miljvanovskog? Njega su preda mnom uspavali, i on je čak hrkao, bogami!

— Vi ste vrlo pakosni, mon prince; ja govorim o pravim životinjama, je parle des bêtes.

— Mais moi aussi, madame, je parle d'une bête[71]…

— Ima i pravih, — umeša, se spirit; — naprimer — rakovi; oni su vrlo nervozni i lako padaju u katalepsiju.

Grafica se zapanji.

— Kako? Rakovi! Je li mogućno? Ah, to je neobično zanimljivo! Eto, to bih želela videti! Msje Lužin, — dodade ona, obrativši se mladom čoveku sa skamenjenim licem kao u novih lutki i kamenim okovratnikom (on je bio čuven što je poprskao to isto lice i taj isti okovratnik iskrama Nijagare i Nubiskog Nila; uostalom ničega se nije sećao od svih svojih putovanja i voleo je jedino ruske kalambure...) — Msje Lužin, budite tako ljubazni pa nam nabavite raka.

Msje Lužin se nasmeši.

— Živoga ili samo živo? — upita on.

Grafica ga nije razumela.

— Mais oui, raka, — ponovi ona: — une écrevisse[72].

— Kako, šta to? Raka? raka? — ozbiljno se umeša grafica Š. Otsustvo msje Verdije ju je ljutilo: ona nije mogla razumeti zašto Irina nije pozvala toga najdivnijeg Francuza. Razvalina, koja već odavno ništa nije razumevala — a pri tom je bila i gluva, — samo odmahnu glavom.

— Oui, oui, vous allez voir[73]. Msje Lužin, molim vas...

Mladi putnik se pokloni, iziđe i ubrzo se vrati. Za njim je išao kelner i, smešeći se celim licem, nosio je tanjir na kom se video veliki crn rak.

— Voici, madame, — uzviknu Lužin; — sad možemo početi operaciju raka. Ha-ha-ha! (Rusi se uvek prvi smeju svojim dosetkama).

— He, he, he! — javi se snishodljivo knez Koko, u svojstvu patriote i zaštitnika svih mogućih proizvoda svoje otadžbine.

(Molim čitaoca da se ne čudi i ne ljuti: ko može jamčiti za sebe da nije, sedeći u parteru Aleksandrpnskog pozorišta i obuzet njegovom atmosferom, pljeskao još gorem kalamburu.)

— Merci, merci, — reče grafica — allons, allons, monsieur Fox, montrez nous ça[74].

Kelner metnu tanjir na okrugli stočić. Nastade malo komešanje među gostima; nekoliko glava se ispružiše; samo su đenerali za kartaškim stolom sačuvali nepomućenu svečanost poze. Spirit nakostreši svoju kosu, namršti se, pa približivši se stočiću, poče mahati rukama po vazduhu, rak se poče kostrešiti, ići nazad i podizati svoja klešta. Spirit ponovi i učesta svoje pokrete: rak se i dalje kostrešio.

— Mais quoi donc doit-elle faire?[75] — upitaće grafica.

— Elle doâ rester immobile et se dresser sur sa quiou[76], — odgovori g. Foks s jakim amerikanskim naglaskom, tresući grozničavo prstima nad tanjirom; ali magnetizam nije delovao, rak je i dalje mrdao. Spirit objavi da nije u transu, i nezadovoljna izgleda izmače se od stočića. Grafica ga stade tešiti, uveravajući da su se čak i msje Jumu dešavale katkad takvi neuspesi... Knez Koko potvrdi njene reči. Znalac Apokalipse i Talmuda priđe kradom stočiću, pa brzo ali jako pružajući prst u pravcu raka, takođe pokuša svoju sreću, ali bezuspešno: znaci katalepsije se ne pojaviše. Tada dozvaše kelnera i narediše mu da nosi raka, što on i izvrši s onim osmehom na sva usta; čulo se kako je prsnuo u smeh iza vrata... U kuhinji su se posle mnogo smejali über diese Russen[77]. Samonikli genije koji je nastavio tražiti akorde za vreme opita nad rakom, držeći se nižih tonova, — jer ne može čovek znati kako šta deluje, — genije otsvira svoj večiti valcer i, razume se, zasluži najlaskavije odobravanje. Zanet zavišću, graf X., naš neuporedivi diletant (vidi glavu I), „izrecitova” šansonetu koju je sam izmislio, ustvari celu ukrao od Ofenbaha. Njen šaljivi pripev na reči „Quel oeuf? quel boeuf?”[78] učini da se počeše njihati levo i desno skoro sve damske glave; jedna čak zajeca malko, i neodoljiva, neizbežna reč: „Charmant! charmant!”[79] pređe preko sviju usta. Irina se pogleda s Litvinovom, pa joj opet zaigra oko usana onaj prikriveni, potsmešljivi izraz... Ali još jače zaigra on malo posle, dobi čak zluradu niansu,

kad knezu Koko, tome pretstavniku i zaštitniku plemićkih interesa pade na pamet da izlaže svoje poglede pred onim istim spiritom i, razume se, izvali svoju čuvenu frazu o uzdrmanosti svojine u Rusiji, pri čemu, naravno, dobiše svoje i demokrati. Amerikanska krv progovori u spiritu: on poče osporavati. Knez, kao što je red, odmah poče vikati na sva usta, ponavljajući mesto svakih razloga neprestano: c'est absurde! cela n'a pas le sens commun[80]. Bogataš Finikov poče govoriti drske reči, ne vodeći računa na koga se one odnose; talmudist zapišta, sama grafica Š. zatandrka... jednom rečju, podiže se skoro isto onako nemogućna galama kao i kod Gubareva; samo valjda što nije bilo piva i duvanskog dima i što je odelo na svima bilo lepše. Ratmirov pokuša da ih utiša đenerali su pokazivali svoje nezadovoljstvo, ču se Borisov usklik: Encore cette satanée politique![81], ali pokušaj ne ispade za rukom, i prisutni velikaš, od onih što imaju meki, zvonak glas, pokušavši da da le résumé de la question en peu de mots[82], pretrpe poraz; istina, on je tako gnjavio i ponavljao se, tako očevidno nije umeo ni saslušati, ni razumeti suprotna mišljenja, i tako nesumnjivo nije ni sam znao u čemu je upravo bila la question, da se drukčiji ishod nije mogao očekivati; a pritom je još i Irina krišom dražila i tutkala jednoga na drugog one što su se prepirali, svaki čas pogledajući na Litvinova i mašući mu lagano glavom... A on je sedeo, kao očaran, ništa nije čuo i samo je čekao kada će opet blesnuti pred njim te divne oči, kada će se pojavnti to bledo, nežno, zlo, divno lice... Svršilo se time što su se dame uzbunile i zatražile da se prekine prepirka. Ratmirov je zamolio „diletanta” da ponovi svoju šansonetu, a samonikli genije ponovo je otsvirao svoj valcer.,.

Litvinov je ostao do posle ponoći i otišao je posle svih. Razgovor se u toku večera dotakao mnoštva predmeta, brižljivo izbegavajući sve što je iole interesantno; đenerali, svršivši svoju veličanstvenu igru, veličanstveno su mu se pridružili: uticaj tih državnika odmah se pokaza. Govor se povede o pariskim znamenitostima iz polusveta, čija su imena i talenti bili svima vrlo dobro poznati, o poslednjem komadu Sardua, o romanu Abu-a, o Adelini Pati u Traviati. Neko predloži da se igraju „sekretara”, au secretaire; ali to nije ispalo kao

što treba. Davati su obični odgovori, ne bez gramatičkih pogrešaka. Gojazni đeneral je pričao kako je jedared na pitanje: qu’est se que l’amour? odgovorio: une colique remontée au coeur[83], i odmah se počeo smejati svojim drvenastim smehom; razvalina ga iz sve snage udari lepezom po ruci; komad belila spade s njenog čela od tog naglog pokreta. Isušeni smrčak pomenu slovenske kneževine i potrebu pravoslavne propagande s one strane Dunava, ali ne našavši odziva, zašišta i umuče. U stvari su najviše govorili o Jumu; čak je i „carica osa” ispričala kako su po njoj milele ruke i kako ih je ona videla i natakla na jednu od njih svoj prsten. Irina je upravo morala trijumfovati: da je Litvinov obraćao čak i više pažnje na ono što se govorilo oko njega, on ipak ne bi izneo ni jedne iskrene reči, ni jedne uputne misli, ni jednog novog fakta iz sveg toga bezživotnog brbljanja bez veze. Ni u samoj vici i uzvicima nije se osećao zanos. Ii u samom kuđenju nije se osećala strast, samo pokašto ispod maske tobož građanskog negodovanja, tobož prezrive ravnodušnosti, plačnim piskom pištala je bojazan od moguće štete, što se nekoliko imena, koje potomstvo neće zaboraviti, izgovaralo sa škrgutom zuba... I da je bilo bar kaplja žive struje pod svim tim starežom i đubretom! Kakva starež, kakve nepotrebne besmislice, kakve su sitnice zanimale sve te glave, te duše, i ne samo toga jednog večera da su ih zanimale, ne samo u društvu, — već i kod kuće, u sve časove i dane, i svu širinu i dubinu njihovog života! I kakvo neznanje na kraju krajeva! Kakvo nerazumevanje svega na čemu se podiže, čim se ukrašava čovečiji život!

Pozdravljajući se s Litvinovom, Irina mu ponova stište ruku i značajno šapnu: „Dakle, šta? Jeste li zadovoljni? Jeste li se nagledali? Je li dobro?” On joj ništa ne odgovori, već se samo pokloni tiho i duboko.

Ostavši nasamo s mužem, Irina htede da ode u svoju spavaću sobu... on je zaustavi.

— Je vous ai beaucoup admirée ce soir, madame, — progovori on, paleći cigaretu i oslanjajući se na kamin: — vous vous êtes parfaitement moquée de nous tous[84].

— Pas plus cette fois-ci que les autres[85], — odgovori ona ravnodušno.
— Kako treba da vas razumem? — upitaće Ratmirov.
— Kako hoćete.
— Hm, c'est clair[86]. — Ratmirov pažljivo, kao mačka, strese pepeo sa cigarete krajem dugačkog nokta na malom prstu. — Nego zbilja! Taj vaš novi poznanik — kako se ono zvaše?... gospodin Litvinov — mora da uživa glas vrlo pametna čoveka.
Pri imenu Litvinova Irina se brzo okrete.
— Šta hoćete da kažete?
Đeneral se osmehnu.
— On neprestano ćuti... očevidno se boji da se ne kompromituje.
Irina se takođe osmehnu, samo ne onako kao njen muž.
— Bolje je ćutati nego govoriti... kao što govore drugi.
— Attrapé, — reče Ratmirov s pritvornim mirom. — Šalu na stranu: on ima vrlo interesantno lice. Takav... skoncentrisan izraz... i uopšte držanje... da. — Đeneral namesti kravatu i, zabacivši glavu, pogleda u svoje brkove. — On je, mislim, republikanac, kao i drugi vaš prijatelj, gospodin Potugin; i to je mudrac od onih što ništa ne govore.
Irinine obrve se lagano odigoše malo iznad raširenih, sjajnih očiju, a usne se skupiše i jedva primetno iskriviše.
— Zašto vi to govorite, Valerijane Vladimiroviću? — primeti ona kao zainteresovano. — Samo palite metke u vetar... mi nismo u Rusiji, i niko vas ne čuje.
Ratmirovu prekipe.
— To nije moje mišljenje, Irina Pavlovna, — poče on govoriti najedanput nekim grlenim glasom: — i drugi nalaze da taj gospodin izgleda kao karbonar.
— Zbilja? A ko su ti drugi?
— Pa Boris na primer...
— Kako? I tome je trebalo da iskaže svoje mišljenje?
Irina sleže ramenima kao da se ježi od zime i lagano pređe po njima vrhovima prstiju.
— Tome... da, tome... tome. Dopustite da vam kažem, Irina Pavlovna, vi kao da se ljutite; pa vi sami znate, ko se ljuti...

— Ja se ljutim? Zašto bih se ljutila?

— Ne znam; možda je na vas neprijatno uticala primedba koju sam se usudio da kažem o...

Ratmirov se zbuni.

— O kome? — ponovi Irina upitno. — Ah, molim vas, bez ironije i što brže. Ja sam umorna, hoću da spavam. — Ona uze sveću sa stola. — O kome?...

— Pa sve o tome istom gospodinu Litvinovu. Jer sad više nema nikakve sumnje da vas on interesuje...

Irina podiže ruku u kojoj je držala svetnjak; — plamen dođe u visinu lica njenog muža, i pažljivo, skoro radoznalo mu pogleda u oči i najedared udari u smeh.

— Šta vam je? — upita Ratmirov namrštivši se.

Irina se i dalje smejala.

— Ama šta je to? — ponovi on i lupnu nogom.

On se osećao uvređen, bolno pogođen, a u isto vreme ga je lepota te žene, koja je tako lako i smelo stajala pred njim, i nehotice pobeđivala... ona ga je mučila. On je video ove, sve njene draži, čak i ružičasti sjaj finih noktiju na tankim prstima, koji su čvrsto obuhvatali tamnu bronzu teškoga svetnjaka — čak i taj sjaj nije umakao njegovom pogledu... i uvreda se još dublje urezivala u njegovo srce. A Irina se neprestano smejala.

— Kako? vi? vi ste ljubomorni? — reći će ona najzad, pa okrenuvši leđa mužu, izađe iz sobe. „On ljubomoran”! ču se iza vrata, i ponovo se razleže smeh.

Ratmirov mračno pogleda za svojom ženom, — on i tu nije mogao, a da ne zapazi bajnu vitkost njenoga stasa, njenih pokreta, — pa zgnječivši jakim udarcem cigaretu o mramornu ploču na kaminu, baci je daleko. Obrazi mu najednom pobledeše, drhtavica prođe po bradi, a oči tupo i životinjski počeše lutati po podu, kao da traže nešto... S lica mu nestade svake lepote. Sličan izraz mora da je imao kad je šibao beloruske seljake.

A Litvinov dođe u svoju sobu, pa sede na stolicu pored stola, uhvati se za glavu obema rukama i dugo se nije micao. Najzad se diže, otvori kufer, pa uzevši portfelj, izvadi iz unutrašnjeg džepa Tatjaninu sliku. Tužno ga pogleda, njeno lice, promenjeno i, kao obično, starije na fotografiji nego što je u stvari. Litvinovljeva

verenica bila je devojka velikoruske krvi, ruse kose, nešto punija i jakih crta lica, ali s neobičnim izrazom dobrote i umiljatosti u pametnim, otvoreno kestenjastim očima, s nežnim belim čelom, na koje je izgledalo kao da stalno pada sunčani zrak. Litvinov dugo nije skidao oči sa slike, zatim je lagano odmače, pa se opet uhvati obema rukama za glavu. „Sve je svršeno!” prošapta on najzad. — „Irina! Irina!”

On tek sad, tek u ovom trenutku shvati da se nepovratno i ludo zaljubio u nju, zaljubio od samog onog dana kad se prvi put sreo s njom u starom zamku, da je nikad nije prestajao voleti. A međutim, kako bi se začudio, kako ne bi poverovao, čak bi se i nasmejao da mu je to neko rekao pre nekoliko sati.

— Ali Tanja, Tanja, Bože moj! Tanja! Tanja! — ponavljao je on utučeno; a Irinina slika se neprestano pojavljivala pred njim u svojoj crnoj haljini, kao da je u žalosti, sa sjajem tihe pobede na kao mramor belom licu.

XVI

Litvinov nije spavao svu noć, niti se skidao. Bilo mu je vrlo teško. Kao čovek pošten i pravičan, on je poimao važnost obaveza, svetinju dužnosti, i smatrao bi za sramotu da izvodi lukavstvo sa samim sobom, sa svojom slabošću, sa svojom pogreškom. Ispočetka ga je obuzela ukočenost: dugo se nije mogao izbaviti mračnoga pritiska jednog istog polusvesnog, nejasnog osećanja; zatim ga je obuzeo strah pri pomisli da se budućnost, njegova skoro izvojevana budućnost opet prevukla mrakom, da je njegov dom, njegov čvrsti, tek podignuti dom iznenada posrpuo... On poče nemilosrdno prekorevati samoga sebe, ali se odmah sam zaustavi. „Kakva je to malodušnost?” pomisli on. „Nije sad vreme prekorima; sad treba raditi; Tanja je moja verenica, ona je poverovala mojoj ljubavi, mojoj časti i. poštenju, mi smo spojeni za uvek i ne možemo se, ne smemo se rastavljati”. On živo zamisli sve Tanjine osobine, u mislima ih je pretresao i brojao; starao se da izazove u sebi i razdraganost i nežnost. „Ostaje samo jedno”, mislio je on opet: „da bežim, bežim smesta, ne čekajući da ona dođe, da joj trčim na susret; da li ću se ja patiti, da li ću se mučito s Tanjom, — to je neverovatno, — ali u svakom slučaju, ne treba da razmišljam o tome, da to uzimam u obzir; treba da ispunim dužnost, pa makar posle umro! Ali ti nemaš prava da je varaš, šaptao mu je drugi glas, ti nemaš prava da kriješ od nje promenu koja se izvršila u tvojim osećanjima; može biti da ona neće hteti da postane tvoja žena kad sazna da si drugu zavoleo? Koješta! Koješta!” odgovarao je on: „to su sve sofizmi, sramno lukavstvo, lažno poštenje; ja nemam prava da ne održim datu reč, to je sve. E pa vrlo dobro... onda treba da idem odavde, ne videvši se s onom”.

Ali tu Litvinova taknu u srce, bi mu hladno, fizički hladno, namah ga prođe jeza po celom telu, zubi, mu malo zacvokotaše. On se oteže i zevnu kao u groznici. Ne držeći se više svoje poslednje misli, zaglušujući tu misao, okrećući se od nje, on poče dvoumiti i čuditi se kako je mogao opet... opet zavoleti to pokvareno, svetsko stvorenje, sa celom njenom odvratnom okolinom. Pokuša da se upita: ta ostavi se, je si li se zaista zaljubio? pa samo mahnu rukom. On se još čudio i dvoumio, a već se pred njim, kao iz meke, mirišljave magle,

pojavljivao bajni oblik, podizale se zračne trepavice — i tiho i neodoljivo su mu se zabijale u srce čarobne oči, i glas zvučao slatko, i od sjajnih ramena, ramena mlade carice, bila je svežina i topla nežnost...

*

Ujutru je najzad u Litvinovljevoj duši sazrela odluka. Računao je da otputuje istog dana pred Tatjanu i, videvši se poslednji put s Irinom, da joj kaže, ako se ne može drukčije, celu istinu — i da se rastane s njom za uvek.

On spremi i spakova svoje stvari, sačeka da prođe jedanaest sati, pa se uputi k njoj. Ali kad vide. njene prozore s upola spuštenim zavesama, Litvpnov sasvim izgubi hrabrost... nije imao smelosta da pređe hotelski prag. On prođe nekoliko puta lihtentalskom alejom. „Naše poštovanje gospodinu Litvinovu!” začu se odjednom potsmešljiv glas sa brzog „dog-karta”. Litvinov podiže oči i spazi đenerala Ratmirova, koji je sedeo pored kneza M., poznatog sportsmena i ljubitelja engleskih ekipaža i konja. Knez je terao kola, a đeneral se naže preko kola i iskezi zube, izdigavši visoko šešir iznad glave. Litvinov ga pozdravi, pa se u istom trenutku, kao da se pokorava tajnoj naredbi, trkom uputi Irini.

Ona je bila kod kuće. On reče da ga prijave, i odmah bi primljen. Kad uđe, ona je stajala na sred sobe. Na njoj je bila jutarnja bluza sa široko otvorenim rukavima; njeno lice, bledo kao i sinoć, ali ne i sveže kao sinoć, pokazivalo je umor; umoran osmeh, s kojim je pozdravila svoga gosta, još jače je ocrtavao taj izraz. Ona mu pruži ruku i pogleda u njega ljupko, ali rasejano.

— Hvala vam što ste došli, — poče sna žalostivim glasom i spusti se u fotelju. — Ja danas nisam potpuno zdrava; rđavo sam provela noć. Dakle, šta velite o sinoćnjem večeru? Zar nisam imala pravo?

Litvinov sede.

— Došao sam k vama, Irina Pavlovna, — poče on...

Ona se očas ispravi i okrete; oči joj se prosto prikovaše za Litvinova.

— Šta je vama? uzviknu ona: — Vi ste bledi kao mrtvac, vi ste bolesni. Šta vam je?

Litvinov se zbuni.

— Sa mnom, Irina Pavlovna?

— Dobili ste rđav glas? Desila se nesreća, recite, recite...

Sad Litvinov pogleda u Irinu.

— Nisam dobio nikakav rđav glas, — progovori on s priličnim naporom: — a nesreća se doista dogodila, velika nesreća... i ona me je i dovela k vama.

— Nesreća? Kakva?

Litvinov htede da nastavi... ali nije mogao. Samo steže ruke tako da su prsti pucali. Irina se naže napred i kao da se skameni.

— Ah, ja vas volim! — ote se najzad kao potmuo jek iz Litvinovljevih grudi, i on se okrete, kao da hoće da sakrije svoje lice.

— Kako, Grigorije Mihailoviću, vi... — Irina tako isto nije mogla da završi misao, pa naslonivši se na leđa od fotelje, prinese očima obe ruke. — Vi... mene volite?

— Da... da... da, — ponovi on sa srdžbom, okrećući od nje sve više i više svoje lice.

Sve umuče u sobi; leptir što je bio uleteo lepršao je krilima i udarao se između zavese i prozora.

Prvi progovori Litvinov.

— Eto, Irina Pavlovna, — poče on: — eto ta nesreća što me je... zadesila, koju je trebalo da predvidim i izbegnem, da nisam kao i onda, u one moskovske dane, odmah zapao u vrtlog. Očevidno, sudbina je htela da me natera, i opet preko vas, da iskusim sve one muke koje, izgledalo je, nije trebalo više da se ponove... Nisam se ja uzalud protivio... pokušavao da se protivim; ali, vidi se, čovek od sudbine ne može pobeći. A govorim vam sve ovo zato da bih što pre završio ovu... ovu tragikomediju, — dodade on s novim nastupom ogorčenja i stida.

Litvinov opet ućuta; leptir se i dalje udarao i lepršao. Irina nije uklanjala ruke s lica.

— I vi se ne varate? — ču se njen šapat ispod tih belih, skoro beskrvnih ruku.

— Ja se ne varam, — odgovori Litvinov bezvučnim glasom. — Ja vas volim, kako nikad i nikoga nisam voleo. Neću vas prekorevati: to bi bilo odveć ružno; neću vam ponavljati da se možda ništa od toga ne bi desilo da ste vi drugačije postupili sa mnom... Naravno, ja sam sam kriv, moje samopouzdanje me je upropastilo; kažnjen sam po

zasluzi, i vi to nikako niste mogli očekivati. Naravno vi niste mislili da bi bilo daleko bezopasnije za mene da niste onako živo osećali svoju krivicu... svoju tobožnju krivicu prema meni, i da niste želeli da je zagladite... ali što je bilo bilo. Hteo sam samo da vam objasnim svoj položaj: on je i inače dosta težak... bar neće biti, kao što vi kažete, nesporazuma; a moje otvoreno priznanje, nadam se, umanjiće onu uvredu koju vi morate osećati.

Litvinov je govorio ne dižući očiju; ali i da je i pogledao u Irinu, on ipak ne bi mogao videti šta se zbivalo na njenom licu, jer ona još jednako nije uklanjala ruke. A međutim ono što se dešavalo na tome licu verovatno bi ga zapanjilo: i strah i radost izražavalo je ono, i nekakvu blaženu nemoć, i bojazan; oči su jedva svetlucale ispod navučenih kapaka, a otegnuto, isprekidano disanje hladilo je usne, koje su bile otvorene, kao da su bile žedne nečega...

Litvinov poćuta malo, očeknu odziv, zvuk... ničega!

— Ostaje mi samo jedno, — poče on opet: — da se udaljim; došao sam da se pozdravim s vama.

Irina lagano spusti ruke na krilo.

— Ali ja se sećam, Grigorije Mihailiću, — poče ona: — ona... ona... ličnost o kojoj ste mi govorili treba ovamo da dođe? Vi je čekate?

— Da, ali ja ću joj pisati... ona će se zaustaviti negde na putu... u Hajdelbergu, naprimer.

— A! U Hajdelbergu... Da... Tamo je lepo... Ali sve to mora pokvariti vaše planove. Jeste li vi uvereni, Grigorije Mihailiću, da ne preuveličavate, et que ce n’est pas fausse allarme?[87]

Irina je govorila tiho, skoro hladno, s kratkim prekidima i gledajući u stranu, u prozor. Litvinov ne odgovori na njeno poslednje pitanje.

— Samo, zašto ste vi pomenuli uvredu? — nastavi ona. — Ja nisam uvređena... o, ne! I ako je ko od nas kriv, ni u kom slučaju niste vi; niste vi sami... Setite se naših poslednjih razgovora, pa ćete se uveriti da vi niste krivi.

— Ja nikad nisam sumnjao u vašu velikodušnost, — izgovori kroz zube Litvinov: — ali ja bih želeo znati: odobravate li vi moju nameru?

— Da otputujete?

— Da.

Irina je i dalje gledala u stranu.

— U prvom trenutku vaša mi se namera učinila preuranjena... ali sad sam promislila o tome što ste kazali... i, ako se vi odista ne varate, ja držim da treba da se udaljite. Tako će biti bolje... bolje za oboje nas.

Irinin glas je postajao sve tiši i tiši, a sam govor je postajao sve sporiji i sporiji.

— Đeneral Ratmirov mogao bi, doista, primetiti, — poče Litvinov...

Irinine oči opet se oboriše, i nešto čudno se pojavi oko njenih usana — pojavi se pa ga nestade.

— Ne. Vi me niste razumeli, — prekide ga ona, — ja nisam mislila o mome mužu. Zašto: on nema šta da primećuje. Ali ja ponavljam: rastanak je preko potreban za oboje nas.

Litvinov podiže šešir koji je bio pao na pod.

„Sve je svršeno, pomisli on, treba da idem”.

— I tako, ostaje mi da se oprostim s vama, Irina Pavlovna, — reče on glasno, i dođe mu teško, kao da se spremao da sam sebi izgovori smrtnu presudu. — Ostaje mi samo da se nadam da nećete o meni rđavo misliti... i da, ako mi kadgod...

Irina ga opet prekide.

— Čekajte, Grigorije Mihailiću, nemojte se još opraštati sa mnom. To bi bilo suviše brzo.

Nešto zatreperi u Litvinovu, ali žestoka gorčina navre onog časa s dvostrukom snagom u njegovo srce.

— Ta ne mogu ostati, — viknu on. — Našto? Našto produžavati ovo mučenje?

— Nemojte se još opraštati sa mnom, — ponovi Irina. — Moram vas još jednom videti... Opet onako isti nem rastanak kao u Moskvi, — ne, ja to neću. Vi možete sad otići, ali mi morate obećati, dati mi poštenu reč da nećete otputovati, pre nego što se još jednom ne vidite sa mnom.

— Vi to želite?

— Ja to zahtevam. Ako vi otputujete, a ne oprostite se sa mnom, ja vam to nikad, nikad neću oprostiti; čujete li: nikada! Čudnovato! — dodade ona, kao za sebe: — nikako ne mogu da zamislim da sam u Badenu... Sve mi se pričinjava da sam u Moskvi... idite.

Litvinov ustade.

— Irina Pavlovna, — reče on — dajte mi vašu ruku.

— Ja sam vam kazala da neću da se opraštam s vama...

— Ja ne molim vašu ruku zato da se oprostim...

Irina htede da pruži ruku, ali pogleda u Litvinova prvi put posle njegove ljubavne izjave, — pa je trže natrag.

— Ne, ne, — šapnu ona: — ne dam vam svoju ruku. Ne... ne... Idite.

Litvinov se pokloni i izađe. On nije mogao znati zašto mu je Irina odbila poslednji prijatelski stisak ruke... Nije mogao znati čega se ona bojala.

On izađe, a Irina se opet spusti u fotelju i ponovo pokri svoje lice.

XVII

Litvinov se nije vratio kući: otišao je u brda pa se zavukao u šumsku čestu, pao ničice na zemlju i proležao tamo oko jednog sata. On se nije mučio, nije plakao; on je obamirao od nekakvog teškog tištanja. Još nikada nije tako nešto osećao: to ga je nesnosno tištalo i grizlo osećanje praznine, praznine u njemu samom, oko njega, svuda... Nije mislio ni o Irini, ni o Tatjani. Osećao je samo jedno: pao je udarac, i život je presečen, kao konopac, i on je sav povučen unapred i dohvaćen nečim nevidljivim, ali hladnim. Ponekad mu se činilo da vihor naleće na njega i on oseća brzo okretanje i udare bez reda njegovih tamnih krila... Ali se njegova rešenost nije pokolebala. Da ostane u Badenu... o tome nije moglo biti ni reči. U mislima je već bio otputovao: već je sedeo u vagonu koji je tutnjao i dimio se, pa je bežao, bežao u nemu, mrtvu daljinu. Najzad je ustao i ostao nepomičan, prislonivši glavu uz drvo; samo je jednom, i ne opažajući to, dohvatio i po taktu njihao gornji list paprati. Šum od nečijih sve bližih koraka povratio ga je iz ukočenosti: dva ugljara s velikim džakovima na ramenima išli su po strmoj stazi. „Vreme je!” šapnu Litvinov i odmah za ugljarima siđe u varoš, okrete ka železničkoj zgradi i posla telegram Tatjaninoj tetki Kapitolini Markovnoj. U tom telegramu javljao joj je da odmah polazi i zakazao joj sastanak u Šraderovoj gostionici u Hajdelbergu. „Ako ću svršavati, onda da svršim odmah”, pomisli on, „zašto da odlažem do sutra”. Zatim svrati u salu za kockanje, s tupom radoznalošću pogleda dvojici, trojici igrača u lice, primeti izdaleka mrski potiljak Bindasova, besprekorno lice Piščalkina, pa postojavši malo pod kolonadom, uputi se bez žurbe ka Irini. K njoj je pošao ne zato što ga je nešto iznenada, nehotice povuklo k njoj; odlučivši se da putuje, on se isto tako odlučio da održi zadatu reč i da se još jednom vidi s njom. On uđe u hotel, neopažen od vratara, pope se uz stepenice, ne sretnuvši nikoga — pa, ne kucnuvši na vrata, mahinalno ih gurnu i uđe u sobu. U sobi, u istoj fotelji, u istoj haljini, u potpuno istom položaju kao i npe tri sata sedela je Irina... Videlo se da se nije pomakla s mesta, nije ni mrdnula za sve to vreme. Ona polako diže glavu, pa spazivši Litvinova, sva zadrhta i uhvati se za naslon fotelje. — „Uplašili ste me”, prošapta ona.

Litvinov je, ćuteći, gledao u nju zapanjeno. Izraz njena lica, njenih ugašenih očiju — zaprepastio ga je.

Irina se silom osmehnu i popravi odvijene uvojke.

— Nije to ništa... ja, upravo, ne znam... ja sam, čini mi se, ovde zaspala.

— Oprostite mi, Irina Pavlovna, — poče Litvinov: — ja sam ušao bez prijave... hteo sam da izvršim ono što vam je godilo da tražite od mene. Jer ja danas putujem...

— Danas? Ali vi ste mi, čini mi se, rekli da ćete prvo pisati...

— Poslao sam telegram.

— A! našli ste za potrebno da pohitate. A kad putujete? To jest, u koliko sati?

— U sedam sati uveče.

— A! u sedam sati! Pa ste došli da se oprostite?

— Da, Irina Pavlovna, da se oprostim.

Irina poćuta.

— Moram vam zahvaliti, Grigorije Mihailoviću; vama, verovatno, nije bilo lako doći ovamo.

— Da, Irina Pavlovna, ni malo nije lako.

— Živeti uopšte nije lako, Grigorije Mihailoviću; kako vi mislite?

— Kako kome, Irina Pavlovna.

Irina opet zaćuta, kao da se zamislila.

— Vi ste mi dokazali svoje prijateljstvo time što ste došli, — reče ona naposletku. — Hvala vam. I uopšte ja odobravam vašu nameru da što pre možete sve svršiti... zato što svako otezane... zato što... zato što ja, ona ista kojoj ste vi prebacivali zbog koketstva, nazivali komedijašicom — tako ste me, čini mi se nazivali?...

Irina brzo ustade na, premestivši se na drugu fotelju, naže se i prisloni licem i rukama uz ivicu stola.

— Zato što vas volim... — prošapta ona kroz stisnute prste.

Litvmnov posrte, kao da ga je neko udario u grudi. Irina tužno okrete glavu od njega, kao da želi da skrije od njega svoje lice, pa je metnu na sto.

— Da, ja vas volim... ja vas volim i vi to znate.

— Ja! ja to znam? — reče najzad Litvinov: — ja?

— No, a sad vidite, — nastavi Irina: — da zaista treba da idete, da ne smete oklevati... i mi, i ja ne smem oklevati. To je opasno, to je

strašno... zbogom! — dodade ona, ustajući naglo sa fotelje. — Zbogom!

Ona pođe nekoliko koraka prema vratima od kabineta pa, zabacivši ruku za leđa, brzo je ponese po vazduhu, kao da želi naićina Litvinovljevu ruku i stegnuti je; ali on je stajao kao ukopan, daleko... Ona još jedared reče: „zbogom, zaboravite”, pa izlete napolje, ne osvrćući se.

Litvinov ostade sam, i još nikako nije mogao da dođe k sebi. Najzad se osvesti, hitro priđe vratima od kabineta, izgovori Irinino ime jedared, dvared, trired... Već se uhvati za bravu... S hotelskih stepenica se začu zvonki Ratmirovljev glas.

Litvinov namače šešir na oči, pa izađe na stepenice. Elegantni đeneral je stajao pred vratarevom ložom i na rđavom nemačkom jeziku objašnjavao mu da želi najmiti fijaker za sutra na ceo dan. Spazivši Litvinova, on opet neprirodno visoko izdiže šešir i opet mu izjavi svoje „poštovanje”: on mu se očevidno potsmevao, ali Litvinovu nije bilo do toga. On jedva odgovori na Ratmirovljev pozdrav i, čim stiže do svoga stana, stade pred svojim već spakovanim i zatvorenim koferom. Glava mu se vrtela, a srce drhtalo kao prut. Šta sad da radi? I da li je mogao to predvideti.

Da, on je to predvideo., ma kako to izgledalo neverovatno. To ga je porazilo kao grom, ali on je to predvideo, iako nije smeo priznati samom sebi. A uostalom, nije znao ništa pouzdano. Sve se u njemu smešalo i zbrkalo; on izgubi nit sopstvenih misli. Seti se Moskve, seti se kako je „ono” i tada naišlo kao iznenadna oluja. On je teško disao: ushićenje, ali ushićenje tužno i beznadno pritiskivalo mu je i rastrzalo grudi. Ni za šta na svetu ne bi priznao da reči koje je Irina izgovorila nisu stvarno bile izgovorene... Pa šta? Te reči ipak nisu mogle izmeniti donetu odluku. Ona je kao i pre bila nepokolebljiva i stajala čvrsto kao bačeni lenger. Litvinov je izgubio nit svojih misli... da; ali on je još slobodan, i raspolaže sobom kao tuđim potčinjenim čovekom. Zazvoni za kelnera, naredi da mu se spremi račun, zadrža mesto u večernjem omnibusu: on je namerno presecao sebi sve luteve. „A tamo, posle, makar i umro”, ponavljao je on, hodajući polako tamo amo po sobi, i samo je pokašto i nehotice zatvarao oči i prestajao disati, kada su mu te reči, te Irinine reči prodirale u dušu i pekle kao vatra. „Jasno je, dva put se ne može voleti, mislio je on; je

li ušao u tebe drugi život, je si li ga pustio u se — nećeš se otkačiti od toga otrova do kraja, nećeš raskinuti te konce! Dobro; ali šta to dokazuje? Sreću... Zar je ona mogućna? Ti je, recimo, voliš... i ona... ona tebe voli”...

Tu on opet morade uzeti samoga sebe u ruke. Kao što putnik u mračnoj noći, videći napred svetlost i bojeći se da ne izgubi put, ni za trenutak je ne ispušta iz očiju, tako je i Litvinov stalno upravljao svu snagu svoje pažnje na jednu tačku, na jedan cilj. Da se javi svojoj verenici, i čak ne upravo verenici (trudio se da ne misli o njoj), već u sobu hajdelberškog hotela — eto to je stojalo pred njim nepokolebljivo, kao putovodna svetlost. Šta će dalje biti, on nije znao, niti je hteo znati... Jedno je bilo nesumnjivo: nazad se neće vratiti. „A tamo makar i umro”, ponovi on po deseti put i pogleda u sat.

Šest i četvrt! Kako je morao još dugo čekati! Ponovo poče hodati tamo amo. Sunce se klonilo zapadu, nebo je rudilo nad drvećem, i crvena polusvetlost ulazila je kroz uske prozore u njegovu zamračenu sobu. Najedanput se Litvinovu učini kao da se vrata otvoriše iza njega tiho i brzo, i da se tako isto opet brzo zatvoriše... On se okrete; kod vrata je stajala ženska, umotana u crnu maramu...

— Irina! — uzviknu on i pljesnu rukama.

Ona podiže glavu i pade mu na grudi.

*

Posle dva sata on je sedeo u svojoj sobi na divanu. Kufer je stajao u uglu, otvoren i prazan, a na stolu, među stvarima bez reda razbacanim, stajalo je pismo od Tatjane, koje tek što je Litvinov bio dobio. Ona mu je pisala da je odlučila da ubrza svoj odlazak iz Drezde, pošto se zdravlje njene tetke potpuno popravilo, i da će, ako ne iskrsnu nikakve smetlje, one obe sutradan oko dvanaest sati stići u Baden i nadaju se da će on izaći pred njih na železničku stanicu. Stan za njih je Litvinov bio zauzeo u istom hotelu u kom je on stanovao.

Isto veče on posla pisamce Irini, a idućeg jutra dobi od nje odgovor. „Dan docnije, dan ranije, — pisala je ona, to je bilo neizbežno. A ja ti ponavljam ono što sam juče rekla: moj je život u tvojim rukama, radi sa mnom što hoćeš. Ja neću da skučavam tvoju

slobodu, ali znaj da ću, ako treba, sve baciti i poći s tobom na kraj sveta. Mi ćemo se valjda videti sutra? Tvoja Irina”.

Poslednje dve reči bile su napisane krupnim i razvučenim, odlučnim rukopisom.

XVIII

Među licima što su se bila skupila 18og avgusta oko dvanaest sati na platformi železmičke stannce bio je i Litvinov. Malo pre toga sreo je Irinu: ona je sedela u otvorenom fijakeru sa svojim mužem i još jednim, već starijim gospodinom. Ona je spazila Litvinova, i on je to primetio: nešto tamno je preletelo preko njenih očiju, ali se ona odmah od njega zaklonila suncobranom.

Čudna se promena izvršila u njemu od jučerašnjeg dana, — u svoj njegovoj spoljašnosti, u pokretima, u izrazu lica; pa i on sam se osećao kao drugi čovek. Pouzdanje je nestalo, pa je nestalo i spokojstva, i uvaženja prema samom sebi; od ranijeg duševnog sklada nije ostalo ništa. Nedavni, neizgladivi utisci zaklanjali su sobom sve ostalo. Pojavilo se nekakvo dotle nepoznato osećanje, jako, slatko — i rđavo; tajanstveni gost se zavukao u svetilište i osvojio ga, i smestio se u njemu, tajom, ali se razbaškario, kao domaćin u novom stanu. Litvinov se više nije stideo, on se plašio — a u isto vreme se u njemu razbuktavala očajna hrabrost; zarobljenim, pobeđenim je poznata ta mešavina suprotnih osećanja; ona nije nepoznata ni kradljivcu posle prve krađe. A Litvinov je bio pobeđen, pobeđen iznenada... i šta je postalo od njegsvog poštenja?

Voz je zadocneo nekoliko minuta. Litvinovljevo mučenje je prešlo u tešku tugu: nije mogao da se zadrži na mestu, već se, sav bled, provlačio kroz gomilu sveta. „Bože moj, mislio je, da je bar još dvadeset četiri sata…“ Prvi pogled na Tanju, prvi Tanjin pogled... eto šta je njega plašilo, eto šta je trebalo što pre preturiti preko glave... A posle? A posle? A posle — neka bude šta bude!... On više nije donosio nikakve odluke, više nije odgovarao za sebe. Jučerašlja fraza bolno mu je sinula u glavi... I eto kako on dočekuje Tanju…

Najzad odjeknu otegnut pisak, začu se teška tutnjava, koja se svakog minuta pojačavala, i pojavi se lokomotiva, lagano se kotrljajući iza savijutka. Gomila joj nagrnu u susret, i Litvinov pođe za njom, vukući noge kao osuđenik. Lica, ženski šeširi počeše se pokazivati iz vagona, na jednom prozoru se zaleprša bela maramica. To je Kapitolina Markovna njom mahala... Svršeno je: ona je spazila Litvinova i on je nju poznao. Voz se zaustavi. Litvinov polete k

vratima, otvori ih: Tatjana je stajala pored tetke i pružala mu ruku, smešeći se vedro.

On im obema pomože da siđu, progovori u ime dobrodošlice nekoliko reči, nedovršenih i nejasnih, pa se odmah užurba, poče uzimati od njih karte, putničke torbe, pledove, potrča da traži nosača, uze fijaker; drugi ljudi su se gurali oko njega, i on se radovao njihovom prisustvu, njihovom žagoru i vici. Tatjana se odmače malo u stranu, pa je mirno čekala kraj njegovih užurbanih naredbi, smešeći se neprestano. Kapitolina Markovna, naprotiv, nije mogla stajati na jednom mestu; ona nikako nije verovala da je najzad došla u Baden. — Ona najedared povika: „A suncobrani?... Tanja, gde su suncobrani?” ne primećujući da ih čvrsto drži pod pazuhom; zatim se poče glasno i dugo pozdravljati s drugom damom, s kojom se upoznala za vreme puta iz Hajdelberga u Baden. Ta dama nije bila niko drugi nego poznata nam g-đa Suhančikova. Ona je išla u Hajdelberg na poklonjenje Gubarevu i vraćala se s „instrukcijama”. Kapitolina Markovna je imala na sebi prilično čudnu, šarenu pelerinu i okrugao putnički šeširić u obliku gljive, ispod koga joj je u neredu ispadala ošišana bela kosa; omanjeg rasta, suvonjava, ona se od puta zarumenela i govorila je ruski piskavim i otegnutim glasom. Odmah je pala u oči.

Litvinov najzad smesti nju i Tatjanu u fijaker, pa i sam sede prema njima. Konji se kretoše. Nastade zapitkivanje, ponovno stiskanje ruku, međusobni osmesi, pozdravi... Litvinov uzdahnu slobodno: prvi trenuci su prošli srećno. Izgleda da ništa na njemu nije iznenadilo, nije zbunilo Tanju: ona je i sad jasno i poverljivo gledala, i sad je ljupko crvenela, i sad se dobroćudno smejala. Najzad se on sam odluči da pogleda, ne ovlaš i letimično, već pravo i netremice da pogleda u nju: dotle mu se njegove vlastite oči nisu pokoravale. Nehotično milje stište mu srce: miran izraz tog poštenog, otvorenog lica izazva u njemu gorak prekor. „Eto — ti si došla ovamo, jadna devojko, mislio je on, ti koju sam toliko čekao i zvao, s kojom sam hteo da provedem ceo život do kraja, ti si došla, ti si mi poverovala... a ja... a ja…“ Litvinov obori glavu; ali mu Kapitolina Markovna ne dade da se zamisli: ona ga obasu pitanjima.

— Kakva je to zgrada s kolonama? Gde se ovde igra? Ko ono ide? Tanja, Tanja, pogledaj kakvi su krinolini! A ko je ovo? Ovde su,

mora biti, većinom Francuskinje iz Pariza? Gospode, kakav šeširić? Ovde se sve može naći kao u Parizu? Samo je, ja mislim, sve užasno skupo? Ah, s kakvom sam se odličnom, pametnom ženom upoznala! Vi je poznajete, Grigorije Mihailiću; ona mi je rekla da se videla s vama kod jednog Rusa, isto tako neobično pametnog. Ona je obećala da nas posećuje. Kako ona sve te aristokrate riba, prosto čudo! Kakav je ono gospodin sa sedim brkovima? Pruski kralj? Tanja, Tanja, pogledaj, to je pruski kralj. Ne! Nije pruski kralj? Holandski poslanik? Ne čujem, točkovi tako tandrču. Ah, što je divno drveće!

— Da, tetka, divno, — potvrdi Tanja; — i kako je ovde sve zeleno, veselo! Zar ne Grigorije Mihailiću...

— Veselo je... — odgovori on kroz zube.

Fijaker se najzad zaustavi pred hotelom. Litvinov odvede obe putnice u sobu koju je za njih zadržao, obeća svratiti kroz jedan sat, pa se vrati u svoju sobu. Za trenutak utišana očaranost odmah ga opet obuze, čim stupi u nju. Ovde, u ovoj sobi, od jučerašnjeg dana gospodari Irina; sve je govorilo o njoj, sam vazduh izgledalo je da je sačuvao tajne tragove njene posete... Litvinov se opet oseti kao njen rob. On izvuče njenu maramicu, sakrivenu na grudima, pritište je na usne, i kao fini otrov razliše se po njegovim žilama tople uspomene. On uvide da tu više nema povratka, nema izbora; tužno milje koje je u njemu izazvala Tatjana, istopi se kao sneg na vatri, i kajanje zamre... zamre tako da se čak i uzbuđenje u njemu utiša; i nije ga bunila mogućnost pritvorstva na koje je pomislio... Ljubav, ljubav Irinina — eto šta je sad postalo za njega istina njegov zakon, njegova savest... Oprezni, razboriti Litvinov čak nije ni mislio o tome kako da se izvuče iz položaja čiju je strahotu i rugobu i osećao nekako lako i iz prikrajka.

Još nije bio prošao sat, a već kod Litvinova dođe kelner od dama što su tek doputovale: one su ga molile da izvoli k njima u opštu salu. On pođe odmah za kelnerom i nađe ih već obučene i u šeširima. Obe izjaviše želju da odmah idu da razgledaju Baden, pošto je vreme bilo divno. Osobito Kapitolina Markovna je prosto gorela od nestrpljenja; ona se čak malo snuždila kad je doznala da još nije nastupio čas kad se fini svet skuplja pred Konverzacionshauzom. Litvinov je uze pod ruku i otpoče zvanična

šetnja. Tatjana je išla pored tetke i sa spokojnom radoznalošću gledala unaokolo; Kapitolina Markovna je neprestano zapitkivala. Kad je videla rulet, dostojanstvene krupije, koje bi ona, kad bi ih srela na drugom mestu, zacelo držala za ministre, kad je videla okretne lopatice, gomilice zlata i srebra na zelenoj čohi, kad je videla starice što se kockaju i nafrakane lorete, Kapitolinu Markovnu obuze neka nema zabezeknutost; sasvim zaboravi da je trebalo da se naljuti — pa je samo gledala, gledala razrogačenih očiju, s vremena na vreme podrhtavajući pri svakom novom uzviku... Zujanje koštane loptice u udubljenju ruleta prožimalo ju je do srži — i tek kad je bila na svežem vazduhu, našla je u sebi dovoljno snage da, uzdahnuvši duboko, nazove kocku nemoralnim izumom aristokratizma. Na Litvinovljevim usnama se pojavi nepomičan, ružan osmeh; on je govorio isprekidano i lenjo, kao da se ljutio ili da mu je bilo dosadno... Ali kad se okrete Tatjani, zbuni se u sebi; ona je gledala u njega pažljivo i s takim izrazom kao da je samu sebe pitala kakav je utisak izazivan u njoj? On joj brzo klimnu glavom, ona mu odgovori na isti način i opet ga pogleda upitno, ne bez izvesnog napora, kao da je on stajao daleko dalje od nje nego što je to bilo ustvari. Litvinov povede svoje dame od Konverzacionshauza, pa prošavši pored „ruskog drveta”, pod kojim su već sedeli sunarodnici, uputi se ka Lihtentalu. Tek što je naišao na aleju, spazi izdaleka Irinu.

Ona im je išla nasusret sa svojim mužem i Potuginom. Litvinov poblede kao platno, ali ipak ne uspori hod, pa kad bi pored nje, duboko se pokloni ćutke. I ona njega pozdravi ljubazno, ali hladno, pa obuhvativši brzo pogledom Tatjanu, promače mimo njih... Ratmirov visoko podiže šešir, Potugin nešto promrmlja.

— Ko je ova dama? — upita najednom Tatjana. Ona do tog trenutka skoro nije otvorila usta.

— Ta dama? — ponovi Litvinov. — Ta dama? To je neka gospođa Ratmirova.

— Ruskinja?

— Da.

— Vi ste se s njom ovde upoznali?

— Ne; odavno je poznajem.

— Kako je lepa!

— Jesi li primetila njenu toaletu? — umeša se Kapitolina Markovna. — Moglo bi se deset porodica celu godinu dana hraniti onim novcima koliko staju same čipke. Je li to s njom išao njen muž? — obrati se ona Litvinovu.

— Muž.

— On mora da je strašno bogat?

— Bogami ne znam; ne mislim.

— A kakvog je čina?

— Đeneral.

— Kakve su joj oči! — reći će Tatjana; — i izraz im je nekako čudan: i zamišljen, i pronicljiv. Ja takve oči nikad nisam videla.

Litvinov ništa ne odgovori; činilo mu se da opet oseća na svom licu upitni Tatjanin pogled, ali se varao: ona je gledala preda se pod noge, na pesak po putanji.

— Bože moj! Kakva je to nakaza? — uzviknu najedared Kapitolina Markovna, pokazujući prstom na nizak šaraban, u kom je, neuljudno izvaljena, ležala riđa i prćasta ženska u neobično skupocenoj opremi i ljubičastim čarapama.

— Ta nakaza! Zaboga, pa to je poznata mamzel Kora.

— Ko?

— Mamzel Kora... Pariska... znamenitost.

— Kako? taj mops? Pa ona je ružna kao đavo!

— Izgleda da to ništa ne smeta.

Kapitolina Markovna samo rukama odmahnu.

— E, taj vaš Baden! — reći će ona najzad. — A može li se ovde sesti na klupu? Nešto sam sustala.

— Dabome da može, Kapitolina Markovna... Zato su klupe i nameštene.

— A Bog bi vas znao! Eto, kažu, i u Parizu po bulevarima stoje klupe, a nepristojno je sesti na njih.

Litvinov na to ništa ne odgovori Kapitolini Markovnoj; on se tek u tom trenutku seti da se na dva koraka odatle nalazi ono mesto gde je s Irinom imao objašnjenje koje je sve odlučilo. Zatim se seti da joj je danas na obrazu spazio omanju ružičastu mrlju...

Kapitolina Markovna se spusti na klupu; Tatjana sede pored nje. Litvinov ostade na stazi; između njega i Tatjane — ili se to njemu samo činilo? — zbivalo se nešto... nesvesno i postupno.

— Ah onaj pajac, pajac, — reče Kapitolina Markovna, mašući glavom sažaljivo, — Eto, kad bi se njena toaleta prodala, moglo bi se ishraniti ne deset, već sto porodica. Jeste li joj videli pod šeširom, na onoj riđoj kosi brilijante? I to danju brilijante, a?

— Njena kosa nije riđa, — primeti Litvinov: — ona ih farba riđom bojom; to je sad u modi.

Kapitolina Markovna opet odmahnu rukama, pa se čak i zamisli.

— No, — reče ona najzad, — kod nas u Drezdi još nije došlo do ovakog ekandala. Jer je ipak podalje od Pariza. I vi ste toga mišljenja, Grigorije Mihailoviću, zar ne?

— Ja? — odgovori Litvinov, a u sebi pomisli: „O čemu me ona to upita?” — Ja? Naravno... naravno...

Ali se tu čuše lagani koraci, i klupi se približi Potugin.

— Dobar dan, Grigorije Mihailoviću, — reče on, smešeći se i mašući glavom.

Litvinov ga odmah uhvati za ruku.

— Dobar dan, Sozonte Ivaniću. Ja sam vas, čini mi se, maločas sreo sa... maločas, u aleji.

— Da, to sam ja bio.

Potugin se s poštovanjem pokloni damama na klupi.

— Dopustite da vas pretstavim, Sozonte Ivaniću. Moje dobre poznanice, rođake, tek što su dolutovale u Baden. Potugin, Sozont Ivanić, naš zemljak, takođe badenski gost.

Obe se dame malko podigoše. Potugin se opet pokloni.

— Ovde je pravi raut, — poče tankim glasićem Kapitolina Markovna; dobroćudna stara devojka malko se plašila, ali se još više trudila da se ne osramoti; — svi smatraju za prijatnu dužnost da probave neko vreme ovde.

— Baden je zaista prijatno mesto, — odgovori Potugin, pogledajući iskosa u Tatjanu, — vrlo prijatno mesto.

— Da; ali je odveć aristokratsko, koliko ja vidim. Ja smo i ona eto živele u Drezdi za sve ovo vreme... vrlo interesantna varoš; ali, ovde je prosto raut.

„Dopala joj se reč”, pomisli Potugin.

— To ste vi sasvim pravilno primetili, — reče on glasno; — ali zato je priroda divna i položaj je takav, kakav se retko gde može

naći. Vaša saputnica naročito to treba da oceni. Zar nije tako, gospođice? — dodade on, obraćajući se ovaj put pravo Tatjani.

Tatjana podiže na Potugina svoje krupne, vedre oči. Izgledalo je da se čudi šta se to hoće od nje, i zašto ju je Litvinov upoznao prvoga dana čim je došla s tim nepoznatim čovekom, koji, istina, ima pametno i dobroćudno lice, i koji gleda u nju ljubazno i prijateljski.

— Da, — reče ona naposletku; — ovde je vrlo lepo.

— Treba da odete u stari zamak, — nastavi Potugin, — naročito vam savetujem da odete do Iburga.

— Saksonska Švajcarska, — otpoče Kapitolina Markovna...

Jek truba se razleže po aleji: to je vojnički pruski orkestar iz Raštata (1862 godine Raštat je bio još savezna tvrđava) poče svoj svakonedeljni koncert u paviljonu. Kapitolina Markovna odmah ustade.

— Muzika! — reče ona, — muzika à la Conversation!... Treba tamo da idemo, sad je valjda prošlo tri sata, zar ne! Sad se društvo skuplja?

— Da, — odgovori Potugin; — sad je vreme kad izlazi najfinije društvo i muzika je divna.

— No, onda zašto da čekamo. Tanja, hajdemo.

— Vi ćete dopustiti da vas pratim? — upita Potugin, na veliko čudo Litvinovljevo; njemu ni na kraj pameti nije bilo da je Potugina poslala Irina.

Kapitolina Markovna se nasmeši.

— S najvećim zadovoljstvom; msje... msje...

— Potugin, — pomože joj on i ponudi ruku.

Litvinov pruži svoju Tanji, pa se oba para uputiše ka Konverzacionshauzu.

Potugin je produžio razgovor sa Kipitolinom Markovnom, a Litvinov je išao ne govoreći ni reči, i samo se dva tri put bez ikakvog povoda osmehnuo i ovlaš pritisnuo uza se Tatjaninu ruku. Laž je bila u tom stisku na koji ona nije odgovarala, i Litvinov je bio svestan te laži. On nije pokazivao, kao ranije, svedočanstvo da su tesno vezane dve duše koje su se predale jedna drugoj; on je zamenjivao sada reči koje on nije mogao naći. To što je ćutke počelo među njima dvoma raslo je i utvrđivalo se. Tatjana je opet pažljivo, skoro netremice pogledala u njega.

To isto nastavilo se i pred Konverzacionshauzom za stočićem oko koga su sve četvoro seli, s tom samo razlikom što je uz žagor gomile, uz buku i treštanje muzike Litvinovljevo ćutanje izgledalo razumljivije. Kapitolina Markovna je bila do krajnosti uzbuđena, Potugin je jedva stizao da joj sve potvrdi, zadovolji njenu radoznalost. Na njegovu sreću, u masi lica koja su prolazila pored njph iznenada se pojavi mršava figura Suhančikove i blesnuše njene oči koje su večito igrale. Kapitolina Markovna je odmah poznade, pozva za svoj stočić, napravi joj mesta — i podiže se bura od reči.

Potugin se okrete Tatjani i poče razgovarati s njom tihim i mekim glasom, s ljubaznim izrazom na malko nagnutom licu; i ona mu je, na svoje čudo, odgovarala lako i slobodno; njoj je bilo prijatno razgovarati s tim tuđim, nepoznatim čovekom, dok je Litvinov i dalje sedeo nepomično, s istim nepomičnim i ružnim osmehom na usnama.

Najzad je došlo vreme ručka. Muzika je ućutala, gomila se počela razređivati. Kapitolina Markovka se srdačno oprostila sa Suhančikovom. Ona je prema njoj imala veliko poštovanje, iako je posle govorila svojoj sestričini kako je ta ličnost mnogo ljuta, ali zato zna sve o svakom! A šivaće mašiie doista treba uvesti, čim prođe svadba. Potugin se pozdravi; Litvinov odvede svoje dame kući. Na ulasku u hotel dadoše mu pismo; on se odmače ustranu i brzo razdera kuvert. Na omanjem parčetu satinirane hartije bile su napisane olovkom ove reči: „Dođite večeras u 7 sati k meni na jedan minut, preklinjem vas. Irina”. Litvinov turi hartiju u džep, pa okrenuvši se, opet se nasmeši... kome? zašto? Tatjana je stajala leđima njemu okrenuta. Večera je bila za zajedničkim stolom. Litvinov je sedeo između Kapitoline Markovne i Tatjane, pa je oživevši nekako čudno, razgovarao, pričao anegdote, nalivao vina sebi i damama. On se tako neusiljeno držao da se jedan francuski pešački oficir iz Šgrasburga, koji je sedeo prema njima sa šiljastom bradicom i brkovima à la Napoléon III, usudio umešati u razgovor, i čak završiti zdravicom à la santé des belles moscovites![88] Posle obeda Litvinov otprati dame do njihove sobe pa, postojavši malo kod prozora i namrštivši se, iznenada reče da se mora udaljiti za kratko vreme poslom, ali će se zacelo vratiti pred veče. Tatjana ništa ne

reče, poblede i obori glavu. Kapitolina Markovna je imala naviku da spava posle ručka; Tatjani je bilo poznato da je Litvinov znao za tu tetkinu naviku, pa je očekivala da će se tim koristiti i ostati, pošto sve od dolaska nije bio nasamo s njom, nije razgovarao s njom otvoreno. A on eto odlazi! Kako to da se razume? I uopšte, celo njegovo ponašanje u toku dana.

Litvinov se žurno udalji, ne čekajući protesta; Kapitolina Markovna leže na divan i, oknuvši i uzdahnuvši dva tri put, mirno zaspa; a Tatjana ode u ugao i sede u fotelju, skrstivši čvrsto ruke na grudima.

XIX

Litvinov se brzo peo uz stepenice Hôtel de l’Europe... Jedna devojčica od svojih trinaest godina, s kalmičkim lukavim licem, koja je, po svemu sudeći, pazila kad će se on pojaviti, zaustavi ga, rekavši mu ruski: „Izvolite ovuda; Irina Pavlovna će sad doći”. On poglsda u nju u nedoumici. Ona se osmehnu i ponovi: „Izvolite, izvolite”, pa ga uvede u omanju sobu, koja je bila prema Irininoj spavaćoj sobi, puna putničkih sanduka i kufera, pa se odmah izgubi, zatvorivši lagano vrata. Nije Litvinov stigao ni da pogleda oko sebe, kad se ta ista vrata brzo otvoriše i pojavi se Irina, u ružičastoj balskoj haljini, s biserom u kosi. Ona mu odmah polete, uhvati ga za obe ruke, i nekoliko trenutaka stajala je ćuteći; oči su joj se sijale i grudi nadimale, kao da je ustrčala uz brdo.

— Nisam vas mogla primiti... tamo, — poče ona, užurbano šapćući: — mi sad idemo na ručak na koji smo pozvani, ali sam htela pošto poto da vas vidim... Je li ono bila vaša verenica s kojom sam vas danas srela?

— Da, to je bila moja verenica, — reče Litvinov, naglašavajući reč „bila”.

— Dakle eto, htela sam da vae vidim za jedan trenutak, da bih vam rekla da treba da se smatrate potpuno slobodni, da sve ono što se juče desilo ne treba ni u koliko da menja vašu odluku...

— Irina! — uzviknu Litvinov, — zašto ti to govoriš?

On izgovori te reči jakim glasom... neobuzdana strast odjeknu kroz njih. Irina za trenutak i nehotice zažmuri.

— O, mili moj! — nastavi ona još tišim šapatom, ali s neuzdržljivim zanosom; — ti ne znaš kako te volim, ali tek juče sam platila svoj dug, zagladila raniju krivicu... Ah! nisam ti. mogla dati svoju mladost kako bih htela, ali nikakvih obaveza nisam tražila od tebe, nisam te oslobodila nikakvih obećanja, mili moj! Čini što hoćeš, ti si slobodan kao vazduh, ničim nisi svezan, znaj to, znaj!

— Ali ja ne mogu živeti bez tebe, Irina, — prekide je Litvinov, sad već šapatom; — ja sam tvoj zauvek i nasvagda od jučerašnjeg dana... Samo kod tvojih nogu mogu disati...

On se drhteći naže k njenim rukama. Irina pogleda u njegovu pognutu glavu.

— E pa znaj dakle, — reče ona, — da sam i ja na sve gotova, da i ja neću požaliti nikoga i ništa. Kako ti rešiš, tako će i biti... I ja sam zauvek tvoja... tvoja.

Neko oprezno kucnu na vrata. Irina se naže, još jedared šapnu: „tvoja... zbogom!” Litvinov oseti na svojoj kosi njen dah, dodir njenih usana. Kad se ispravi, nje više nije bilo u sobi, samo njena haljina zašušta u hodniku i izdaleka se začu Ratmirovljev glas: „Eh, bien! Vous ne venez pas?“[89]

Litvinov sede na jedan visok sanduk i pokri lice rukama. Ženski miris, fin i svež, zapahnu ga…

Irina je držala njegove ruke u svojim. „To je odveć... i suviše”, mišljaše on. Devojčica uđe u sobu, pa osmehnuvši se opet, kao da odgovara na njegov nemirni pogled, reče:

— Izvol’te ići, dok...

On ustade i izađe iz hotela. Nije mogao ni misliti da se odmah vrati kući... trebalo mu je da se pribere. Srce mu je kucalo sporo i nejednako; činilo mu se da mu se zemlja lagano kreće ispod nogu. Litvinov se ponovo uputi Lihtentalskom alejom. Uviđao je da je nastupio odlučan trenutak, da je postalo nemogućno dalje odlagati, kriti se, kloniti se, da je objašnjenje s Tatjanom neizbežno; zamišljao je kako ona tamo sedi i ne miče se, i čeka njega... predosećao je šta će joj reći; ali kako da joj pristupi, kako da počne? On diže ruke od sve svoje pravilne, lepo udešene, uredne budućnosti: znao je da se slepo baca u bezdan, u koji nije trebalo ni da zagleda... ali nije to njega zbunjivalo. Ta stvar je bila svršena, ali kako da izađe pred svoga sudiju? I kad bi ga doista sudija dočekao — anđeo s plamenim mačem... nego će još on sam morati zabiti nož... Gadno! A da se vrati natrag, da se odrekne od toga drugog, da se koristi slobodom koja mu se obećava, koja mu se priznaje... Ne! Bolje da umre! Ne, ne treba mu ta bljutava sloboda... već treba da padne u prašinu, i da se one oči s ljubavlju nadnesu...

— Grigorije Mihailiću! — ču se nečiji tužan glas, i nečija teška ruka pade na Litvinova.

On se obazre prilično uplašen i poznade Potugina.

— Oprostite, Grigorije Mihailiću, — poče on sa svojom uobičajenom grimasom; — ja sam vas, možda uznemirio, ali kad

sam vas video izdaleka pomislio sam... Uostalom, ako vam nije stalo do mene...

— Naprotiv, vrlo mi je milo, — procedi Litvinov kroz zube.

Potugin pođe naporedo s njim.

— Divno veče, — poče on; — tako je toplo! Šetate li odavno?

— Ne, od malo pre.

— Ta šta ja pitam; video sam vas kad ste izašli iz Hôtel de l'Europe.

— Onda ste vi išli u stopu za mnom?

— Da.

— Imate li što da mi kažete?

— Da, — ponovi Potugin jedva čujno.

Litvinov se zaustavi i pogleda u ovoga netraženog saputnika. Bio je bled u licu, oči su mu lutale; davnašnja, stara tuga kao da je probijala u njegovim unakaženim crtama.

— Šta vi to upravo imate da mi kažete? — reče Litvinov lagano, pa opet pođe napred.

— Pa dopustite... odmah. Ako vam je svejedno, da sednemo ovde na klupu, ovde će biti zgodnije.

— Pa to je nešto tajanstveno, — progovorm Litvinov, sedajući pored njega. — Vi prosto ne ličite na sebe, Sozonte Ivaniću.

— Ne, nije meni ništa; a nema ničega ni tajanstvenog. Ja sam upravo hteo da vam kažem... da utisak koji je učinila na mene vaša verenica... ona je, čini mi se, vaša verenica?... Dakle, jednom rečju, ona devojka s kojom ste me danas upoznali. Moram vam reći da celog svog života nisam naišao na simpatičnije stvorenje. To je zlatno srce, prava anđelska duša.

Potugin izgovori sve te reči s istim oporim i tužnim licem, tako da je čak i Litvinov morao primetiti čudne protivnosti između izraza njegova lica i njegovih reči.

— Vi ste sasvim tačno ocenili Tatjanu Petrovnu, — poče Litvinov, — ma da se moram čuditi, prvo, što su vam poznati moji odnosi prema njoj, a drugo i zato kako ste je tako brzo mogli oceniti Ona zaista ima anđelsku dušu; ali dopustite da vas upitam, jeste li o tome hteli sa mnom da razgovarate?

— Nju čovek mora odmah oceniti, — prihvati Potugin, kao da hoće da izbegne poslednje pitanje: — treba joj samo zagledati u oči.

Ona zaslužuje svaku sreću na zemlji i zavidna je sudbina onog čoveka koji joj bude stvarao tu sreću! Treba želeti da se on pokaže dostojan takve sreće.

Litvinov se malo namršti.

— Dopustite, Sozonte Ivaniću, — poče on: — otvoreno da vam kažem, meni naš razgovor izgleda prilično originalan... Hteo bih znati: da li se na mene odnosi aluzija koju imaju vaše reči?

Potugin ne odgovori odmah Litvinovu; on se, očevidno, borio sa samim sobom.

— Grigorije Mihailiću, — poče on najzad; — ili sam se ja potpuno prevario u vama ili ste kadri da čujete istinu, pa ma od koga ona dolazila, i ma pod kakvim se ružnim omotom javila. Malo čas sam vam rekao da sam video otkuda ste išli.

— Pa da, iz Hôtel de l'Europe. Pa šta je s tim?

— Ali, ja znam s kim ste vi tamo razgovarali!

— Kako?

— Vi ste se videli s gospođom Ratmirovom.

— Nu da, bio sam kod nje. Pa šta dalje?

— Šta dalje?... Vi, verenik Tatjane Petrovne, videli ste se s gospođom Ratmirovom, koju vi volite... i koja vas voli.

Litvinov namah ustade s klupe; krv mu udari u glavu.

— Šta je to? — reče on najzad ljutitim, prigušenim glasom: — neslana šala, špijuniranje? Izvol'te objasniti.

Potugin baci na njega tužan pogled.

— Ah, neka vas ne vređaju moje reči, Grigorije Mihailiću; a vi mene ne možete uvrediti. Nisam ja zbog toga otpočeo razgovor s vama, i nije mi sad do šale.

— Može biti, može biti. Ja sam gotov da verujem u čistotu vaših namera; ali ću ipak biti slobodan da vas upitam: s kakim se pravom vi mešate u domaće poslove, u intimni život tuđeg čoveka, i na osnovu čega vi svoju... izmišljotinu tako pouzdano iznosite kao istinu?

— Moju izmišljotinu! Da sam ja to izmislio, vi se ne biste razljutili! A što se tiče prava, to još nikad nisam čuo da bi se čovek mogao pitati: ima li ili nema pravo pružiti ruku utopljeniku.

— Mnogo vam hvala što se brinete o meni, — prihvati Litvinov nabusito; — samo to meni uopšte nije potrebno, i sve te fraze o

propasti koju svetske dame pripremaju neiskusnim mladićima, o nemoralu višega sveta i tako dalje, smatram za obične fraze, i čak ih u nekom pogledu prezirem; pa zato vas molim da ne zamarate svoju spasilačku desnicu, nego da me mirno pustite da se udavim.

Potugin opet podiže oči na Litvinova. On je disao teško, usne su mu podrhtavale.

— Ama pogledajte vi u mene, mladi čoveče, — ote mu se najzad, i on se lupi u grudi: — zar zbilja ja ličim na običnog, zadovoljnog moralistu, na propovednika? Zar vi ne razumete da samo iz sažaljenja prema vama, ma kako ono bilo jako, ja ne bih ni reči prozborio, ne bih vam dao prava da mi prebacite za ono što mi je najmrskije — za neskromnost, za nametljivost. Zar vi ne vidite da je ovde stvar druge vrste, da je pred vama čovek koga je ubilo, srušilo, konačno uništilo ono isto osećanje od čijih posledica bi on želeo vas da sačuva, i to... i to prema istoj ženi!

Litvinov otstupi korak nazad.

— Je li mogućno! Šta ste rekli... Vi... vi... Sozonte Ivaniću? Ali gospođa Beljska... ona dete...

— Ah, ne pitajte me... verujte mi! To je mračna, strašna istorija, koju vam neću pričati. Gospođu Beljsku skoro nisam ni poznavao, to dete nije moje, ja sam uzeo sve na sebe... zato... što je ona to htela, zato što je to njoj bilo potrebno. Zašto bih ja bio ovde, u vašem odvratnom Badenu? I najzad, zar vi zbilja mislite, zar ste vi i za jedan trenutak. mogli pomisliti da sam se iz sažaljenja prema vama odlučio da vas upozorim? Meni je žao one dobre, lepe devojke, vaše verenice, a uostalom, šta se mene tiče vaša budućnost, budućnost vas oboje?... Ali ja se za nju bojim... za nju.

— To je lepo od vas, gospodine Potugin, — poče Litvinov; — ali pošto smo mi obojica, po vašim rečima, u istom položaju, zašto vi samom sebi ne čitate takve lekcije, » zar ne treba da pripišem vašu bojazan drugom nekom osećanju?

— To jest, ljubomori, hoćete da kažete? Eh, mladi čoveče, mladi čoveče, sramota je da se pritvarate i pravite lukav, sramota je da ne shvatate kakav gorki jad sad govori kroz moja usta! Ne, nisam ja s vama u istom položaju! Ja, ja — ja sam stari, smešan, potpuno bezopasan osobenjak... a vi! Ta šta tu vazdan! Ni za trenutak ne biste pristali da uzmete na sebe onu ulogu koju ja igram, i to igram

pa još kažem hvala! A ljubomora? Nije ljubomoran onaj koji nema makar trunke nade i ns bi mi se sad desilo da prvi put iskusim to osećanje. Meni je samo strašno, strašno zbog nje, pojmite vi to. I zar sam ja mogao očekivati, kad me je slala k vama, da će je osećanje krivice tako daleko zavesti?

— Ali dopustite, Sozonte Ivaniću, vi kao da znate...

— Ja ništa ne znam i znam sve. Ja znam, — dodade on, pa se okrete, — ja znam gde je ona juče bila. Ali nju je sad nemogućno zadržati: ona se kao bačeni kamen mora dokotrljati do dna. Ja bih bio još veći ludak kad bih zamišljao da će vas moje reči odmah zadržati... vas, kome takva žena... Ali dosta o tome. Ja ne mogu samoga sebe da slomim, eto to je moje sve opravdanje. A najzad, otkud znam, i zašto da ne pokušam? Možda ćete se vi predomisliti, možda će vam koja moja reč ganuti dušu, vi nećete hteti upropastiti i nju, i sebe, i ono nevino, divno stvorenje... Ah! ne ljutite se, ne lupajte nogom! Čega imam da se bojim, što da se ustručavam? Ne govori sad ljubomora iz mene, niti ljutnja... Ja sam gotov pasti vam pred noge, preklinjati vas... a uostalom, zbogom! Ne bojte se, sve će ostati tajno. Želeo sam vam dobra.

Potugin ode alejom i ubrzo ga nestade u sutonu... Litvinov ga nije zadržavao.

„Strašna, mračna istorija”... govorio je Potugin Litvinovu a nije hteo da je ispriča... Dodirnimo je i mi svega sa dve reči.

Jedno osam godina pre toga bilo ga je njegovo ministarstvo privremeno pridodalo grafu Rajzenbahu. Bilo je to u leto. Potugim je odlazio k njemu u letnjikovac i provodio tamo po čitave dane. Irina je tada živela kod grafa. Ona se nikada nije libila ljudi niskog položaja, bar ih se nije tuđila, i grafica ju je više puta prekorevala zbog njene suvišne, moskovske familijarnosti. Irina je ubrzo pronašla pametnog čoveka u tom skromnom činovniku, obučenom u činovnički frak, zakopčan do grla. Ona je često i rado razgovarala s njim... a on... on se zaljubio u nju strasno, duboko, tajno... Tajno! On je tako mislio. Prošlo je leto; grafu više nije bio potreban pomoćnik sa strane. Potugin je izgubio Irinu iz vkda, ali je nije mogao zaboraviti. Tri godine posle toga sasvim neočekivano dobije poziv od jedne malo mu poznate dame srednjeg staleža. Ta dama se s početka ustezala da govori, ali, zaklevši ga da krije sve što čuje, u najvećem

poverenju ponudi mu... da se oženi jednom devojkom koja je zauzimala ugledan položaj u svetu i kojoj je udaja postala preko potrebna. Glavno lice dama se jedva odlučila da nagovesti i odmah je obećala Potuginu novaca, mnogo novaca. Potugin se nije našao uvređen, čuđenje je ugušilo u njemu ljutnju, ali je, razume se, smesta odbio. Tada mu dama predade pismo — od Irine. „Vi ste plemenit, dobar čovek”, pisala je ona, „i ja znam, vi ćete meni za ljubav sve učiniti; molim vas za tu žrtvu. Vi ćete spasti biće koje mi je drago. Spasavajući nju, spašćete i mene... Ne pitajte kako. Ja se nikom ne bih odlučila da se obratim s takom molbom, ali vama pružam ruke i velim vam: učinite to meni za ljubav”. Potugin se zamisli i reče da je on doista gotov da za Irinu Pavlovnu učini mnogo što šta, ali je hteo čuti njenu želju iz njenih rođenih usta. Sastanak je bio istog večera: nije dugo trajao i niko nije znao o njemu sem te dame. Irina već nije više živela kod grafa Rajzenbaha.

— Zašto ste se vi baš mene setili? — upita je Potugin.

Ona poče nadugačko i naširoko pričati o njegovim lepim osobinama, pa se opet zaustavi...

— Ne, — reče ona; — treba da vam kažem istinu. Ja sam znala, ja znam da me vi volite; eto zašto sam se odlučila... i tada mu sve ispriča.

Eliza Beljska je bila siroče; njeni rođaci je nisu voleli i računali su na njeno nasleđe... nju je očekivala propast. Spasavajući nju, Irina je stvarno činila uslugu onome ko je bio svemu uzrok i koji je sada postao vrlo blizak njoj, Irini... Potugin je ćuteći dugo gledao u Irinu, i pristao. Ona je zaplakala i sva u suzama pala mu oko vrata. I on je zaplakao... ali su njihove suze bile različne. Već je sve bilo spremljeno za svadbu u tajnosti, moćna ruka je bila uklonila sve prepreke... ali se desila bolest... i tada se rodi kći, a mati se... otruje. Šta da se radi s detetom? Potugin ga uze da se stara o njemu, iz istih ruku, iz ruku Irininih.

Strašna, mračna istorija... Dalje, čitaoče, dalje od nje!

Prošlo je više od jednog sata pre nego što se Litvinov odlučio da se vrati u svoj hotel. On mu se već približavao, kad odjednom ču korake iza sebe. Izgledalo je da neko uporno ide za njim i da ide brže kad on ubrza korak. Došavši pod fenjer, Litvinov se osvrte i poznade đenerala Ratmirova. S belom kravatom, u kicoškom

raskopčanom kaputu, s nizom zvezdica i krstića na zlatnom lančiću u rupici fraka, đeneral se sam vraćao s ručka. Njegov pogled, pravo i drsko uperen u Litvinova, pokazivao je takvo preziranje i takvu mržnju, iz cele njegove figure izbijalo je tako nasrtljivo izazivanje da je Litvinov smatrao za svoju dužnost da mu, stegnuvši srce, pođe u susret, da pođe u „avanturu”. Ali kad bi prema Litvinovu, lice u đenerala se za tren oka promeni: opet se pojavi na njemu uobičajena potsmešljiva elegancija, i ruka u otvoreno ljubičastoj rukavici visoko izdiže uglačani šešir. Litvinov ćuteći skide svoj šešir i svako ode svojim putem.

— „Zacelo je primetio nešto!” pomisli Litvinov. „Da je bar... neko drugi!” pomisli đeneral.

Tatjana je igrala piketa sa svojom tetkom kad Litvinov uđe u njihovu sobu.

— E krasan si mi ti, moj brajko! — uzviknu Kapitolina Markovna pa baci karte na stranu. — Prvoga dana, pa te nema celog večera! A mi smo vas čekale, čekale, grdile, grdile...

— Ja, tetka, ništa nisam rekla, — napomenu Tatjana.

— No, ti si već poznata skromnica! Treba da se stidite, gospodine moj! Pa još verenik!

Litvinov se nekako izvini i sede za sto.

— Pa zašto ste prestale igrati? — upita on, pošto malo poćuta.

— Eto ti na! Ja i ona igramo karata od dosade, kad nemamo što da radimo... a sad ste vi došli.

— Ako je po volji da slušate večernju muziku, — reče Litvinov, — ja ću vas vrlo rado voditi.

Kapitolina Markovna pogleda u svoju nećaku.

— Hajdemote, tetka, ja sam gotova, — reče ona; — ali zar nije bolje da ostanemo kod kuće?

— I to nije loše! Pićemo čaj, po našinski, po moskovski, sa samovarom, pa ćemo lepo proćaskati. Nismo još ni razgovarali valjano.

Litvinov naredi da se donese čaj, ali im se nije dalo da dobro proćaskaju. On je stalno osećao grižu savesti, ma šta da je govorio, sve mu se činilo da laže i da se Tatjana doseća. A međutim na njoj se nije opažala nikaka promena; ona se i sada ponašala neusiljeno... samo se njen pogled nije ni jednom zaustavio ka Litvinovu, već je

nekako snishodljivo i plašljivo klizio po njemu — i bila je bleđa nego obično.

Kapitolina Markovna je upita da je ne boli glava.

Tatjana htede prvo da odgovori da je ne boli, ali promislivši se reče: „da, malko”.

— Zbog puta, — reče Litvinov i čak pocrvene od stida.

— Zbog puta, — ponovi Tatjana i pogled joj opet skliznu po njemu.

— Treba da se odmoriš Tanječka.

— Ja ću i tako skoro leći, tetka.

Na stolu je stajao Guide des Voyageurs[90]; Litvinov uze čitati na glas opis badenske okoline.

— Sve je to tako, — prekide ga Kapitolina Markovna. — Ali evo šta ne treba zaboraviti. Kažu da je ovde platno vrlo jeftino, pa bi ga trebalo kupiti za mladinu spremu.

Tatjana obori oči.

— Imaćemo kad, tetka. Vi o sebi nikad ne mislite, a neizostavno treba za sebe da sašijete haljiiu. Vidite kako su ovde svi fino obučeni.

— E, dušo moja! Šta će mi to? Kakav sam ti ja kicoš! Kad bih ja bila onako lepa kao ona vaša poznanica, Grigorije Mihailoviću, kako li se ono zvaše?

— Kakva poznanica?

— Pa ona što smo je danas sreli.

— A, ona! — reče Litvinov s izveštačenom ravnodušnošću, i opet ga bi strašno stid. „Ne! pomisli on, ovako se ne može produžiti”.

On je sedeo pored svoje verenice, a nekoliko desimetara rastojanja od nje, u njegovom bočnom džepu, bila je Irinina maramica.

Kapitolina Markovna izađe za trenutak u drugu sobu.

— Tanja... — reče Litvinov s naporom. On je prvi put toga dana nazva po imenu.

Ona mu se okrete.

— Ja... imam da vam kažem nešto važno.

— A! Zbilja? Kad? Sad?

— Ne, sutra.

— A! Sutra. Pa dobro.

Beskrajia žalost očas ispuni Litvinovljevu dušu. On uze Tatjaninu ruku i poljubi je smerno, kao krivac; njoj se srce lagano steže i ne obradova je taj poljubac.

Noću oko dva sata, Kapitolina Markovna, koja je spavala u istoj sobi sa svojom nećakom, odjednom podiže glavu i oslušnu.

— Tanja! — reče ona, — ti plačeš?

Tatjana ne odgovori odmah.

— Ne, tetka, — ču se njen umiljati glasić: — imam kijavicu.

XX

„Zašto sam joj to rekao?” mislio je Litvinov sutradan, sedeći u svojoj sobi, kod prozora. On mrzovoljno sleže ramenima: on je to baš zato i kazao Tatjani, da bi sebi presekao svaku otstupnicu. Na prozoru je stajalo pismo od Irine; ona ga je zvala k sebi za dvanaest sati. Potuginove reči su mu neprestano padale na pamet; one su mu odjekivale kao zlokoban, iako slab, podzemni huk; on se ljutio, i nikako se nije mogao odvojiti od njih. Neko zakuca na vrata.

— Wer da? — upita Litvinov.

— A! vi ste kod kuće! Otvorite! — praču se promukao Bindasovljev glas.

Kvaka na bravi zaškripa.

Litvinov poblede od ljutine.

— Nisam kod kuće, — reče on oštro.

— Kako niste kod kuće? Kakva je to komedija?

— Kaže vam se — nisam kod kuće; odlazite!

— E to je lepo! A ja došao da potražim malo novaca na zajam, — progunđa Bindasov.

Ipak se udalji, lupajući, po običaju, potpeticama.

Litvinov umalo ne istrča za njim: toliko zažele da namesti leđa tome odvratnom bezobrazniku. Događaji poslednjih dana su mu bili rastrojili živce; još malo, pa bi zaplakao. Popi čašu hladne vode, zaključa, ne znajući ni sam zašto, sve fijoke na sobnom nameštaju, pa ode k Tatjani.

Nađe je samu. Kapitolina Markovna je bila otišla po radnjama da kupuje. Tatjana je sedela na divanu i držala obema rukama neku knjigu: nije ju čitala i teško da je i znala kakva je to bila knjiga. Ona se nije micala, ali joj je srce silno kucalo u grudima i beli okovratnik oko njenog vrata podrhtavao je upadljivo i ravnomerno.

Litvinov se zbuni... ipak, sede pored nje, pozdravi se, osmehnu se; i ona se na njega osmehnu. Ona mu se poklonila kad je ušao, poklonila se uljudno, ne prijateljski — ali nije pogledala u njega. On joj pruži ruku; ona mu dade svoje ohladnele prste, odmah ih izvuče i opet uze knjigu. Litvinov je osećao da bi uvredio Tatjanu ako bi otpočeo govor o stvarima od male važnosti; ona, po običaju, nije ništa tražila, ali je sve u njoj govorilo: „ja čekam, čekam”... Trebalo je

ispuniti obećanje. Ali on, — mada skoro svu noć nije ni o čemu drugom mislio, — nije bio spremio čak ni prve, uvodne reči, i prosto nije znao na koji način da prekine to mučno ćutanje.

— Tanja, — poče on najzad, — ja sam vam juče rekao da imam da vam kažem nešto važno (on je u Drezdi nasamo s njom počinjao joj govoriti „ti", ali se sad nije na to moglo ni misliti). Ja sam gotov, samo vas molim zaranije da ne žalite na mene i da budete uvereni da moja osećanja prema vama...

Tu zastade. Izgubi dah. Tatjana se još jednako nije micala niti gledala u njega, samo je jače nego pre stezala knjigu.

— Među nama, — nastavi Litvinov, ne završivši započeti govor, — među nama je uvek bila potpuna iskrenost; ja vas i suviše poštujem, da bih mogao biti licemer prema vama; hoću da vam dokažem; hoću da vam dokažem da umem ceniti uzvišenost i slobodu vaše duše, i mada ja... mada, naravno...

— Grigorije Mihailoviću, — poče Tatjana mirnim glasom, a sve joj lice pokri mrtvačko bledilo: — priteći ću vam upomoć: vi me više ne volite, a ne znate kako to da mi kažete.

Litvinov i nehotice zadrhta.

— Kako?... — reče on jedva čujno, — kako ste mogli pomisliti?... ja, pravo da vam kažem, ne razumem...

— Pa šta, zar to nije istina? Recite, zar to nije istina! Recite!

Tatjana se okrete celim telom Litvinovu; njeno lice s nazad zabačenom kosom približi se njegovom licu, a njene oči, koje tako dugo nisu gledale u ljega, prosto se upiše u njegove oči.

— Zar to nije istina? — ponovi ona.

On ništa ne reče, ne pusti ni jednog zvuka. On ne bi mogao slagati u tom trenutku, čak kad bi i znao da će mu poverovati i da će je njegova laž spasti; on čak ni njen pogled nije bio kadar izdržati. Litvinov ništa ne reče, ali njoj više nije ni trebao odgovor; ona je pročitala taj odgovor u samom njegovom ćutanju, u tim molećivim, oborenim očima, — pa se zabaci nazad i upusti knjigu... Ona je još sumnjala do toga trenutka, i Litvinov je to razumeo; on je razumeo da se ona još koleba — i kako je ružno, istinski ružno bilo sve što je on učinio!

On pade pred njom na kolena.

— Tanja, — viknu on, — kad bi znala kako mi je teško da te vidim u tom položaju, kako mi je strašno pomisliti da sam to ja, ja! U meni se srce kida; ja sam sebe ne poznajem; ja sam upropastio i sebe, i tebe, i sve... sve je uništeno, Tanja, sve! Da li sam se mogao nadati da ću naneti takav udar tebi, svome najboljem prijatelju, svome anđelu čuvaru!... Jesam li se mogao nadati da ćemo se ja i ti ovako videti, da ćemo provesti ovakav dan kakav je bio jučerašnji!...

Tatjana htede da ustane i ode. On je zadrža za kraj haljine.

— Nemoj ići, saslušaj me još jedan minut. Ti vidiš, ja sam pred tobom na kolenima, ali nisam došao da te molim da mi oprostiš, ti ne možeš i ne treba da mi oprostiš, — došao sam da ti kažem da je tvoj prijatelj propao, da pada u bezdan i da neće da povuče i tebe sa sobom... a mene spasti... ne! čak ni ti me ne možeš spasti. Ja bih te sam odgurnuo... Ja sam propao, Tanja, kolačno sam propao!

Tanja pogleda u Litvinova.

— Vi propali! — reče ona, kao da ga ne razume potpuno. — Vi propali?

— Da, Tanja, ja sam propao. Sve prošlo, sve što mi je drago, sve čim sam do sad živeo, propalo je za mene; sve je srušeno, sve je pokidano, i ja ne znam šta me čeka u budućnosti. Ti si mi malo pre rekla da te više ne volim... Ne, Tanja, ja te nisam prestao voleti, ali me je zapljusnulo, obuzelo drugo, strašno, nesavladljivo osećanje. Ja sam mu se protivio dokle sam mogao...

Tatjana ustade; podiže obrve; bledo lice joj potamne. Litvinov isto tako ustade.

— Vi ste zavoleli drugu ženu, — poče ona, — i ja pogađam koja je... Juče smo se s njom sreli, — zar ne?... Pa šta! Ja znam šta mi sad ostaje da radim. Pošto vi sami kažete da je u vama to osećanje nepromenljivo... (Tatjana zastade za trenutak: možda se još nadala da Litvinov neće propustiti tu poslednju reč bez svoga odgovora, ali on ništa ne reče), to mi ostaje samo da vam vratim... vašu reč.

Litvinov saže glavu, kao da pokorno prima zasluženi udarac.

— Vi imate pravo da se ljutite na mene, — reče on, — vi imate potpuno pravo da me prekorevate zbog malodušnosti... zbog prevare.

Tatjana ponovo pogleda u njega.

— Ja vas nisam korela, Litvinov, ja vas ne okrivljujem. Slažem se s vama: najgorča istina bolja je nego ono što je bilo juče. Kakav bi nam bio život!

„Kakav će moj život biti sad!” tužno odjeknu u Litvinovljevoj duši.

Tatjana se približi vratima spavaće sobe.

— Molim vas, Grigorije Mihailiću, da me ostavite samu za neko vreme, — mi ćemo se još videti, još ćemo porazgovarati. Sve je ovo bilo tako iznenadno. Treba mi malo da priberem snagu... ostavite me... poštedite moj ponos. Mi ćemo se još videti.

I rekavši te reči, Tatjana se brzo udalji i zaključa za sobom vrata.

Litvinov izađe na ulicu kao smeten, kao oglunuo; nešto mračno i teško mu se zaleglo duboko u srcu; takvo osećanje mora da ima čovek koji je zaklao drugog čoveka, a međutim mu je laknulo kao da je najzad zbacio mrsko breme. Tatjanina velikodušnost ga je uništila, živo je osećao sve što je gubio... pa ipak, s njegovim kajanjem mešala se ljutnja; on je težio Irini, kao jedinom preostalom pribežištu, — i ljutio se na nju. Od nekog vremena i sa svakim danom Litvinovljeva osećanja su postajala sve jača i sve zamršenija; ta zbrka ga je mučila, ljutila, on se gubio u tom haosu, želeo je samo jedno: da izađe najzad na put, pa kakav bilo put, samo da se više ne vrti u tom besmislenom polumraku. Pozitivni ljudi, kao što je Litvinov, ne bi trebalo da se zanose strastima; ona narušava sam smisao njihovog života... Ali se priroda ne obzire na logiku, na našu čovečansku logiku; ona ima svoju, koju mi ne razumemo i ne priznajemo sve dokle ona ne pređe preko nas kao točak.

Rastavši se s Tatjanom, Litvinov je imao samo jedno na umu: da se vidi s Irinom, te se uputi k njoj. Ali je đeneral bio hod kuće, — tako mu je bar rekao vratar, — i on ne htede ući, nije osećao u sebi snage da se pritvara, pa polako ode ka Konverzacionshausu. Litvinovljevu nesposobnost da se pritvara toga dana su osetili na sebi i Vorošilov, i Piščalkin, na koje je naišao usput: jednomu je ni pet ni šest bubnuo da je prazan kao tikva, drugome da je dosadan kao stenica; dobro je što nije natrapao i na Bindasova: zacelo bi se desio „grosser Skandal Oba mlada čoveka se zabezeknuše; Vorošilov se čak upita, da li oficirska čast ne bi zahtevala da zatraži zadovoljenja, — ali se, kao Gogoljev poručnik Pirogov, umiri u kafani buterbrodol!. Litvinov spazi izdaleka Kapitolinu Markovnu, kako užurbano trči u svom

šarenom ogrtaču iz dućana u dućan... Bi ga stid od dobre, smešne, plemenite starice. Zatim se seti. Potugina, jučerašnjeg razgovora... Ali gle, nešto podunu na njega, nešto neopipljivo, a nesumnjivo; da je dah dolazio od senke što pada, on se ne bi mogao tako lako primetiti, ali on odmah oseti da se to približuje Irina. Doista: ona se pojavi na nekoliko koraka od njega, ispod ruke s drugom nekom damom; oči im se odmah sretoše. Irina verovatno spazi nešto naročito u izrazu Litvinovljeva lica; ona se zadrža pred dućanom u kom se prodavalo mnogo sićušnih drvenih švajcarskih satova, pozva ga k sebi pokretom glave i, pokazujući mu neke od tih satića, moleći ga da pogleda lepi cifranik sa šarenom kukavicom na vrhu, reče ne šapatom, već običnim svojim glasom, kao da nastavlja započetu rečenicu — to manje privlači pažnju tuđih lica:

— Dođite posle jednog sata, ja ću biti sama kod kuće.

Ali tu joj pritrča poznati damski laskavac msje Verdije, pa se poče diviti boji feuille morte[91] njene haljine, njenom vrlo niskom španskom šeširiću, nakrivljenom do samih obrva... Litvinov se izgubi u gomili.

XXI

— Grigorije, — govorila mu je Irina dva sata posle toga, sedeći pored njega na malom otomanu i metnuvši mu obe ruke na rame. — Šta je tebi? Kaži mi sad, brže, dok smo sami.

— Sa mnom? — reći će Litvinov. — Ja sam srećan, srećan, eto šta mi je.

Irina obori pogled, osmehnu se, uzdahnu.

— To nije odgovor na moje pitanje, mili moj.

Litvinov se zamisli.

— E pa onda znaj, pošto ti to na svaki način tražiš (Irina široko otvori oči i malko se zabaci unazad): ja sam danas sve kazao mojoj verenici.

— Kako sve? Ti si pomenuo moje ime?

Litvinov čak pljesnu rukama.

— Irina, za Boga, kako ti je mogla pasti napamet taka misao! Da ja...

— E pa oprosti mi... oprosti mi. Pa šta si rekao?

— Rekao sam joj da je više ne volim.

— Je li pitala zašto?

— Nisam sakrio od nje da sam zavoleo drugu i da se moramo rastati.

— No... a ona? Pristaje?

— Ah, Irina! To je devojka! Ona je sazdana sva od samopožrtvovanja, sva od plemenitosti!

— Verujem, verujem... uostalom, ništa joj drugo nije ni ostalo.

— I ni jednog prekora, ni jedne opore reči meni, čoveku koji joj je pokvario ceo život; prevario je, napustio je bez srca...

Irina je razgledala svoje nokte.

— Kaži mi, Grigorije... je li ona tebe volela?

— Da, Irina, ona me je volela.

Irina poćuta malo, nameštajući haljinu.

— Pravo da ti kažem, — poče ona, — ja baš ne razumem otkud ti je to palo napamet da se objašnjavaš s njom.

— Kako otkuda, Irina! Zar bi ti htela da ja lažem, pritvarajući se pred njom, pred tom čistom dušom? Ili si ti mislila...

— Ja ništa nisam mislila, — prekide ga Irina. — Priznajem, malo sam mislila o njoj... ja ne umem misliti o dvoma u isto vreme.

— To jest, ti hoćeš da kažeš...

— Dakle, šta? Ona odlazi, ta čista duša? — ponovo ga prekide Irina.

— Ja ništa ne znam, — odgovori Litvinov, — još se moram videti s njom. Ali ona neće ostati.

— A! Srećan joj put!

— Ne, ona neće ostati. Uostalom, i ja sad ne mislim o njoj. Mislim o onome što si mi ti rekla, što si mi ti obećala.

Irina ga pogleda ispod oka.

— Nezahvalniče! Ti još nisi zadovoljan?

— Ne, Irina, nisam zadovoljan. Ti si me učinila srećnim, ali ja nisam zadovoljan i ti me razumeš.

— To jest, ja...

— Da, ti me razumeš. Seti se svojih reči, seti se šta si mi pisala. Ja ne mogu deliti s drugim, ne, ne. Ja ne mogu pristati na bednu ulogu tajnog ljubavnika, ja nisam samo svoj život, već sam još jedan život bacio pred tvoje noge, od svega sam se odrekao, sve sam smrvio u prah, bez milosti i nepovratno, ali zato verujem, tvrdo sam uveren da ćeš ti održati svoje obećanje i sjediniti za uvek tvoju sudbinu s mojom...

— Ti hoćeš da ja bežim s tobom? ja sam gotova... (Litvinov se ushićeno saže k njenim rukama.) Ja sam gotova, ne odričem se svoje reči. Ali da li si ti sam promislio o teškoćama... jesi li pripremio sredstva?

— Ja još ništa nisam stigao da smislim niti da spremim, ali samo reci: jest, dopusti mi da radim, i neće proći ni mesec dana...

— Mesec dana! Mi za dve nedelje putujemo u Italiju.

— Meni je dosta i dve nedelje. O, Irina! Ti kao da hladno primaš moj predlog, možda ti izgleda sanjalački, ali ja nisam dečko, nisam navikla da se zabavljam sanjarijama, znam kako je to strašan korak, znam kakvu odgovornost uzimam na sebe; ali ja ne vidim drugog izlaska. Najzad pomisli, ja već i zbog toga moram prekinuti sve veze s prošlošću, da ne bih izgledao kao prezreni lažov u očima one devojke koju ti prinosim na žrtvu!

Irina se odjednom ispravi, a oči joj sevnuše.

— E, izvinićete, Grigorije Mihailiću! Ako se ja rešim, ako budem pobegla, pobeći ću s čovekom koji će to učiniti radi mene, samo radi mene, a ne zato da ne bi izgubio vrednost u očima flegmatične gospođice, u čijim je žilama mesto krvi voda s mlekom, du lait coupé! I još ću vam jedno reći: meni se, priznajem, prvi put desilo da čujem da onaj kome sam ja naklonjena zaslužuje sažaljenje, igra bednu ulogu! Ja znam bedniju ulogu: ulogu čoveka koji ni sam ne zna šta se dešava u njegovoj duši!

Sad se Litvinov ispravi.

— Irina, — poče on.

Ali ona najednom pritisnu oba dlana na čelo, pa u grčevitom zanosu pade mu na grudi i zagrli ga neobično snažno,

— Oprosti mi, oprosti mi, — poče ona drhtavim glasom, — oprosti mi, Grigorije! Ti vidiš kako sam ja pokvarena, kako sam gadna, ljubomorna, pakosna! Ti vidiš kako mi je potrebna tvoja pomoć, tvoja milost! Da, spasi me, iščupaj me iz ove provalije, dok još nisam potpuno propala! Da, bežimo, bežimo od ovih ljudi, od ovoga sveta u neki daleki, divni, slobodni kraj! Može biti da će tvoja Irina naposletku biti dostojnija onih žrtava koje joj ti prinosiš! Ne ljuti se na mene, oprosti mi. mili moj — i znaj da ću učiniti sve što ti narediš, ići ću svuda kuda me ti budeš vodio!

Srce uskipe u Litvinova. Irina se jače nego pre pribijala svim svojim mladim i vitkim telom. On se naže nad njenu mirisavu rasutu kosu i, pijan od zahvalnosti i razdraganosti, jedva se usuđivao da ih pomiluje rukom, jedva ih je dodirivao usnama.

— Irina, Irina, — ponavljao je on, — anđele moj...

Ona najednom podiže glavu, oslušnu...

— To su koraci moga muža... on je ušao u svoju sobu, — prošaputa ona, pa se hitro odmače i sede u fotelju... — Kuda ćeš? — nastavi ona opet šapatom, — ostani; on i tako sumnja u tebe. Ili se ti njega bojiš? — Ona nije spuštala očiju s vrata. — Da, to je on; on će sad ovamo doći. Pričaj mi nešto, razgovaraj sa mnom. — Litvinov se nije odmah mogao snaći i ćutao je. — Vi ne idete sutra u pozorište? — reče ona glasno. — Daje se le Verre d’eau[92]. zastareo komad i Plesi se strašno ači... Mi smo kao u groznici, — dodade ona spustivši glas, — tako ne ide; o tome treba dobro

promisliti. Moram te upozoriti da je sav moj novac kod njega; mais j'ai mes bijoux[93]. Otići ćemo u Španiju, hoćeš li? — Ona ponovo podiže glas. — Zašto sve glumice debljaju? Evo, recimo, Madleine Brohan... ta govori, nemoj sedeti tako ćuteći. Meni se vrti glava. Ali ti ne treba da sumnjaš u mene... Ja ću ti javiti kuda sutra da dođeš. Samo nisi trebao reći onoj gospođici... Ah, mais c'est charmant![94] — uzviknu ona najedared, pa udarivši u nervozan smeh, otkide porub na maramici.

— Mogu li ući? — upita iz druge sobe Ratmirov.

— Možeš, možeš.

Vrata se otvoriše i na pragu se pojavi đeneral. On se namršti kad spazi Litvinova, ali mu se ipak pokloni, to jest zaljulja samo gornjim delom tela.

— Nisam znao da imaš gosta, — reče on: — je vous demande pardon de mon indiscrétion[95]. A vas Baden još jednako interesuje, msje... Litvinov?

Ratmirov je uvek izgovarao Litvinovljevo prezime zapinjući, kao da ga je svaki put zaboravljao, da ga se nije odmah setio... Tim i usto suvišnim izdizanjem šešira pri pozdravu on je mislio da ga uvredi.

— Meni ovde nije dosadno, msje le général.

— Zbilja? A meni je Baden postao strašno dosadan. Mi skoro odlazimo odavde, zar ne, Irina Pavlovna? Assez de Bade comme ça[96]. Uostalom, ja sam za vaš račun dobio danas na kartama pet stotina franaka.

Irina koketno pruži ruku.

— Pa gde su? Dajte za sitnice.

— Dugujem vam, dugujem... a vi već odlazite, msje... Litvinov.

— Da, odlazim, kao što vidite.

Ratmirov opet zanjiha telom.

— Do viđenja!

— Zbogom, Grigorije Mihailiću, — reče Irina. — Ja ću održati svoje obećanje.

— Kako? Smem li znati? — upitaće je muž

Irina se osmehnu.

— Ne, to onako... među nama. C’est à propos du voyage... où il vous plaira[97]. Ti znaš — knjigu Stala?

— A! Kako da ne, kako da ne, znam. Divni crteži.

Izgledalo je da je Ratmirov dobro sa ženom: govorio joj je ti.

XXII

„Ta bolje je da ne mislim”, — ponavljao je Litvinov, idući ulicom i osećajući da ga ponovo obuzimaju brige. „Stvar je svršena, ona će održati svoje obećanje, meni ostaje samo da preduzmem sve potrebne mere... Ali ona kao da se koleba”... on zatrese glavom. Njemu samom izgledale su čudne rođene namere; nekako su odjekivale nategnuto i neverovatno. Ne može se čovek dugo nositi sa istim mislima. One se okreću postepeno kao staklad na kaleidoskopu... pogledaš... već su sasvim druge slike pred očima. Težak umor ovlada Litvinovom... da mu je da se odmori bar za trenutak... a Tanja? On se trže i, ne razmišljajući više, pokorno pođe kući i samo mu sinu u glavi da ga sudbina prebacuje danas od jedne do druge... Svejedno: trebalo je svršiti. On se vrati u hotel, pa se opet brzo. skoro bez osećaja, bez kolebanja i oklevanja, uputi Tatjani.

Dočeka ga Kapitolina Markovna. Čim je pogledao u nju, već je znao da joj je sve poznato: oči sirote stare devojke bile su otekle od suza, a belim, raščupanim pramenovima uokvireno crveno lice pokazivalo je strah i tugu, ljutnju i beskrajno zaprepašćenje. Ona htede da poleti na Litvinova, ali se odmah uzdrža, pa je, ugrizavši uzdrhtale usne, gledala u njega tako kao da je htela i da ga preklinje i da ubije, i da se uveri da li je sve to san, ludost, nemogućna stvar, nepravda?

— A, vi ste... vi ste došli, došli, — poče ona... Vrata na susednoj sobi se brzo otvoriše — i lakim korakom uđe Tatjana, bleda kao krpa, ali mirna.

Ona lagano zagrli tetku jednom rukom i namesti je da sedne pored sebe.

— Sedite i vi, Grigorije Mihailiću, — reče ona Litvinovu, koji je stajao kao izgubljen na vratima. — Vrlo mi je milo što ću se još jednom videti s vama. Rekla sam tetki vašu odluku, našu zajedničku odluku; ona se potpuno s njom slaže i. odobrava je.... Bez međusobne ljubavi ne može biti sreće, nije dovoljno samo međusobno poštovanje (pri reči „poštovanje” Litvinov i nehotice obori pogled), i bolje je rastati se nego se posle kajati. Zar nije tako, tetka?

— Pa naravno, — poče Kapitolina Markovna, — naravno, Tanjuša; onaj ko te nije umeo oceniti... Ko se odlučio...

— Tetka, tetka, — prekide je Tatjana, — setite se šta ste mi obećali. Vi ste mi sami uvek govorili: Tatjana, istina pre svega — i sloboda. E, a istina nije uvek slatka, pa ni sloboda; inače kakva bi bila naša zasluga?

Ona nežno poljubi Kapitolinu Markovnu u njenu belu kosu, na obrativši se Litvinovu, nastavi:

— Ja i tetka smo se odlučile da idemo iz Badena... mislim da će tako za sve nas biti lakše.

— Kad mislite da putujete? — muklo progovori Litvinov. On se seti da je te iste reči njemu nedavno kazala Irina.

Kapitolina Markovna se naže napred, ali je Tatjana zadrža, dodirnuvši umiljato njeno rame.

— Verovatno skoro, vrlo skoro.

— I dopustite mi da vas upitam, kud nameravate da putujete, — reče Litvinov istim glasom.

— Prvo u Drezdu, a posle verovatno u Rusiju.

— I šta vam to treba sad da znate, Grigorije Mihailiću,... — uzviknu Kapitolina Markovna.

— Tetka, tetka, — umeša se opet Tatjana. Nastade kratko ćutanje.

— Tatjana Petrovna, — poče Litvinov, — vi shvatate kako se mučno i tužno moram osećati u ovom trenutku.

Tatjana ustade.

— Grigorije Mihailiću, — reče ona, — nećemo govoriti o tome... Molim vas, ako ne zbog vas, onda zbog mene. Ja vas poznajem ne od juče i mogu dobro zamisliti šta morate sad osećati. Ali našto govoriti, našto trovati... (Ona zastade: videlo se da je htela da pričeka da se stiša u njoj uzbuđenje, da proguta suze koje su već navirale. To joj pođe za rukom). Našto trovati ranu koja se ne može izlečiti? Ostavimo to vremenu. A sad imam jednu molbu na vas, Grigorije Mihailiću; budite tako dobri, sad ću vam dati jedno pismo: odnesite to pismo na poštu, ono je vrlo važno, a ja i tetka nemamo kad... Biću vam vrlo zahvalna. Pričekajte za trenutak... ja ću sad...

Na pragu od vrata Tatjana uznemireno pogleda u Kapitolinu Markovnu; ali ona je tako važno i dostojanstveno sedela, s takim

strogim izrazom i namrštenim obrvama i jako stisnutim usnama, da joj Tatjana samo klimnu glavom pa izađe.

Ali tek što se vrata za njom zatvoriše, sav izraz važnosti i strogosti za tren oka se izgubi s lica Kapitoline Markovne: ona ustade, pritrča na prstima Litvinovu, pa zgrbivši se i trudeći se da mu zagleda u oči, progovori uzdrhtalim, plačnim šapatom:

— Gospode Bože moj, — otpoče ona, — Grigorije Mihailoviću, šta je to: je li to san, šta li? Vi otkazujete Tanji, vi je više ne volite, vi gazite svoju reč! Vi to činite, Grigorije Mihailoviću, vi, u koga smo se svi uzdali kao u kameni zid! Vi? Vi? Vi? Ti, Griša?... — Kapitolina Markovna zastade. — Pa vi ćete je ubiti, Grigorije Mihailoviću, — nastavi ona, ne sačekavši odgovora, a suze su se kotrljale u sitnim kapljama niz njene obraze. — Ne gledajte vi u to što se ona sad hrabri, ta vi znate kakve je ona naravi! Ona se nikad ne žali; ona sebe ne žali, ali onda drugi treba da je žale! Eto ona mi sad priča: „tetka, treba da sačuvamo svoje dostojanstvo!”, a kakvo mi je to dostojanstvo, kad ja predviđam smrt, smrt... — Tatjana lupnu stolicom u susednoj sobi. — Da, predviđam smrt, — prihvati starica još tiše. — I šta je to moglo biti? Opčinnli vas valjda, šta li? Zar je to davno bilo kad ste joj pisali najnežnija pisma? A najzad, zar pošten čovek može tako postupiti? Ja sam, vi to znate, žena bez ikakvih predrasuda, esprit fort[98], ja sam i Tanju tako isto vaspitala, i ona ima slobodan duh...

. — Tetka, —raču se iz susedne sobe Tatjanin glas.

— Ali časna reč je dužnost, Grigorije Mihailiću. Naročito za ljude s vašim, s našim principima! Ako nećemo priznavati svoj dug, šta će nam ostati? To se ne sme narušavati — tek onako, po svome ćefu, ne vodeći računa o tome kako je drugom! To je nesavesno... da, to je zločin, kakva mi je to sloboda!

— Tetka, hodi ovamo, molim te, — začu se opet.

— Odmah, dušo moja, odmah... — Kapitolina Markovna uhvati Litvinova za ruku; — vidim da se ljutite, Grigorije Mihailiću... (,.Ja?! ja se ljutim?!” htede da uzvikne, ali mu jezik zaneme.) — Ja neću da vas ljutim — o, Gospode! Zar mi je do toga! Naprotiv, hoću da vas zamolim: predomislite se, dok još ima vremena, ne upropašćujte je, ne ubijajte je, ne ubijajte svoju sreću, ona će vam moći još

poverovati. Griša, ona će ti poverovati, još nije propalo; ta ona te voli, kako te nikada niko neće voleti! Ostavi ovaj mrski Baden-Baden, otputujmo zajedno, izađi samo iz ovoga začaranog kruga, a najglavnije: sažali se, sažali...

— Ali, tetka, — reče Tatjana s niansom nestrpljenja u glasu.

Ali je Kapitolina Markovna nije slušala.

— Reci samo: „da!” — ponavljala je ona Litvinovu — a ja ću već sve udesiti... No, klimni mi makar glavom! Ta makar jedared glavicom, eto ovako!

Litvinov bi rado, čini mu se, umro bi u tom trenutku; ali reči „da!” ne izgovori i glavom ne klimnu.

S pismom u ruci pojavi se Tatjana. Kapitolina Markovna odmah otskoči od Litvinova, pa, okrenuvši lice u stranu, nisko se naže nad stolom, kao da razgleda račune i hartije što su bile na njemu.

Tatjana ss približi Litvinovu.

— Evo, — reče ona, — ovo je pismo o kome sam vam govorila... Vi ćete sad ići na poštu, zar ne?

Litvinov podiže oči... pred njim je, doista, stajao njegov sudija. Tatjana mu se učini viša, stasitija; sinuvši neviđenom lepotom, lice joj se veličanstveno okamenilo kao u statue; grudi se nisu dizale, a haljina, jednobojna i tesna kao hiton, padala je u pravim, dugačkim naborima mramornih tkiva k njenim nogama i skrivala ih. Tatjana je gledala pravo preda se, samo u Litvinova, i njen miran i hladan pogled bio je takođe pogled statue. On pročita u njemu svoju presudu; pokloni se, uze pismo iz nepomično pružene mu ruke, pa se udalji ćuteći.

Kapitolina Markovna polete Tatjani, ali ona otkloni njen zagrljaj i obori oči; rumen se raširi po njenom licu, i sa rečima: „a sad brže!” vrati se u spavaću sobu; Kapitolina Markovna pođe za njom oborivši glavu.

Na pismu što ga je Tatjana predala Litvinovu stajala je adresa jedne od njenih drezdenskih prijateljica, Nemice, koja je izdavala omanje stanove s nameštajem. Litvinov spusti pismo u sanduk i učini mu se da je zajedno s tim malenim parčetom hartije spustio u grob svu svoju prošlost, sav život svoj. On izađe iz varoši, pa je dugo lutao po uskim stazama između vinograda; nije mogao da se otrese kao od zujanja nastrljive, letnje muve, od stalnog osećanja prezrenja

prema samome sebi: vrlo nezavidnu ulogu je odigrao na tom poslednjem sastanku... A kad se vratio u hotel i posle nekog vremena raspitao se za svoje dame, odgovoreno mu je da su se one odmah posle njegovog odlaska odvezle na železničku stanicu i otputovale poštanskim vozom neznano kud. Stvari su im bile spakovane i računi plaćeni još od jutra. Tatjana je zamolila Litvinova da odnese pismo na poštu, očevidno u nameri da ga udalji. On pokuša da dozna od vratara da li te dame nisu za njega ostavile pismo; ali vratar odgovori da nisu, i čak se začudi; videlo se da je i njemu taj iznenadni odlazak, iako je stan bio najmljen za nedelju dana, izgledao sumnjiv i čudnovat. Litvinov mu okrete leđa i zaključa se u svojoj sobi.

On nije izlazio iz nje do sutradan; veći deo noći presedeo je za stolom, pisao i cepao ono što bi napisao... Već je zora rudila kad je završio svoj posao, — to je bilo pismo Irini.

XXIII

Evo šta je stajalo u pismu Irini:

„Moja verenica je otputovala juče: mi se više nikad nećemo videti... ja čak pouzdano ne znam gde će ona živeti. Ona je odnela sa sobom sve što mi se do sada činilo milo i drago; sve moje kombinacije, planovi, namere iščezli su zajedno s njom; i sami moji napori propali su, dugotrajni rad pretvorio se u ništa, sva moja zanimanja nemaju nikakvog smisla ni primene; sve je to umrlo; moje ja, moje pređašnje ja je umrlo i sahranjeno je od juče. Ja to jasno osećam, vidim, znam... i ništa zbog toga ne žalim. To ti ne govorim zbog toga da ti se žalim... zar da se žalim kad me ti voliš, Irina! Ja sam ti samo hteo reći da je iz sve te mrtve prošlosti, posle svih tih započetaka i nada — koje su se pretvorile u dim i prašinu — ostalo samo jedno živo, nepokolebljivo: moja ljubav prema tebi. Sem te ljubavi ništa drugo nemam niti mi je ostalo; bilo bi nedovoljno da je nazovem svojim jedinim blagom; ja sam sav u toj ljubavi, ta ljubav — to sam ja sav; u njoj je moja budućnost, moj poziv, moja svetinja, moja otadžbina! Ti me poznaješ, Irina, ti znaš da mi je svako fraziranje tuđe, odvratno, i ma koliko da su jake reči kojima se trudim da iskažem svoje osećanje, ti nećeš posumnjati u njihovu iskrenost, nećeš naći da su preterane. Ne tepa to pred tobom nepromišljene zakletve dečak koji je zanet trenutnim ushićenjem, već čovek koji je s godinama stekao iskustvo, — prosto i pravo, bezmalo sa strahom kazuje ono što smatra da je sušta istina. Da, tvoja ljubav mi je sve zamenila — sve, sve! Pomisli i sama: mogu li ostaviti to sve u rukama drugog, mogu li mu dopustiti da raspolaže tobom? Ti, ti ćeš pripadati njemu, sve biće moje, krv moga srca pripadaće njemu, — a ja sam... gde sam ja? šta sam ja? Po strani, gledalac... gledalac sopstvenog života! Ne, to je nemogućno, nemogućno! Sudelovati, krišom sudelovati u onome bez čega se nema zašto, bez čega je nemogućno disati... to je laž i smrt. Znam kakvu veliku žrtvu tražim od tebe, nemajući na to nikakva prava; a i šta može dati pravo na žrtvu? Ali ne radim iz egoizma: egoistu bi bilo lakše i spokojnije ne pokretati uopšte to pitanje. Da, moji su zahtevi teški, i neću se začuditi ako te oni uplaše. — Tebi su mrski ljudi s kojima moraš da živiš, teško ti je u tome svetu, ali da li ti imaš snage da napustiš taj

isti svet, da zgaziš venac kojim te je on venčao, da uzbudiš protiv sebe javno mišljenje, mišljenje tih mrskih ljudi? Ispitaj samu sebe, Irina, ne uzimaj na sebe breme koje nije za tvoja pleća. — Neću da ti prebacujem, ali se seti: ti jednom već nisi mogla da se odupreš opčinjenosti. Ja ti tako malo mogu dati u zamenu za ono što ćeš izgubiti! Čuj dakle moju poslednju reč: ako ne osećaš u sebi snage da još sutra, još danas sve ostaviš i pođeš za mnom — vidiš kako ja smelo govorim, kako sebe ne žalim, — ako te plaši neizvesna budućnost, i otuđivanje, i usamljenost, i ljudska osuda, jednom rečju, ako se ne uzdaš u sebe: kaži mi to otvoreno i bez odlaganja, ja ću otići; otići ću smrvljene duše, ali ću te blagosloviti za tvoju istinu. Ako si pak, moja divna, sjajna carice, doista zavolela ovako malenog i neznatnog čoveka kao što sam ja i ako si doista gotova da podeliš s njim, sudbinu, — onda mi daj ruku, pa pođimo zajedno na naš teški put! Samo znaj: moja odluka je nepokolebljiva: ili sve ili ništa! To je ludo... ali ja ne mogu drukčije, ne mogu, Irina! Ja te i suviše volim.

Tvoj G. L.”

Ovo se pismo nije mnogo svidelo samom Litvinovu; ono nije sasvim verno i tačno iskazivalo ono što je hteo kazati; nezgodni izrazi, čas bombasti, čas knjiški, nalazili su se ovde onde u njemu, i naravno, ono nije bilo bolje od mnogih drugih pisama što ih je iscepao; ali ono je bilo poslednje; ipak je glavno bilo kazano, — a umoran, izmučen, Litvinov se nije osećao sposoban da izvuče nešto drugo iz svoje glave. Sem toga, on nije imao veštine da svoju misao izloži književno i, kao svi ludi koji na to nisu naviknuti, brinuo se o stilu. Prvo njegovo pismo bilo je verovatno najbolje: ono se vatrenije izlilo iz srca. Kako bilo da bilo, Litvinov posla Irini svoju poslanicu.

Ona mu je odgovorila kratkim pisamcetom:

„Dođi sutra k meni, — pisala mu je ona, — on je otišao na ceo dan. Tvoje pismo me je neobično uzbudilo. Ja sve mislim, mislim... i glava hoće da prsne od misli. Meni je vrlo teško, ali ti me voliš, i ja sam srećna. Dođi.

Tvoja I.”

Ona je sedela u svom kabinetu, kad Litvinov uđe kod nje. Uvede ga ona ista trinaestogodišnja devojčica, koja ga je uoči toga dana čekala na stepenicama. Na stolu pred Irinom stajao je otvoren poluokrugao karton s čipkama; ona ih je rasejano preturala jednom

rukom; u drugoj je držala Litvinovljevo pismo. Tek što je bila prestala plakati; trepavice su joj bile mokre, a očni kapci naduveni; na obrazima su se videli tragovi neobrisanih suza. Litvinov zastade na pragu: ona nije opazila da je ušao.

— Ti plačeš? — reče on začuđeno.

Ona se trže, prevuče rukom po kosi pa se osmehnu.

— Zašto plačeš? — ponovi Litvinov.

Ona mu ćuteći pokaza pismo.

— Dakle, ti zbog toga... — reče on isprekidano.

— Hodi ovamo, sedi, — reče ona; — daj mi ruku. Pa da, plakala sam... Čemu se čudiš? Zar je ovo lako. — Ona opet pokaza na pismo.

Litvinov sede.

— Ja znam da to nije lako, Irina, ja ti to isto kažem u svome pismu... Razumem tvoj položaj. Ali ako veruješ u važnost svoje ljubavi za mene, ako su te moje reči uverile, ti tako isto treba da razumeš ono što ja osećam sad kad vidim tvoje suze. Ja sam došao ovamo kao okrivljen i čekam svoju presudu. Smrt ili život? Tvoj odgovor će sve rešiti. Samo ne gledaj u mene takim očima... One me potsećaju na nekadašnje, moskovske oči.

Irina odjedared pocrvene i okrete se od njega, kao da i sama oseća nešto kezgodno u svome pogledu.

— Šta ti to govoriš, Grigorije? Kako te nije sramota! Želiš da čuješ moj odgovor... a zar ti možeš dvoumiti kakav je on! Tebe diraju moje suze... ali ti ih nisi razumeo. Tvoje me je pismo, prijatelju moj, navelo na razmišljanje. Eto, ti pišeš da ti je moja ljubav sve zamenila, da čak i sve tvoje ranije učenje sad mora ostati bez primene; a ja te pitam: može li čovek živeti samo od ljubavi? Da mu neće ona najzad dosaditi; zar on neće zaželeti da radi i zar se neće žaliti na to što je bio otstranjen od posla? Eto kakva me misao plaši, eto čega se ja bojim, a nije ono što si ti zamišljao.

Litvinov pažljivo pogleda u Irinu, a Irina pažljivo pogleda u njega, kao da je svako od njih želelo da dublje i dalje prodre u dušu drugog, dublje i dalje nego što može dostignuti, što može izdati reč.

— Ti se uzalud toga bojiš, — poče Litvinov; — mora da sam se rđavo izrazio. — Dosada? Nerad? Zar uz tu novu snagu koju će mi dati tvoja ljubav?

— O, Irina, veruj mi, u tvojoj ljubavi za mene je ceo svet, i ja ni sam sad još ne mogu predvideti sve što se može razviti iz njega!

Irina se zamisli.

— Pa kuda ćemo mi putovati? — šapnu ona.

— Kuda? O tome ćemo još razgovarati. Ali, znači... znači, ti pristaješ, pristaješ? Irina?

Ona ga pogleda.

— I ti ćeš biti srećan?

— O, Irina!

— Ništa nećeš žaliti? Nikada?

Ona se naže nad karton s čipkama i ponovo ih poče preturati.

— Ne ljuti se na mene, mili moj, što se u ovakim trenucima zanimam ovim tričarijama... Moram ići na bal kod jedne dame, poslali su mi ove krpe, i danas moram izabrati. Ah, meni je strašno teško! — uzviknu ona najedared, pa priljubi lice uz kraj kartona. Suze joj ponova počeše kapati iz očiju. Ona okrete glavu: suze su mogle pasti na čipke.

— Irina, ti opet plačeš, — poče Litvinov uznemireno.

— Pa da, opet, — prihvati Irina. — Ah, Grigorije, ne muči me, ne muči sebe!... Budimo slobodni ljudi! Čudna mi čuda što ja plačem! Pa i ja sama da li razumem zašto teku ove suze? Ti znaš, čuo si moju odluku, ti si uveren da se ona neće promeniti da pristajem na... kako si ono kazao?... na sve ili ništa... šta hoćeš više? Budimo slobodni! Našto ti uzajamni lanci? Ja i ti smo sad jednaki, ti mene voliš, ja volim tebe; zar mi nemamo drugog posla nego da pitamo jedno drugo za naša mišljenja? Pogledaj me, ja nisam htela da se cifram pred tobom, ja ni jednom rečju nisam nagovestila da i meni, možda, nije tako lako bilo pogaziti supružanske obaveze... a ja se ne varam, znam da sam prestupnica i da on ima prava da me ubije. No, pa šta? Budimo slobodni, velim ja. — Život je pred nama.

Ona ustade s fotelje i pogleda Litvinova odozgo na dole, smešeći se jedva primetno i žmireći i uklanjajući do lakta obnaženom rukom dug pramen kose s lica, na kom su blistale dve tri kapi suza. Bogata čipkana marama skliznu sa stola i pade na pod, pod noge Irini. Ona je prezrivo pogazi.

— Ili ti se ne dopadam danas? Možda sam poružnjala od juče? Reci mi, jesi li često viđao lepšu ruku? A ova kosa? Reci, voliš li me?

Ona ga obuhvati obema rukama, pritište mu glavu na svoje grudi, češalj joj zveknu i otkotrlja se, a raspletena kosa poklopi ga kao mirišljav i mek talas.

XXIV

Litvinov je hodao po svojoj hotelskoj sobi, oborivši zamišljeno glavu. Čekalo ga je sad da pređe od teorije na praksu, da pronađe sredstva i puteve za bežanje, za preseljenje u nepoznate krajeve... Ali, čudna stvar! on nije razmišljao o tim sredstvima i putevima toliko koliko o tome da li je doista, nesumnjivo doneta odluka zbog koje je on toliko navaljivao, da li je izgovorena konačna, nepovratna reč? Ali Irina mu je rekla na rastanku: „Radi, radi, i kad bude gotovo, obavesti me samo”. Svršeno je! Na stranu sve sumnje... treba pristupiti k delu. I Litvinov pristupi — zasada — kombinacijama. Pre svega novac. Litvinov je imao kod sebe hiljadu trista dvadeset osam forinti ili dve hiljade osam stotina pedeset pet franaka u francuskoj moneti; suma neznatna; ali će za prve potrebe smašiti, a posle treba odmah pisati ocu da pošalje koliko može; neka proda šumu, jedan deo zemlje... pod kakim izgovorom?... no, izgovor će se naći. Irina je, istina, govorila o svojim bijoux, ali to ne treba nikako uzimati u obzir; ko zna, to će možda dobro doći za crne dane. Sem toga, imao je i lep ženevski poluhronometar, za koji se može dobiti... no, barem četiri stotine franaka. Litvinov ode do jednog bankara i uzgred povede reč o tome da li bi se po potrebi moglo uzajmiti novaca; ali su bankari u Badenu prefrigan i oprezan svet, i u odgovor na takve nagoveštaje naprave klonuo i uveo izgled lica, ni uzmi ni ostavi, kao poljski cvet kome je kosa zakačila stabljiku; a neki vam se veselo i slobodno smeju u lice, kao da im se sviđe vaša šala. Na svoju sramotu, Litvinov čak pokuša svoju sreću na ruletu, čak — o sramote! — stavi talir na broj trideset, koji odgovara broju njegovih godina. On je to učinio u nameri da poveća i zaokrugli svoj kapital; i doista, ako nije povećao, a ono je zaokruglio taj kapital, izgubivši dvadeset osam forinti. Drugo pitanje, takođe dosta važno: to je pasoš. Ali za žene pasoš nije tako obavezan, i ima zemalja gde ga uopšte ne traže, naprimer Belgija, Engleska; najzad, može se i neruski pasoš nabaviti. Litvinov je vrlo ozbiljno razmišljao o svemu tome: njegova odluka je bila jaka, bez i najmanjeg kolebanja, a međutim, protiv njegove volje, mimo njegove volje, nešto neozbiljno, skoro komično, prolazilo je, provlačilo se kroz njegova razmišljanja, kao da je samo njegovo preduzeće bilo nešto šaljivo, i da niko ni s

kim u stvari nikad nije bežao, već samo u komedijama i romanima i, možda, negde u provinciji, u kakvom čuhlomskom ili sizranjskom srezu, gde, po rečima jednog putnika, ljudi kašto povraćaju od dosade. Tu Litvinovu pade na pamet kako je jedan od njegovih prijatelja, kornet u ostavci Bacov, odveo na najmljenoj trojki s praporcima trgovačku kćer, pošto je prvo napio roditelje, pa i samu mladu, i kako se posle pokazalo da su mu podvalili i još ga kao pride umalo nisu premlatili. Litvinov se preko mere ljutio na samoga sebe zbog takvih neumesnih uspomena, i istog trenutka, setivši se Tatjane, njenog iznenadnog odlaska, sve one tuge i patnje, i stida, i suviše duboko oseti da se nakanio na nešto ozbiljno, i da je bio u pravu kad je rekao Irini da za samu njegovu čast drugog izlaska nema... I ponovo pri samom tom imenu nešto jetko, sa slatkim bolom, obvi se i zamre oko njegova srca.

Konjski topot seraču za njim... On se ukloni u stranu... Pored njega projaha Irina; uz nju je jahao gojazni đeneral. Ona poznade Litvinova, mahnu mu glavom, pa udarivši konja korbačem po trbuhu, potera ga u galopu, pa ga zatim pusti u karijer. Njen tamni veo se zalepršа na vetru...

— Pa si vite! Nom de Dieu! pa si vite![99] — zavika đeneral, pa i on pojuri za njom.

XXV

Sutradan, tek što se Litvinov vratio kući od bankara s kojim je još jednom govorio o šaljivoj kolebljivosti našega kursa i kako je najbolje slati novac, u inostranstvo, vratar mu predade pismo. On poznade Irinin rukopis, pa ne lomeći pečata, — u njemu se zače, Bog bi znao otkud, rđavo predosećanje, — ode u svoju sobu. Evo šta je pročitao. (Pismo je bilo napisano francuski).

„Mili moj! Svu noć sam mislila o tvome predlogu... neću da uvijam pred tobom. Ti si bio iskren preda mnom, i ja ću biti iskrena: ja ne mogu bežati s tobom, nemam snage to da učinim. Osećam koliko sam ti kriva — prezirem samu sebe, svoju malodušnost, obasipam samu sebe prekorima, ali ne mogu sebe promeniti. Uzalud dokazujem sebi da sam uništila tvoju sreću, da sad imaš puno pravo da vidiš u meni jednu lakomislenu koketu, da sam se sama nametnula, sama ti dala svečano obećanje...

„Grozim se, osećam mržnju prema sebi, ali drukčije ne mogu učiniti, ne mogu, ne mogu. Neću da se pravdam, neću da ti govorim kako sam bila u zanosu... sve to ništa ne znači; ali hoću da ti kažem i ponovim, i još jednom ponovim: ja sam tvoja, tvoja zauvek, raspolaži mnome kako hoćeš, kad hoćeš, neodgovorno i bez računa, ja sam tvoja... Ali da bežim, da sve napustim... ne! ne! ne! Preklinjala sam te da me spaseš, sama sam se nadala da ću sve izgladiti, spaliti sve kao u ognju... ali vidi se da mi nema spasa; vidi se da je otrov duboko prodro u mene; vidi se da se ne može nekažnjeno mnogo godina disati ovim vazduhom! Dugo sam se kolebala da li da ti pišem ovo pismo, strašno mi je i pomisliti kakvu ćeš odluku doneti, ja se uzdam samo u tvoju ljubav prema meni. Ali sam smatrala da bi bilo nečasno s moje strane kad ti ne bih kazala istinu — tim pre što si, možda, već počeo preduzimati prve korake za izvršenje naše zamisli. Ah! ona je bila divna, ali neostvarljiva. O, prijatelju moj, smatraj me za praznu, slabu žensku, prezri me, ali me ne ostavljaj, ne ostavljaj svoje Irine!... Da ostavim ovaj svet, nemam snage, ali ni živeti u njemu ne mogu bez tebe. Mi ćemo se skoro vratiti u Petrograd, dođi tamo, živi tamo, naći ćemo ti posla, tvoj raniji trud neće propasti, naći ćeš mu korisnu primenu... samo živi u mojoj blizini, samo me voli, ovaku kakva sam, sa svima mojim slabostima i

porocima, i znaj da ti ničije srce nikad neće biti tako nežno odano kao srce tvoje Irine. Dođi što pre k meni; neću imati ni trenutka mira dok te ne vidim.

Tvoja, tvoja, tvoja I”.

Kao malj udari krv Litvinova u glavu, a posle se polako i teško spusti na srce, pa kao da se skameni u njemu. On pročita još jednom Irinino pismo, pa kao ono onda u Moskvi, pade iznemogao na divan i ostade nepomičan. Mračan bezdan se odjednom stvori svuda oko njega, i on je gledao u taj mrak besmisleno i očajno. I tako opet, opet prevara, ili ne, gore nego prevara — laž i bljutavost.

... I život je slomljen, sve je iščupano s korenom, do zemlje, pa i ono jedino za što se još mogao uhvatiti — taj poslednji oslonac — otišlo je u paramparče! „Hajde za nama u Petrograd”, ponavljao je s gorkim smehom u sebi, „naći ćemo ti tamo posla”... „Da me neće proizvesti za stolonačelnika? I koji su to „mi”? Eto kako se ispoljila njena prošlost! Eto onoga tajnog, ružnog što ja ne poznajem, ali što je ona pokušavala da izgladi i sagori nekako u vatri! Eto onoga sveta intriga, tajnih veza, istorije Beljskih, Doljskih... I kakva me budućnost, kakva divna uloga čeka! Da živim u njenoj blizini, da je posećujem, delim s njom melanholiju pokvarene mlade dame kojoj je i neprijatan i dosadan svet, ali van njegova kruga ne može živeti, da budem njen domaći prijatelj i, razume se, njegove preuzvišenosti... dok... dok je ne prođe kapris i prijatelj plebejac ne izgubi svoju pikantnost, pa ga ne zameni onaj isti gojazni đeneral, ili gospodin Finikov, — eto to je mogućno i prijatno, pa, bogami, i korisno... ta ne govori li ona o korisnoj primeni mojih sposobnosti? — a ona zamisao je neostvarljiva! neostvarljiva”... Litvinovu dušu potresahu nastupi, kao kad se iznenada podigne vetar pred oluju... Svaki izraz u Irininom pismu izazivao je njegovu ljutnju, i samo njeno uveravanje o nepromenljivosti njene ljubavi vređalo ga je. „To se ne sme tako ostaviti”, uzviknu on na kraju; „ne dopuštam joj da se tako bezdušno igra s mojim životom”...

Litvinov skoči, dohvati šešir. Ali šta je trebalo da radi? Da trči k njoj? Da odgovara na njena pisma? On se zaustavi i otpusti ruke.

Da: šta je trebalo da radi?

Zar joj nije on sam predložio taj kobni izbor? On nije ispao onako kako je on hteo... svaki izbor je izložen toj nevolji. Ona je izneverila

svoju odluku, to je istina; ona je sama, prva, izjavila da će napustiti sve i poći za njim, istina je i to; ali ona ne poriče svoju krivicu, ona otvoreno kaže za sebe da je slaba ženska; ona ga nije htela prevariti, ona se sama u sebi prevarila... Šta na to da se odgovori? Ona se bar ne pretvara, ne licemeri... ona je iskrena pred njim, nemilosrdno iskrena. Ništa je nije teralo da se odmah ispovedi, ništa joj nije smetalo da ga umiruje obećanjima, da oteže i ostavlja sve u neizvesnosti do samog odlaska... do odlaska s mužem u Italiju! Ali ona je uništila njegov život, ona je dva života uništila!... Malo li čega nema!

A Tatjani nije ona skrivila, skrivio je on, samo on, Litvinov, i on nema prava da zbacuje sa sebe tu odgovornost koju mu je kao gvozdeni jaram nametnula njegova krivica... Sve je to tako; ali šta mu je ostalo sad da radi?

On ponovo pade na divan, i ponovo počeše juriti trenuci mračno i glupo, i bez traga, s vrtoglavom brzinom...

„A kako bi bilo da je poslušam?” sinu mu u glavi. „Ona mene voli, ona je moja, i u samoj međusobnoj naklonosti, u toj strasti, koja se posle toliko godina s takom jačinom probila i izbila na površinu, da li nema nešto neizbežno, neotklonjivo, kao prirodni zakon? Da živim u Petrogradu... pa zar ću ja prvi biti u tom položaju? A i gde bi ja s njom našao sklonište”?...

I on se zamisli i pred oči mu lagano iziđe Irinina slika u onom obliku u kom se za uvek zapečatila u njegovim poslednjim uspomenama...

Ali ne zadugo... On se prenu i s novim nastupom ljutnje odgurnu od sebe i te uspomene, i tu bajnu sliku.

„Ti mi daješ da pijem iz te zlatne čaše, uzviknu on, ali je otrov u tvom piću, i umrljana su tvoja bela krila... Dalje od mene! Da ostanem ovde s tobom, pošto sam... oterao, oterao svoju verenicu... to bi bio nečastan postupak!” On tužno stište ruke, i u dubini se stvori drugo lice, sa žigom patnje na nepomičnim crtama, s bezglaenim ukorom u pogledu pri rastanku.

I dugo se još tako mučio Litvinov; dugo se, kao težak bolesnik, prevrtala s jedne na drugu stranu njegova izmučena misao... On se najzad smiri; najzad se odluči. Od prvoga trenutka predosećao je tu odluku... Ona mu se spočetka javila kao udaljena, jedva primetna

tačka usred vihora i mraka unutrašnje borbe; zatim se počela približavati sve bliže i bliže i svršilo se tim što se urezala kao hladna oštrica u njegovo srce.

Litvinov ponovo izvadi svoj kufer iz ugla, ponovo spakova, bez žurbe, i čak s nekom tupom brižljivošću sve svoje stvari, zazvoni po kelnera, isplati račun i posla Irini pismo na ruskom jeziku ove sadržine:

„Ne znam da li ste mi sad krivlji nego onda; ali znam da je ovaj udar kud i kamo jači... Ovo je kraj. Vi mi kažete: „Ja ne mogu”; i ja vama to isto ponavljam: ja ne mogu... to što vi hoćete. Ne mogu i neću. Nemojte mi odgovarati. Vi niste kadri da mi date jedini odgovor koji bih primio. Putujem sutra rano prvim vozom. Zbogom; budite srećni... Mi se verovatno nećemo više videti”.

Litvinov do samog večera nije izlazio iz svoje sobe; da li je on nešto čekao, Bog bi ga znao! Oko 7 sati uveče neka dama u crnoj pelerini, s velom na licu, dva puta je prilazila ulasku u njegov hotel. Odmaknuvši se malo u stranu, ona odjednom načini odlučan pokret rukom, pa se treći put uputi ka ulasku.

— Kuda vi, Irina Pavlovna? — začu se iza nje nečiji napregnut glas.

Ona se okrete s grčevitom brzinom. K njoj je trčao Potugin.

Ona se zaustavi, zamisli se, pa polete prema njemu, uze ga pod ruku i odvuče u stranu.

— Vodite me odavde, vodite me, — ponavljala je ona zadihano.

— Šta je vama, Irina Pavlovna? — promrmlja on zabezeknuto.

— Vodite me, — ponovi ona s udvojenom snagom, — ako nećete da za uvek ostanem... tamo!

Potugin obori poslušno glavu, pa se oboje brzo udaljiše.

Sutradan rano Litvinov se bio potpuno spremio za put, kad u sobu kod njega uđe... taj isti Potugin.

On mu se ćuteći približi i ćuteći mu steže ruku. Litvinov tako isto ništa ne reče. Obadvojica su imali izdužena lica, i obadvojica su se uzalud trudili da se osmehnu.

— Došao sam da vam poželim srećan put, — reče najzad Potugin.

— A otkud vi znate da ja danas putujem? — upita ga Litvinov.

Potugin pogleda oko sebe po podu...

— To sam doznao... kao što vidite. Naš poslednji razgovor dobio je najzad takav čudan pravac... Nisam hteo da se rastanem s vama, ne iskazavši vam svoje iskreno saučešće.

— Vi mi izjavljujete saučešće sad, kad odlazim?

Potugin tužno pogleda u Litvinova.

— Eh, — Grigorije Mihailiću, Grigorije Mihailiću, — poče on uzdahnuvši kratko; — nije nam sad do toga, nije nam do finesa i prepirke. Vi ste, koliko sam mogao videti, prilično ravnodušni prema narodnoj književnosti i zato možda nemate pojma o Vaski Buslajevu?

— O kom?

— O Vaski Buslajevu, novgorodskom junaku... u zbirci Kirše Danilova.

— Kakav Buslajev? — reče Litvinov, unekoliko iznenađen takim neočekivanim preokretom razgovora. — Ne znam.

— No, svejedno. Dakle evo na šta sam vam hteo obratiti pažnju. Vaska Buslajev, pošto je odvukao svoje Novgorodce na poklonjenje u Jerusalim, i tamo se, na njihovo zaprepašćenje, okupao go u svetoj reci Jordanu, „jer nije verovao ni u kijavicu, ni u snove, ni u ptičije graktanje”, — taj logički Vaska Buslajev penje se na Tavor, a na vrhu tog brda stoji veliki kamen, preko koga su raznorodni ljudi uzalud pokušavali da preskoče... I Vaska hoće da oproba svoju sreću. I nailazi usput na mrtvu glavu, čovečiju kost; on je gurne nogom. A glava mu veli: „Šta se guraš? Umela sam živeti, umem se i u prašini valjati — i s tobom će to isto biti”. I doista: Vaska skače preko kamena, i umalo da preskoči, ali zakači potpeticom i slomi sebi vrat. I ovde uzgred moram primetiti da moji prijatelji slovenofili, koji mnogo vole da guraju nogom svakijake mrtve glave i trule narode, ne bi zgoreg učinili da promisle o ovoj narodnoj pesmi.

— Ali zašto sve to? — prekide ga najzad Litvinov nestrpljivo. — Meni je vreme, izvinite...

— Pa zato, — odgovorm Potugin, a očima mu sinu tako prijateljsko osećanje kakvo Litvinov nije čak očekivao od njega, — zato što vi, eto, ne odgurujete mrtvu čovečiju glavu i vama će, možda, zbog vaše dobrote, i ispasti za rukom da preskočite preko kobnog kamena. Neću vas više zadržavati, samo mi dopustite da vas zagrlim na rastanku.

— Ja neću ni pokušavati da skačem, — reče Litvinov, ljubeći se tri put s Potuginom, i s tugom koja mu je prepunjavala dušu, za čas se pomeša sažaljenje prema usamljenom jadniku. Ali treba putovati, putovati... On se uzmuva po sobi.

— Hoćete li da vam ponesem štogod, — ponudi Potugin svoje usluge.

— Ne, hvala, nemojte se uznemiravati, ja ću sam...

— On natuče kapu, uze u ruku torbu. — Dakle, vi kažete, — upita on, stojeći već na pragu: — videli ste je?

— Da, video sam je.

— Pa... šta ona?

Potugin poćuta malo.

— Ona vas je čekala juče... i danas će vas čekati.

— A! Pa onda joj kažite... Ne, ne treba, ništa ne treba. Zbogom... zbogom!

— Zbogom, Grigorije Mihailiću... Dopustite mi da vam kažem još jednu reč. Imate još vremena da me saslušate: do odlaska voza ima više od pola sata. Vi se vraćate u Rusiju... Vi ćete tamo... vremenom... raditi... dopustite starom brbljivcu — jer ja sam, na žalost, brbljivac i ništa više, — da vam dam pred polazak jedan savet. Svaki put kad budete započinjali neki posao, upitajte se: služite li civilizaciji — u pravom i strogom smislu te reči, — ostvarujete li jednu od njenih ideja, ima li vaš napor onaj pedagoški, evropski karakter, koji je jedino koristan i plodonosan u naše vreme, kod nas? Ako je tako — idite smelo napred: vi ste na dobrom putu i vaš rad je blagoslovsn! Hvala Bogu! Niste sad sami. Nećete biti „sejač u pustilji”; ima i kod nas već trudbenika... pionera... Ali sad vama nije do toga. — Zbogom, ne zaboravljajte me!

Litvinov trkom siđe niz stepenice, ulete u fijaker i dođe na železničku stanicu, ne osvrnuvši se ni jedared na varoš gde mu je ostalo toliko sopstvenog života... Kao da se predao talasu: on ga je dohvatio, poneo, i on je tvrdo odlučio da mu se ne opire... odustao je od svakog drugog ispoljavanja volje.

Već je sedao u vagon.

— Grigorije Mihailiću... Grigorije... — ču se za njegovim leđima molećiv šapat.

On zadrhta... Nije valjda Irina? Doista: ona je. Umotana u šal svoje sobarice, s putničkim šeširom na neočešljanoj kosi, stoji ona na peronu i gleda zamračenim pogledom u njega. „Vrati se, vrati se, došla sam po te”, govore te oči. I šta sve, šta ne obećavaju one! Ona se ne miče, nema snage da izgovori reč; sve na njoj, i sam nered njenog odela, sve kao da moli za milost...

Litvinov se jedva održa na nogama, umalo ne polete k njoj... ali onaj talas kome se on predao nadvlada... On uskoči u vagon, na, okrenuvši se, pokaza Irini mesto pored sebe. Ona ga razumede. Vreme još nije bilo prošlo. Samo jedan korak, jedan pokret, pa bi se krenuli u neznanu daljinu dva na svagda sjedinjena života... Dok se ona kolebala, začu se pisak, i voz se krete.

Litvinov se zabaci nazad, a Irina priđe, njihajući se, klupi i pade na nju, na veliko čudo jednog prekobrojnog diplomate, koji je slučajno bio zalutao na železničku stanicu. On se malo poznavao s Irinom, ali ga je ona jako interesovala, pa videvši je gde leži kao bez svesti, pomisli da ju je zadesio „une attaque de nerfs”[100], a zatim je smatrao za svoju dužnost, dužnost d’un galant chevalier[101], da joj pritekne u pomoć. Ali je njegovo čuđenje došlo do krajnjih granica kad se ona, na prve njegove reči njoj upravljene, najedared diže, odgurnu ponuđenu ruku, pa istrčavši na ulicu, za nekoliko sekunada se izgubi u mlečnoj magli, Koja je toliko obična u švarcvaldskoj klimi prvih jesenjih dana.

XXVI

Jednom prilikom smo ušli u kuću jedne seljanke koja tek što je bila izgubila jedinca sina, koga je neobično jako volela, i na naše veliko čudo našli smo je potpuno mirnu, mal’te ne veselu. — „Nemojte se čuditi”, — reče njen muž, kome je verovatno moralo pasti u oči to čuđenje: „Ona se sad skamenila”. — I Litvinov se tako isto sad bio „skamenio”. Takav isti mir ga je obuzeo prvih časova putovanja. Potpuno utučen i očajno nesrećan, on se ipak odmarao, odmarao posle nemira i mučenja poslednje nedelje, posle svih tih udaraca što su jedan za drugim pali na njegovu glavu. Oni su ga utoliko jače potresali ukoliko je on malo bio stvoren za takve bure. On se sad baš ni u šta nije uzdao i trudio se da se ne seća — pre svega da se ne seća; putovao je u Rusiju... morao se negde skrasiti! Ali već nije pravio nikakve planove koji bi se lično njega ticali. Nije mogao poznati samoga sebe; nije razumevao svoje postupke, kao da je izgubio svoje pravo „ja”, pa je u tome svome „ja” uopšte i uzimao malo učešća. Ponekad mu se činilo da vozi svoj sopstveni leš i samo ropki trzaji neizlečivog duševnog bola po kašto su ga potsećali da se još nosi sa životom. S vremena na vreme mu se činilo nepojamno kako može dopustiti muškarac — muškarac! — takav uticaj žene, ljubavi na sebe... „Sramna slabost!” šaptao je on i uvijao se u šinjel i bolje se nameštao na sedištu, kao da veli: eto, staro je svršeno, počnimo novo... — za jedan minut i on se samo gorko smešio i čudio samome sebi. Počne gledati kroz prozor. Dan je bio siv i vlažan; Kiše nije bilo, ali se magla još držala, i niski oblaci su pokrivali nebo. Vetar je duvao ususret voza; beličasti kolutovi pare, čas sami, čas pomešani s tamnijim kolutovima dima, promicali su u beskrajnom nizu pored prozora ispod koga je sedeo Litvinov. On poče pratiti očima tu paru, taj dim, Neprekidno se kovitlajući, dižući se i padajući, vrteći se i zakačujući se za travu, za žbunje, kao da izigravaju, istežući se i rastapajući, proletali su kolutovi za kolutovima... oni su se neprestano smenjivali i ostajali sve isti... jednolika, žurna, dosadna igra! Ponekad se vetar menjao, put savijao — sva masa je odjednom iščezavala i odmah se pojavljivala na suprotnom prozoru; zatim se ogromni rep opet prebacivao i opet zaklanjao Litvinovu izgled široke rajnske ravnice. On je gledao —

gledao, pa ga obuze čudno razmišljanje... Sedeo je sam u vagonu: niko mu nije smetao. — „Dim, dim”, — ponovi on nekoliko puta; i sve mu se najedanput učini da je dim, sve, njegov lični život, ruski život — sveljudsko, naročito sve rusko. Sve je dim i para, mišljaše on; sve kao da se neprestano menja; svuda su nove slike, pojave jure za pojavama, a u suštini sve je isto; sve se žuri, hita nekuda — i sve iščezava bez traga, ne postižući ništa; dune drugi vetar — i sve poleti na suprotnu stranu, i tamo opet ista neumorna, nemirna i — nepotrebna igra. Seti se mnogo koje čega što se s hukom i bukom dešavalo na njegove oči poslednjih godina... dim, šaptao je on, dim; seti se vatrenih prepirki, pričanja i vike kod Gubareva, kod drugih starih i mladih ljudi... dim, ponavljao je on, dim i para; pade mu napamet i čuveni piknik, seti se i drugih mišljenja i reči drugih državnika — čak i svega onoga što je propovedao Potugin... dim, dim i ništa više. A sopstvene težnje i osećanja, i pokušaji, i maštanja? On samo mahnu rukom.

A međutim je voz jurio i jurio; već su odavno ostali pozadi i Raštat, i Karlsrue, i Bruhzal; brda s desne strane puta prvo su se odmakla, udaljila, zatim su se opet nadnela, ali već ne tako visoka i ređe pokrivena šumom... Voz naglo okrete u stranu... evo i Hajdelberga. Vagoni naiđoše pod pokrivenu stanicu; naču se vika prodavaca novina, koji su prodavali svakojake pa čak i ruske listove; putnici se ustumaraše na svojim mestima, iziđoše na peron; ali Litvinov nije napuštao svoj ugao već ostade sedeći, oborivši glavu. Odjednom ga neko pozva po imenu; on podiže oči: Bindasovljeva njuška se promoli kroz prozor, a za njim — ili se to njemu samo priviđalo? — ne, istina: sve badenska, poznata lica: eno Suhančikove, eno Vorošilova, eno i Bambajeva; svi oni idu k njemu — a Bindasov urla:

— A gde je Piščalkin? Mi smo njega čekali; po svejedno; izlazi, šmokljane, mi svi idemo ka Gubarevu.

— Da, brajko, da, Gubarev nas čeka, — potvrdi Bambajsv, izdižući se; — izlazi!

Litvinov bi se razljutio da nije imao na svome srcu ono teško breme. On pogleda u Bundasova, pa se okrete ćuteći.

— Kaže vam se, ovde je Gubarev, — uzviknu Suhančikova, a oči samo što joj ne iskoče.

Litvinov se i ne pomače.

— Ama slušaj, Litvinov, — reče najzad Bambajev; — nije ovde samo Gubarev, ovde je čitava falanga najodličnijih, najpametnijih mladih ljudi — Rusa — i svi se bave prirodnim naukama, svi imaju najplemenitija uverenja. Zaboga, ostani bar zbog njih. Ovde |e naprimer neki... ih! zaboravio sam prezime! Ali to je prosto genije!

— Ta ostavite ga, ostavite ga, Rostislave Ardalioniću, — umeša se Suhančikova, — ostavite! Vidite kakav je to čovek; i sav mu je rod takav. Ima tetku: spočetka mi se učinila razborita, a prekjuče putujem s njom ovuda — ona pre toga tek što je bila stigla u Baden, kad gle! već leti nazad, — ele, putujem ja s njom; počnem je raspitivati... hoćeš li mi verovati, ni reči nisam mogla izvući od te gordeljivice! Prokleta aristokratkinja!

Sirota Kapitolina Markovna — aristokratkinja! Da li se mogla nadati takvoj sramoti?!

A Litvinov je neprestano ćutao, pa se okrenuo i natukao kačket na oči. Voz se najzad krete.

— Ama, reci makar štogod na rastanku, kameni čoveče! — viknu Bambajev, — to ne ide tako!

— Đubre, čmavalo! — izdera se Bindasov. Vagoni su se kotrljali sve brže i brže i on je Morao nekažnjeno grditi. — Cicija, mekušac, ispičutura!!

Da li je Bindasov izmislio tom prilikom ovu poslednju reč, ili ju je dobio iz druge ruke, tek ona se, izgleda, jako dopala dvojici vrlo plemenitih mladih ljudi koji su izučavali prirodne nauke i stajali tu takođe, jer posle nekoliko dana ona se već pojavila u ruskom periodičnom listiću, što je u to vreme nzlazio u Hajdelbergu pod naslovom: A tout venant je crache![102] ili: „Ako Bog ne da, svinja neće pojesti”![103]

A Litvinov poče opet ponavljati u sebi raniju reč: dim, dim, dim! Eto, mišljaše on, u Hajdelbergu ima sad više od stotinu ruskih studenata; svi uče hemiju, fiziku, fiziologiju — ni o čem drugom neće ni da čuju... a kad prođe pet šest godina, neće biti ni petnaest ljudi na univerzitetu, kod tih istih profesora... vetar će promeniti pravac, dim će poleteti na drugu stranu... dim.,. dim... dim!...[104]

Pred noć je prošao pored Kasela. Zajedno s mrakom, obuze ga nesnosna tuga i on zaplaka, šćućurivši se u ugao vagona. Dugo su mu tekle suze, ne olakšavajući srcu, već ga nekako oštro i bolno kidajući; a u to isto vreme u jednom kaselskom hotelu ležala je u postelji u groznici Tatjana; Kapitolina Markovna je sedela pored nje.

— Tanja, — govorila je ona — tako ti Boga, dopusti mi da pošaljem telegram Grigoriju Mihailiću, dopusti Tanja!

— Ne, tetka, — odgovori ona; — ne treba, ne plaši se. Daj mi vode; ovo će brzo proći.

I doista, posle nedelju dana zdravlje joj se oporavi, i obe drugarice nastaviše svoj put.

XXVII

Ne zadržavajući se ni u Petrogradu ni u Moskvi, Litvinov se vrati na svoje imanje. On se uplaši kad vide oca: toliko je ovaj bio oslabeo i iznemogao. Starac se obradova sinu, ukoliko se može radovati čovek koji je već svršio svoj život; odmah mu predade sve jako zapuštene poslove, pa pošto se vukao još nekoliko nedelja, siđe sa zemaljskog poprišta. Litvinov ostade sam u svojoj opaloj gospodskoj kući i, teška srca, bez nade, bez oduševljenja i bez novaca, poče voditi ekonomiju. Vođenje ekonomije u Rusiji nije veseo posao, kao što je mnogim poznato; nećemo na dugačko i naširoko pričati o tome kako je ono izgledalo gorko Litvinovu. O preuređenju i novotarijama, razume se, nije moglo biti ni reči; primena stečenog znanja u inostranstvu odložena je na neodređeno vreme; nužda ga je terala da tavori dane, da pristaje na svakojake ustupke — i matermjalne i moralne. Novo se rđavo primalo, staro je izgubilo svaku snagu; nevešt se sukobljavao s nesavesnim; sav pokolebani način života njihao se kao tresetište, i samo je jedna velika reč, „sloboda”, lebdela kao Božji duh nad vodama. Pre svega tražilo se strpljenje, i to ne pasivno strpljenje već aktivno, energično, pokašto ne bez prilagođavanja, ne bez lukavstva... Litvinovu je, pri njegovom duševnom raspoloženju, padalo dvojinom teže. Ostalo mu je bilo malo volje za životom... A otkud je i mogao i dobiti volje da se upinje i radi?

Ali prošlo je godinu dana, za njom je prošla još jedna, počinjala je treća. Velika misao se ostvarivala malo po malo, pretvarala se u krv i meso: izbila je klica iz bačenog semena, i već je više ne mogu pogaziti njegovi neprijatelji, ni javni ni tajni. Sam Litvinov, iako je na kraju razdao veći deo zemlje seljacima na pola, to jest vratio se na prvobitno, siromašno domaćinstvo, ipak je u ponečem imao uspeha: obnovio je fabriku, osnovao majušnu farmu s pet najamnih radnika, — a bivalo ih je kod njega i svih četrdeset, — poisplaćivao je glavne privatne dugove. I duh je u njemu očvrsnuo; opet je počeo ličiti na pređašnjeg Litvinova. Istina, duboko skrivena tuga nikad ga nije napuštala, i smirio se više nego što odgovara njegovim godinama, zatvorio se u svoj uzan krug, prekinuo sve pređašnje veze... ali je nestalo mrtvačke ravnodušnosti, među živima se opet kretao i radio

kao živ. Nestalo je isto tako i poslednjih tragova omađijanosti koja ga je bila obuzela: kao kroz san javljalo mu se sve što se desilo u Badenu... A Irina? I ona je izbledela i izgubila se, i samo se nešto opasno priviđalo nejasno Litvinovu pod maglom koja je malo po malo zastrla njenu sliku. O Tatjani su retko stizali glasovi; znao je da se zajedno sa svojom tetkom naselila na svome imanjcu oko dvesta kilometara daleko od njega, da živi tiho, malo kuda izlazi i skoro i ne prima goste, — a inače je mirno i zdravo. I jedared, jednog divnog majskog dana, sedi on u svom kabinetu i apatično prelistava poslednji broj petrogradskog časopisa; ulazi sluga i javlja da je došao njegov stari ujak. Taj ujak je padao brat od strica Kapitolini Markovnoj i nedavno ju je pohodio. On je kupio imanje blizu Litvinova pa je išao tamo. Čitavih dvadeset četiri sata gostio se on kod svoga nećaka i mnogo je pričao o tome kako živi Tatjana. Sutradan posle njegovog odlaska, Litvinov joj posla pismo, prvo posle njegovog rastanka. Molio je za dopuštenje da obnove poznanstvo makar i preko pisama, a tako isto želeo je znati da li za uvek treba da napusti misao da će se kadgod videti s njom. Odgovor je čekao prilično uzbuđen... odgovor je najzad došao. Tatjana se prijateljski odazvala na njegovo pitanje. „Ako ushtednete da nas posetite”, tako je završavala: „izvolite, dođite: kažu da je bolesnicima zajedno lakše nego svakom zasebno”. Kapitolina Markovna pridruži svoj pozdrav. Litvinov se obradova kao dete; već odavno ni od čega mu srce nije tako veselo kucalo. I odjednom mu bi lako i svetlo... tako isto kad se sunce rađa i razgoni noćni mrak, laki vetrić juri zajedno sa sunčanim zracima po licu uskrsle zemlje. Ceo taj dan Litvinov se neprestano smešio, čak i kad je obilazii svoje imanje i izdavao svoje naredbe. On se odmah poče pripremati za put, a posle dve nedelje već je putovao ka Tatjani.

XXVIII

Putovao je dosta sporo, seoskim putevima, bez nekih naročitih događaja: samo je jedared prsla šina na zadnjem točku; kovač ju je zavarivao — zavarivao, izgrdio i nju i sebe, pa je bacio; srećom, pokazalo se da se kod nas može divno putovati i sa naprslom šinom, naročito po „mekoti”, to jest po blatu. Zato je Litvinov imao dva tri dosta zanimljiva susreta. Na jednoj stanici naišao je na sudisku skupštinu, i na njoj Piščalkina, koji je na njega učinio utisak Solona ili Solomona: takva visoka mudrost je izbijala iz njegovih reči, s takvim beskrajnim poštovanjem su se držali prema njemu i spahije i seljaci... I po spoljašnosti Piščalkin je počeo ličiti na drevnog mudraca, kosa mu je na temenu opala, a ugojeno lice bilo je dobilo potpuno izgled lihtijaste, ničim neobuzdane vrline. On pozdravi Litvinova dobrodošlicom „u moj — ako smem upotrebiti takav ambiciozni izraz, — sopstveni srez”, pa se odmah sav izgubio u izlivu dobronamernih osećanja. Jednu vest ipak je uspeo da saopšti, a to je o Vorošilovu. Vitez sa zlatne table je bio opet stupio u vojsku, i već je stigao da održi predavanje oficirima svoga puka „o budizmu”, ili „dinamizmu”, ili tako nešto... Piščalkin se nije dobro sećao. Na drugoj stanici Litvinovu dugo nisu uprezali konje; bilo je u zoru, — i on zadrema, sedeći u svojim kolima. Probudi ga glas koji mu je bio poznat: on otvori oči...

Gospode! ta je li to gospodin Gubarev što stoji u sivoj bluzi i otromboljenim spavaćim pantalonama na stepenicama poštanskim i psuje?... Ne, to nije gospodin Gubarev, ali kakva neobična sličnost!... Samo su u ovoga gospodina usta još šira i zubatija, a pogled potuljenih očiju još svprepiji, i nos veći, i brada gušća, i ceo oblik još tromiji i odvratniji.

— Hu-ulje, hu-ulje! — ponavljao je on lagano i zlobno, široko razjapljujući svoja vučja usta: — pogani gejaci... Eto vam... hvaljene slobode... ni konje ne možeš da dobiješ... hu-ulje!

— Hu-ulje, hu-ulje! — ču se tada drugi glas iza vrata, i na stepenicama se pojavi — takođe u sivoj bluzi i otromboljenim pantalonama, — pojavi se ovoga puta doista, nesumnjivo, sam glavom istinski gospodin Gubarev, Stepan Nikolajević Gubarev. — Pogani gejaci! — nastavi on podražavajući bratu (onaj prvi gospodin

bio je njegov stariji brat, onaj „dantist” ranije škole što je upravljao njegovim imanjem). — Treba ih tući, eto šta, po njušci tući; taka njima treba sloboda — po zubima... Zanovetaju... seoski starešina!... Ah što bi ih!... Ama gde je taj musje Roston?... Pa šta on gleda?... To je njegov posao, gotovana jednog... da ne dopusti ovake neprijatnosti...

— A jesam li vam govorio, brate, — otpoče Gubarev stariji, — da on ni za šta nije, pravi gotovan! Nego vi zbog starog prijateljstva.. Musje Roston, musje Roston!... Gde si se izgubio?

— Roston! Roston! — viknu mlađi, veliki Gubarev. — Ta viknite ga malo jače, brate Dorimedonte Nikolajeviću!

— Pa evo vičem ga, brate Stepane Nikolajeviću. — Musje Roston!

— Evo me, evo me, evo me! — ču se užurban glas, i iza poštanskog ugla iskoči Bambajev.

Litvinov prosto zinu od čuda. Na zlosrećnom entuziastu bedno je landarala izdrpana atila s rupama na rukavima; njegove crte ne da su se promenile, već su se iskrivile i skupile; preplašene očice izražavale su ponizan strah i gladnu pokornost; ali su ofarbani brkovi kao i pre štrčali nad naduvenim usnama. Braća Gubarevi ga počeše smesta sloški grditi sa stepenica; on se zaustavi pred njima ispod stepenica u blatu, pa pogrbivši ponizno leđa, pokušavaše da ih umilostivi bojažljivim osmehom, i kačket je gnječio crvenim prstima, i stupao s noge na nogu, i mrmljao da će konji sad doći... Ali braća se nisu smirivali, dok mlađi najzad ne baci pogled na Litvinova. Da li ga je poznao, ili ga je bilo stid tuđeg čoveka, tek on se najedared okrete na petama kao medved, pa ugrizavši bradu, odgega u poštansku zgradu. Brat odmah ućuta, pa se i on okrete kao medved i ode za njim. Veliki Gubarev očevidno ni u zavičaju nije izgubio svoj uticaj.

Bambajev htede da ide za braćom. Litvinov ga viknu po imenu. On se obazre, pogleda, pa, poznavši Litvinova, polete k njemu s ispruženim rukama; ali dotrčavši do kola, uhvati se za vrataoca, pade na njih grudima i zaplaka kao malo dete.

— Zaboga, zaboga, Bambajev, — ponavljao je Litvinov, naginjući se nad njim i dotičući se njegovog ramena.

Ali on je neprestano plakao.

— Eto... eto... do čega... — mrmljao je on grcajući.

— Bambajev! — zagrmeše braća iz pošte.

Bambajev podiže glavu i brzo izbrisa suze.

— Zdravo, dragi moj, — prošaputa on, — zdravo i zbogom!... Čuješ li, zovu me.

— A od kud -ti ovde? — upita Litvinov: — i šta sve ovo znači? Ja sam mislio da oni Francuza zovu...

— Ja sam kod njih... upravnnk kuće, dvorecki, — odgovori Bambajev i pokaza prstom na kuću. — A Francuz sam postao onako, iz šale. Šta da radim, brate! Nemam šta da jedem, potrošio sam i poslednju paru, pa hteo ne hteo moram što bilo raditi. Sad mi nije do ambicija.

— A je li on odavno u Rusiji? I kako se odvojio od ranijih drugova?

— E, brate! Sve je to sad tureno u stranu... Vidiš da se vreme promenilo... Suhančikovu, Matrjonu Kuzminišnu, prosto je najurio. Ona je od tuge otputovala u Portugaliju.

— Kako u Portugalnju? Kakva je to glupost?

— Da, brate u Portugaliju, s dvojicom matrjonovaca.

— S kim?

— S matrjonovcima: tako se zovu ljudi njene partije.

— Zar Matrjona Kuzminišna ima svoju partiju? A je li velika?

— Pa eto ima ta dva čoveka. A on se vratno ovamo biće skoro pola godine. Druge su smotali, a njemu ništa. Živi u selu s bratom, i da ga čuješ sad...

— Bambajev!

— Odmah, Stepane Nikolajeviću, odmah. A ti golube, cvetaš, uživaš! E pa hvala Bogu! A kud si se to sad nadigao... E nisam mogao pomisliti, nisam se nadao... sećaš li se Badena? Eh, ono je bio život! Nego, sećaš li se i Bindasova? Zamisli, umro. Stupio u trošarince, pa se potukao u krčmi: Motkom mu glavu razbili. Da, da, došla su teška vremena! Pa ipak ja kažem... Rusija... sila je ova Rusija! Pogledaj, recimo, na ovaj par gusaka: ta u celoj Evropi nema ovakih! Prave arzamaske!

Pa pošto i poslednji put zadovolji neiskorenjivu potrebu da se oduševljava, Bambajev otrča u poštu, gde se opet izgovaralo njegovo ime, ne bez nekoliko psovki.

Na kraju toga dana Litvinov se približavao Tatjaninom selu. Kućica u kojoj je živela njegova bivša verenica bila je na bregu, nad omanjom rečicom, u sred skoro zasađenog voćnjaka. I kućica je bila sasvim nova, tek sagrađena i na daleko se videla preko reke i polja. Litvinov je spazi na neka dva kilometra s njenim oštrim mezaninom i nizom prozorčića, koji su se jasno crveneli na večernjem suncu. Još od poslednje stanice osećao je potajnu strepnju; ali sad ga prosto obuze zabuna; radosna zabuna, ne bez straha. „Kako li će me dočekati, mislio je on, — kako ću ja izaći pred nju”... Da bi se nečim razonodio, poče razgovarati s kočijašem, ozbiljnim seljakom sede brade, koji mu je ipak naplatio za trideset kilometara, iako nije bilo ni dvadeset pet. On ga upita da li poznaje spahinice Šestove.

— Šestove? Kako da ne znam! Dobre. gospođe, nema se šta! Čak nas i leče, ozbiljno vam kažem. Lekarke! Dolaze im iz cele okoline. Bogami. Sa svih strana navalili. Čim neko, na primer, zanemogne, ili se poseče, ili što drugo, odmah k njima, a one odmah tamo neku vodu za rane, prašak ili flaster — i kao rukom: pomaže. A zahvaljivati nemoj; mi na to, vele, ne pristajemo; ne radimo za novac. I školu su osnovale... no, ali ona stoji prazna!

Dok je kočijaš pričao, Litvinov nije skidao očiju s kućice... Eno izađe neka ženska u belo na balkon, postoja pa se izgubi... „Da li nije ona?” Srce mu smesta zaigra. „Brže! Brže!” viknu on na kočijaša; ovaj potera konje. Još nekoliko trenutaka... i kola uđoše na otvorenu kapiju... a na stepenicama je već stajala Kapitolina Markovna, pa je sva van sebe pljeskala dlanovima i vikala: „Poznala sam, ja sam prva poznala. To je on! To je on!... Ja sam poznala!”

Litvinov iskoči iz kola, ne davši da mu otvori vrataoca dečko koji pritrča, pa zagrlivši užurbano Kapitolinu Markovnu, pojuri u kuću, kroz pretsoblje, u salu... Pred njim je stajala Tatjana, sva crvena od stida. Ona pogleda u njega svojim dobrim, ljupkim očima (bila je malo smršala, ali to joj je dobro stajalo) i pruži mu ruku. Ali on ne uze ruku, već kleče pred njom. Ona to nikako nije očekivala, pa nije znala šta da kaže... Suze joj grunuše na oči. Bila se uplašila, a celo lice joj se sijalo od radosti... „Grigorije Mihailoviću, šta je to, Grigorije Mihailoviću?” govorila je ona, a on je i dalje ljubio kraj njene haljine... pa se razdragano seti kako je u Badenu isto tako klečao pred njom... Ali tada i sad!

— Tanja, — ponavljao je on, — Tanja! jesi li mi oprostila, Tanja?

— Tetka, tetka, šta je ovo? — obrati se Tatjana Kapitolini Markovnoj koja u tom trenutku uđe.

— Ne smetaj, ne smetaj mu, Tanja, — odgovori dobra starica. — Vidiš: doneo je svoju pokajničku glavu.

*

Nego vreme je da završim; a i nema se šta dodavati; čitalac se i sam doseća... Ali šta je s Irinom?

Ona je isto onako dražesna i pored svojih trideset godina. Mladi ljudi se zaljubljuju u nju ni broja im se ne zna i zaljubljivali bi se još više kad bi... kad bi...

Čitaoče, hoćete li da se prenesete s nama za nekoliko trenutaka u Petrograd u jednu od prvih tamošnjih palata? Pogledajte: pred vama je prostrana odaja, nameštena, nećemo reći bogato — taj izraz je suviše nizak, — ali otmeno, za reprezentaciju i imponovanje. Osećate li vi kao da ste zadrhtali od strahopoštovanja? Znajte dakle: ušli ste u hram, u hram posvećen najvišoj otmenosti, vrlini punoj ljubavi, jednom rečju nezemaljskome. Nekakva tajna, istinski tajna tišina opkoljava vas. Kadifene zavese na vratima, kadifene zavese na prozorima, debeo, mek tepih na podu, sve kao da je određeno i udešeno za ukroćavanje, ublažavanje svih grubih zvukova i jakih osećanja. Brižljivo zastrvene lampe ulivaju uzvišena osećanja; diskretan miris širi se u ustajalom vazduhu; i sam samovar na stolu struji uzdržano i skromno. Domaćica, ugledna ličnost petrogradskog sveta, govori jedva čujno; ona uvek govori kao da u sobi ima težak bolesnik, skoro na umoru; druge dame, ugledajući se na nju, jedva šapuću; a njena sestra, koja sipa čaj, već sasvim bezvučno miče usnama, tako da mlad čovek što sedi pored nje i koji je slučajno zapao u hram pristojnosti, čak nije načisto šta ona od njega hoće. A ona mu po šesti put šapuće: „Voulez — vous une tasse de the?”[105] U uglovima su se videli mladi pristojni ljudi; u očima im se svetli tiha čežnja; izraz lica im je neobično miran, iako izveštačeno laskav; bezbroj odlikovanja tiho svetluca na njihovim grudima. I govor se vodi tih; tiče se duhovnih i patriotskih predmeta, Tajanstvene Kaplje F. N. Glinke, misije na istoku, manastira i bratije u

Beloj Rusiji. Pokašto prolaze livrejisani lakeji, tiho koračajući po mekom tepihu; njihovi ogromni listovi na nogama, obučeni u tesne svilene čarape, podrhtavaju pri svakom koraku; ponizno drhtanje snažnih mišica samo udvostručava opšti utisak lepote, dobronamernosti, bogobojažljivosti... To je hram! to je hram!

— Jeste li videli danas gospođu Ratmirovu? — umiljato je pitala jedna ličnost.

— Videla sam je danas kod Lise, — odgovara domaćica glasom Eolove harfe; — žalim je... njoj je um ogorčen... elle n'a pas la foi[106].

— Da, da, — ponavlja ličnost. — To je, sećam se, za nju rekao Petar Ivanić, i sasvim je tačno kazao, qu'elle a... qu'elle a l' ogorčen um.

— Elle n'a pas la foi, — podiže se kao dim iz kadionice domačićin glas. — C'est une âme égarée[107].

U nje je ogorčen um.

— U nje je ogorčen um, — ponavlja samo usnama njena sestra.

*

I eto zašto se mladi ljudi svi odreda ne zaljubljuju u Irinu. Oni je se boje... oni se boje njenoga „ogorčenog uma.” Takva se o njoj stvorila fraza; u toj frazi, kao u svakoj frazi, ima jedan deo istine. I ne boje se samo mladi ljudi; nje se boje i stariji, i ljudi na visokim položajima, čak i visoke osobe. Niko ne ume tako verno i fino istaći smešnu ili sitnu stranu karaktera, nikome nije dano da je tako nemilosrdno žigoše rečju koja se ne zaboravlja... I utoliko više peče ta reč što izlazi iz mirišljavih, divnih usta... Teško je reći šta se dešava u toj duši; ali se ne priča ni za jednog od njenih obožavalaca da joj je izbranik.

Irinin muž brzo se kreće na putu koji se kod Francuza zove put počasti. Gojazni đeneral ga pretiče; snishodljivi izostaje iza njega. A u istoj varoši gde živi Irina živi i naš prijatelj Sozont Potugin. On se s njom retko viđa, a ona neke naročite potrebe i nema da održava s njim vezu... Ona devojčica što je bila njemu poverena nedavno je umrla.

---

[1] Ženske iz polusveta, nazvane tako po pariskom kvartu Notre-Dame-de-Lorette. — Prim. prev.

[2] Više ništa ne ide! — Prim. prev.

[3] Gospođo, princip svojine je duboko poljuljan u Rusiji. — Prim. prev.

[4] Ovim ruskim kneževima. — Prim. prev.

[5] Bog zna zašto. — Prim. prev.

[6] U dobru u u zlu. — Prim. prev.

[7] Jak duh. — Prim. prev.

[8] Primitivno udruženje zanatlija, radnika i sl. kod Rusa. — Prim. prev.

[9] Kelner, biftek s krompirima. — Prim. prev.

[10] Još jednu čašicu trešnjevke. — Prim. prev.

[11] Narodni suverenitet. — Prim. prev.

[12] Odi et amo.

Quare id faciam, fortasse requiris?
Nescio: sed fieri sentio et excrucior.

Katul, LXXXVI.

[13] Neka gorska severna vrsta jagode. — Prim. prev.

[14] Vaše strasti će vas upropastiti. — Prim. prev.

[15] Mlada devojka bez srca. — Prim. prev.

[16] Nepodnošljive izraze. — Prim. prev.

[17] Vi znate kako je ona osiona. — Prim. prev.

[18] Niste otmeni. — Prim. prev.

[19] To je vrlo prirodno, znate, kod mladih devojaka. — Prim. prev.

[20] Kakav je uspeh imala. — Prim. prev.

[21] Kraljica bala. — Prim. prev.

[22] Obožavalac lepog pola. — Prim. prev.

[23] S najboljim kavaljerima. — Prim. prev.

[24] Gospodaru, Moskva je, nesumnjivo, centar vaše carevine. — Prim. prev.

[25] Ovo je prava revolucija, gospodaru. Otkriće ili revolucija. — Prim. prev.

[26] Nikad čovek ne bi rekao da je vašoj gospođici ćerki ovo prvi bal. — Prim. prev.

[27] Ja imam meku narav, kao što znate. — Prim. prev.

[28] Draga rođako, vaša kći je pravi biser, to je savršenstvo. — Prim. prev.

[29] Koji je svima bio divan. — Prim. prev.

[30] To je ideja. — Prim. prev.

[31] Pa kraj! — Prim. prev.

[32] Valerijane, prijatelj iz detinjstva. — Prim. prev.

[33] Dva žandarma jedne nedelje. — Prim. prev.

[34] Slušaj, Valerijane, daj mi vatre. — Prim. prev.

[35] Imate li cigareta? — Prim. prev.

[36] Pravih pipelita, grafice. — Prim. prev.

[37] Baš ste kao zubna bolest, Borise. — Prim. prev.

[38] Ta šta je, šta želite od mene? — Prim. prev.

[39] Reći ću vam docnije. — Prim. prev.

[40] Ali, šta radi gospodin Verdije? Zašto ga nema. — Prim. prev.

[41] Umirite se, gospođe; gospodin Verdije mi je obećao doći da vam se stavi na raspoloženje. — Prim. prev.

[42] Ali to je privremeno. — Prim. prev.

[43] Stegao ga je za gušu. — Prim. prev.

[44] U Starom Zamku. — Prim. prev.

[45] Nikako! Ja obožavam politička pitanja. — Prim. prev.

[46] Gospođa ima pravo. — Prim. prev.

[47] Ili je čovek rodoljub, ili nije. — Prim. prev.

[48] Kako se zove ovaj gospodin? — Prim. prev.

[49] Pamfletist. — Prim. prev.

[50] Da nasmeje ove dame. — Prim. prev.

[51] Sve to tajanstveno, sitna svojina, gore nego proletarijat; eto šta me plaši. — Prim. prev.

[52] S Orfejom u paklu progresu je odzvonilo. — Prim. prev.

[53] Vi uvek govorite gluposti. — Prim. prev.

[54] Ja nikad nisam ozbiljniji nego kad govorim gluposti. — Prim. prev.

[55] Valerijane, ovde ima dama. — Prim. prev.

[56] Uđite! — Prim. prev.

[57] Gospođa Kneginja je kod kuće. — Prim. prev.

[58] Dobro, dobro. — Prim. prev.

[59] Osveta. Eto. — Prim. prev.

[60] Kakva sreća. — Prim. prev.

[61] Draga prijateljice. — Prim. prev.

[62] Hoću da kažem da uspešno deluju. — Prim. prev.

[63] U starom Dvorcu. — Prim. prev.

[64] Ni duha, ni inteligencije. — Prim. prev.

[65] Brzo, brzo. — Prim. prev.

[66] A, dobar dan, draga gospođo. Kako ste danas. Hajdete malo sa mnom. — Prim. prev.

[67] Vaše visočanstvo je i suviše dobro. — Prim. prev.

[68] Trostruki ekstrakt iz ruskog seljaka. — Prim. prev.

[69] U ruskoj koži. — Prim. prev.

[70] Ovaj vrag ima pik. — Prim. prev.

[71] Pa i ja, gospođo, govorim o jednoj životinji. — Prim. prev.

[72] Pa da, raka. — Prim. prev.

[73] Da, da, videćete. — Prim. prev.

[74] Hvala, hvala; dela, dela, gospodine Foks, pokažite nam to. — Prim. prev.

[75] A šta treba da radi? — Prim. prev.

[76] A šta treba da radi? — Treba da ostane nepomičan i da se ispravi na svojim pipcima. — Prim. prev.

[77] Ovim Rusima. — Prim. prev.

[78] Kakvo jaje, kakav vo. — Prim. prev.

[79] Divno, divno. — Prim. prev.

[80] To je besmisleno, to nema nikakvog smisla. — Prim. prev.

[81] Opet ta đavolska politika! — Prim. prev.
[82] Suštinu, pitanja sa malo reči. — Prim. prev.
[83] Šta je to ljubav? Grč u srcu. — Prim. prev.
[84] Ja sam vam se mnogo divio večeras, gospođo; fino ste nam se svima smejali. — Prim. prev.
[85] Ovaj put ne više nego drugih puta. — Prim. prev.
[86] To je jasno. — Prim. prev.
[87] I da to nije lažna uzbuna. — Prim. prev.
[88] U zdravlje lepih Moskovljanki. — Prim. prev.
[89] Šta je? Vi ne idete? — Prim. prev.
[90] Putovođa. — Prim. prev.
[91] Mrtvo lišće. — Prim. prev.
[92] Čaša vode. — Prim. prev.
[93] Ali ja imam svoj nakit. — Prim. prev.
[94] Ah, pa to je divno. — Prim. prev.
[95] Oprostite mi za indiskreciju. — Prim. prev.
[96] Dosta nam je Badena. — Prim. prev.
[97] Tiče se puta, ako želite zlato. — Prim. prev.
[98] Snažan duh. — Prim. prev.
[99] Ne tako brzo! Za ime Božje! ne tako brzo! — Prim. prev.
[100] Živčani napad. — Prim. prev.
[101] Galantnog kavaljera. — Prim. prev.
[102] Pljujem na svakog koji dođe. — Prim. prev.
[103] Istoriski fakt. — Prim. prev.
[104] Litvinovljevo predosećanje se zbilo. U 1886 oj god. bilo je u Hajdelbergu ruskih studenata u letnjem semestru 13, a u zimskom 12.
[105] Hoćete li šolju čaja. — Prim. prev.
[106] Ona je bez vere. — Prim. prev.
[107] To je zabludela duša. — Prim. prev.